

dvanaest zareza na dvjetisućitoj

PROMJENA ILI ZAMJENA

Pišu:

David Šporer, Boris Beck, Dean Duda, Tomislav Brlek, Andrea Zlatar, Dušanka Profeta, Rade Jarak, Katarina Luketić, Dina Puhovski, Gioia-Ana Ulrich, Nataša Polgar, Jurica Pavičić

stranice 23-34

zarez

, , ,

5 MAJ						
L	M	T	J	P	S	N
1	2	3	4	5	6	
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31			

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 21. prosinca 2000., godište II, broj 45-46 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor
Borislav Mikulić

Desničarsko meso lijeve vlasti

stranice 6-7

Slijedeći broj Zareza izlazi
18. siječnja 2001.

Tko se boji Europe?

Slavenka Drakulić
stranice 12-13

Glazba

Bachova sveta znanost

Paul Riley
stranice 46-47

Film

Zagubljeni predmet

Hrvoje Hribar
stranice 40-41

Baxtalo Devlikano dive thaj Nevo Berš!

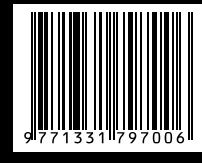
Vlado Gotovac 1930- 2000.

Pišu: Ivo Banac, Žarko Puhovski, Bruno Popović, Mladen Čaldarović, Drago Jančar, Andrea Feldman

stranice 8-10

KNJIŽEVNOST

Danijel Dragojević, Robertson Davies, Irena Vrkljan

Gdje je što

Zarezi

Info: prosinac 2000 Tijana Vukić, Sabina Pstrocki, Marijan Krivak, Sanja Romić 4-5

U žarištu

Bum-bum, bang-bang Boris Beck 3

Neočekivani obrat u medijskom ratu Neven Jovanović 3

Razgovor s Borislavom Mikulićem: Desničarsko meso lijeve vlasti Srećko Pulig 6-7

Djed Mraz u pornotopiji Sina Najafi 13

Intelektualci bez sushiha Mirko Petrić 14

Kulturna različitost: središnja vrijednost Biserka Cvjetičanin 15

Stare priče Pavle Kalinić 17

Novi jadi nove vlasti Rade Jarak 17

Kako to perverzno zvuči Petar Luković 35

In memoriam: Vlado Gotovac

Govor na Drugom saboru Liberalne stranke Vlado Gotovac 8

Čuvar nade Ivo Banac 9

Etički zanos spoznaje Mladen Čaldarović 9

Život vrijedan života Bruno Popović 9

Inkarnacija produktivnih protuslovlja Žarko Puhovski 9

Utjelovljenje dissentera Drago Jančar 10

Čovjek koji je znao oprostiti Andrea Feldman 10

Književnost

Milimetri Danijel Dragojević 11

Poljubac Nikite Hruščova Robertson Davies 20-21

Crna kuća Irena Vrkljan 44-45

Tema

Razgovor s Miljenkom Domijanom: Šibenska katedrala Grozdana Cvitan 14-15

Građani, putnici i zaštitnici Grozdana Cvitan 15

Eseji

Tko se boji Europe Slavenka Drakulić 13

Institucija "Balkan" (II) Rastko Močnik 18-19

Kulturalni studiji (II)

Zašuti i pleši Angela Mc Robbie 36-37

In memoriam: Lea Ukrainčik 17

Likovnost

Galerija u "crkvi" i "Crkva" u galeriji Silva Kalčić 38

Ključ salonskog autizma Emil Špirić 39

Film

Zagubljeni predmet kulturološke staretinarnice Hrvoje Hribar 40-41

Je li jasno, prijatelji stari, gdje ste Sandra Antolić 42

Umjesto božićne priče Nataša Govedić 43

Glazba

Bachova sveta znanost Paul Riley 46-47

Glazbena kronika: Maćehe Trpimir Matasović 48

Kazalište

Pomutnje & Pometnje Nataša Govedić 49

Prvi čitač dramskih pisaca Mate Matišić 48

Kritika

Veliki skok u zločin Danja Šilović-Karić 22

Knjiga za meduredove Grozdana Cvitan 50

Ekrani teorijske mržnje Pietro Milat 51

Reagiranje

O povijesnom revisionizmu Vesne Kesić Mirko Petrić 52

Ukratko Grozdana Cvitan, Boris Beck, Rade Jarak; Karlo Nikolic 53

Eurozarezi Srđan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich 55

Tema broja: Dvanaest zareza na dvjetisućitoj

Milenij David Šporer 23, Siječanj Boris Beck 24, Veljača Dean Duda 25

Ožujak Tomislav Brlek 25, Travanj Andrea Zlatar 25, Svibanj Dušanka Profeta 26

Lipanj Iva Pleše 26, Srpanj Rade Jarak 31, Kolovož Katarina Luketić 31

Rujan Dina Puhovski 32, Listopad Gioia-Ana Ulrich 33, Studeni Nataša Polgar 33, Prosinac Jurica Pavičić 34

Poseban prilog: Romski kalendar za 2001. godinu

Fotografije: Kasum Cana

Naslovnička fotografija Kasum Cana

Treći program Hrvatskog radija

Tri programa na dvije mreže

Treći program Hrvatskog radija ovim će se zakonskim rješenjem poslije četiri desetljeća emitiranja ugasiti

Muharem Kulenović,
urednik III. mreže Hrvatskog radija

Mislili smo, bili čak uvjereni da je riječ o zabuni, o neupućenosti. Kasnije je izronila verzija o predizbornim obećanjima koje valja ispuniti, čak je u nedostatku prijetvorne strpljivosti i javno o tome progovoren. Za svo to vrijeme objašnjavali smo i argumentirali da bi ukidanje Trećeg programa Hrvatskog radija po prijedlogu novog zakona o HRT-u bilo kulturna sramota za Hrvatsku, gašenje mukotrpnog, ali uspješnog četredisetgodišnjeg programskega razvoja koji je u stopu pratio najbolje tradicije europske radiodifuzije (Radio Zagreb počeo je emitirati 1926., samo dvije godine iza europskog početka i bio prva radiostanica u jugoistočnoj Europi). U javnoj raspravi ustao je na noge i dao nam podršku velik broj uglednih imena i institucija hrvatskog javnog života ističući kako je nedopustivo u korist privatnog interesa onemogućiti program koji je svih ovih godina svojevrsna javna tribina naše znanosti i kulture, koji neopterećen uzusima dnevne politike kritički propituje i promišlja hrvatsku stvarnost i demokratsku budućnost, koji je čuvar i promotor hrvatske baštine. Svi su suočeni s nesagledivim i još neistraženim posljedicama informatičke revolucije i globalizacije, a prije svih znanost preispituje sve tradicionalne oblike života, produkcije i organizacije ljudske zajednice. Za Hrvatsku, opterećenu i tranzicijskim problemima, znanost i znanje postaju ključni čimbenici. A predlagач zakona želi dokinuti nacionalni radijski program čija je koncepcionska odrednica baviti se upravo tim pitanjima.

Ne iznositi na javnoj sceni nijedan valjan protuargument, nijedan razlog ZAŠTO bi trebalo ukinuti Treći program HR-a, predlagajući zakona pustili su da se u toku ljetnih mjeseci stvar stiša, čak smo dobili uvjeravanja kako u novom, dorađenom prijedlogu Treći program ostaje. Ali sve je to bila dimna zavjesa. Prošlog tjedna u novom, sada konačnom prijedlogu Zakona o HRT-u, koji se upućuje u saborsku proceduru, Hrvatski radio, kaže se, emitirat će tri programa na dvije mreže. Lukavci u predlagajući ekipi smislili su formulu kojom će, tobožje, zadovoljiti apele djelatnika radija i hrvatske kulturne i znanstvene javnosti, ali i ostvariti, usprkos svemu, svoj cilj i jednu nacionalnu radijsku mrežu predati "škvadri"! Ostaje na daleko taj naš Treći program, ali ćemo se stisnuti i emitirati na dvije mreže. Tako smo emitirali prije dvadeset godina. Sa stajališta suvremenе radiofonije prijedlog je rigidan. Ne postoji u europskim nacionalnim sustavima emitiranje dvaju ili više koncepcionalnih programi. To je isto kao da Gavellu, Komediiju i Teatar & TD integriraju u jedan prostor. Eo ipso Treći program Hrvatskog radija ovim će se zakonskim rješenjem poslije četiri desetljeća emitiranja ugasiti. Ne znam jesu li u vlasti svjesni kako će ipak na kraju sve to biti u korist njihove štete.

A mi, zajedno sa stotinama naših suradnika, uglednih hrvatskih intelektualaca, ispalili smo u cijeloj ovoj priči naivci. Ali čini se da je to ovih godina jedina logična konzervacija za sve one koji žele, misle i čine nešto pošteno i entuzijastički, za opće dobro, za opću, a ne interes grupa i pojedinaca i džepove «igrača». □

J ja sam bio među 70.000 posjetitelja koji su se na Internetu priključili na *Big Brother* i pogledali što to Andreja Šipek radi doma. Nažalost, nisam vidio ništa od mogućih atrakcija – kako se depilira, tušira ili obavlja nuždu, recimo. Jedino što sam video bili su prazni andeli okupljeni oko kompjutora kako gledaju sebe na ekranu i odgovaraju na e-mailove onih koji gledaju njih kako gledaju sebe na ekranu i odgovaraju na e-mailove. To me posjetilo na *Fletcher Memorial*, imaginarni dom Rogera Watersa za neizlječive diktatore i tirane, mještance na kojem mogu nastaviti lažiti medalje i oštiti osmijehe. Jedna je od temošnjih atrakcija i zatvoreni televizijski sustav na kojemu se demenit autokrati mogu redovno pojavljivati te se tako uvijek iznova uvjeravati da su živi.

Dovoljno je neugodno što dvadesetogodišnjaci uživaju u *Big Brotheru*, zabavi prikladnijoj za senilce. Još je neugodnije što im treba Internet da zamisle Velikog Brata. Meni je dovoljan telefon.

Lažni glasnik

Prije nekoliko mjeseci nazvala me anketarka koja za UN provodi istraživanje o korupciji u Hrvatskoj. Pošto mi je postavila pitanja o korupciji na svim razinama vlasti, na koja sam odgovorio, naravno, potvrđeno, prešla je na pitanja o mojem osjećaju sigurnosti. Ispitala me je koliko se osjećam sigurno u kvartu, na ulici i

u stanu; koliko često odlazim u goste i koliko ih često primam; je li mi stan osiguran, imam li alarm, psa ili oružje; mogla me je još jedino pitati koliko imam novca i gdje ga držim – ali nije. Shvatili ste već da je moja simpatična anketarka *lažni glasnik* i da moji odgovori nisu otišli u UN, nego u neku privatnu zločinačku organizaciju. Ja sam to, priznajem crveneći se, shvatio tek neki dan pošto sam pročitao u novinama policijsko upozorenje građanima da ne nasjeduju lažnim anketama

zite li na cijenu ili ne; jeste li fajnšmeker ili vas je baš briga što jedete; planirate li kupnju ili kupujete stihiski; dogodi li vam se kada da uzimate robu na dug ili ste došli samo po kavijar i guščju paštetu; jeste li vegetarijanac ili više volite junk food... Da ne nabrajam dalje zbog čega sam sve odustao od ulaska u dučan, otišao sam po novine. Ali oklijevao sam se deklarirati i pred prodavačicom u kiosku. Ljubitelj *Večernjeg, Jutarnjeg ili Republike? Globus ili Nacional? Vjenac, Zarez*

pada iz sličnih razloga. Podignutog ovratnika prolazim pored obiteljskog liječnika (zamislite neugodnosti ako doktori u pauzi prepričavaju naše kartone jedni drugima), zubara i crkve (tamo barem ne smiju prepričavati što čuju, ali dovoljno je neugodno što barem jedan zna).

Besmisleni prijenosi

Veliki Brat, dakle, stalno motri. Naša svakodnevica kupnje novina, bolesti, grijeha i posudjivanje knjiga stalno je pod njegovim

mikroskop približava sliku, ali ne i glas. A da ne govorim o prijenosu liječenja ili iznenadnog susreta s pravim pravcatim anđelom. Možete li zamisliti išta besmislenije od direktnog prijenosa Wendersa dok radi na knjizi snimanja, Hawkinga kako rješava jednadžbe, Austera dok tipka novi roman ili Cohena u meditaciji?

Mikroskop Velikog Brata nije instrument za naše povećavanje, nego za smanjivanje. Mikroskop Velikog Brata nije instrument za naše povećavanje, nego za smanjivanje. Anketarka je iz mojeg iskrenog brbljanja saznala da smo supruga i ja stalno doma, da u naš stan stalno netko dolazi i da nemamo pojma što bi se u njemu moglo ukrasti. Mogu, dakle, biti potpuno spokojan: tat neće doći. I kad mi je pozvonila anketarka HRT-a s pitanjima gledamo li Željka Oresta šou i neki crtić o medvjedićima, bio sam opet potpuno iskren: djeca obožavaju Željku Oresta, a ja ne propuštam medvjediće.

Za gospodom sam zatvorio vrata bezbrižno se smiješći. Veliki Brat nije mi ni do koljena: što on zna o važnim stvarima. Ionačko se vjerojatno, po hodnicima *Fletcher Memoriala*, igra rata s podjetnjeljim Pavelićem, Tuđmanom, Titom i Pinochetom. Bum – bum, bang – bang, ludog li prijenosa. □

Veliki Brat

Bum – bum, bang – bang

Mikroskop Velikog Brata nije instrument za naše povećavanje, nego za smanjivanje

Boris Beck

i da ne odgovaraju na ankete duže od dva pitanja, a i onda samo s *da* ili *ne*. Lopovi, dakle, sada znaju sve o mojoj dnevnom rasporedu i imovinskom stanju.

Zaokupljen tjeskobnim mislima otišao sam u dučan kupiti kruh, mlijeko, sok i bombončice, ali nisam ušao u dučan. Možete li zamisliti što prodavači znaju sve o vama i vašim navikama? Kupujete li mnogo ili malo; smrznuto ili svježe; jeste li samac ili niste; imate li djecu i koliko; pazite li na novac ili trošite nemilice; pa-

ili *Hrvatsko slovo?* *Feral* ili *Velabit?* *Playboy* ili *Glas koncila?*

Uzdahnuo sam i pomislio da mogu barem platiti račune u pošti. Ali onda će znati koliko trošim struje, vode i plina; koliko sam na telefonu i imam li Internet; koliko kasnim s plaćanjem i tko mi je sve poslao opomene. Odlazak u knjižnicu također otpada. Teorija ili beletristica, poezija ili proza, odjel za djecu ili odrasle, stripovi ili novine – iako, koliko stare i koliko vremena na njih potrošiti? Videoteka ot-

mikroskopom. No ona nije banalna sama po sebi, banalnom je čini samo njezino banalno prenošenje, isprazno poput *Big Brothera*. U njemu nema mjesta za susretljivost knjižničarke koja će rezervirati željenu knjigu; neprofesionalnost djevojke iz videoteke koja će upozoriti na loš film; magistricu iz apoteke koja dijeli djeci bombone; pekare koji će me na lošem hrvatskom ljubazno pozdraviti; prodavačicu koja će me obavijestiti da mi je sin bio kod nje prije pola sata –

Close Reading

Neočekivan obrat u medijskom ratu: Čitaoci čitali Republiku

Neven Jovanović

Uzbuđljivo je pratiti nastajanje nečega novog. Stoeći sa strane, istovremeno držimo fige sretnice i vitlamo kritičarsku povećala; istovremeno želimo da to novo utaži naše stare žedi i ljutimo se otkrivajući u novome doigravanje starih pogrešaka. Međutim, ono što je podjednako zanimljivo jesu *nove* pogreške, zato što one pružaju priliku da i mi, stari promatrači, naučimo nešto novo o samima sebi.

Ovo je zločesti tekst o novim dnevnim novinama po imenu *Republika*, o političkom dnevniku čiji je glavni urednik Ivo Pukanić. Ovaj je tekst zločest iz dva razloga: prvo, on neće zauzimati stav o Veličkom prasku iz kojeg se *Republika* želi roditi pod svaku cijenu; drugo, ovaj će tekst kritizirati *Republiku* kao medij koji ima prema svojoj publici određenu odgovornost.

Mrvica zdravog razuma

Postoji knjiga koja se zove *Matematičar čita novine* (John Allen Paulos, *A Mathematician Reads the Newspaper*, BasicBooks, 1995). Spomenuti matematičar i autor knjige g. Paulos ujedno je i pasionirani čitač novina, te na bezbroj šarmantnih načina de-

monstrira sljedeću ugodno prosjetiteljsku tezu: upoznamo li nekoliko temeljnih matematičkih ideja, znatno ćemo bolje razumjeti o čemu i kako govore novine, čak i kad se čini da to "o čemu" i "kako" matematiku ne uključuje ni pod razno. Pritom valja imati na umu da matematika nije samo zbrajanje i množenje, nego i statistika, teorija vjerojatnosti, logika i autoreferencijalnost, teorija kaosa i nelinearna dinamika. Navedena znanja mnogima od nas možda nisu poznata, ali svima su dostupna; traže tek mrivicu zdravog razuma.

Pokušamo li, dakle, čitati *Republiku* ne po alegorijskom ključu Pavić-Pašalić, već po receptu gospodina Paulosa, već u prvom broju naći ćemo finu autoreferencijalnu pikanteriju. Broj jedan je svakako znakovit, i nitko neće zamjeriti što novine u prvome broju žele govoriti same o sebi. Međutim, na posljednjoj stranici

se radi o prvom izdanju, večernjem ili noćnom. Podatka nema. Misleći na dobrog gospodina Paulosa, na matematiku i logiku, okrenemo zaglavje, tražeći naz-

List koji želi biti savjest društva i borac za pravdu mora biti savjestan i pravedan ponajprije prema sebi i svome čitateljstvu

naku koje izdanje čitamo. Naznake nigdje. Želimo li *Republiku* shvatiti ozbiljno, kao glasilo kojim se jedna nacija obraća samoj sebi (broj jedan je svakako znakovit), logički proizlazi da je *Republika* predviđela vlastitu sudbinu ili se možda članak o rasprodanosti na čaroban način napisao i otisnuo, zajedno s fotografijom, upravo u trenutku kad smo okrenuli posljednju stranicu rasprodanih novina (zapravo, u

trenutku kad je dvjesto tisućiti kupac kupio svoj primjerak, ali ne cjepidlačimo). U svom trudu da malo napumpa svoj ulazak na medijsku scenu, *Republika* je potkopala vlastiti kredibilitet ili se uspješno predstavila kao prvi nacionalni postmodernistički dnevnik, kao list plutajućih označitelja *par excellence*.

Prilika čeka

Sve je ovo, razumije se, zločesto i zlurado. Redakcija je radi na brzinu, u brzini pred izlazeњe promaknuo je neki detaljčić. Ma tko će to vidjeti! *Republika* se gradi u hodu i sa zadovoljstvom sam u zaglavljiju broja 4 (7. prosinca 2000) našao autoreferencijalnu informaciju "jutarnje izdaje." Nema još podatka koji je dan u tjednu, ali to će se pojavit u broju 5 (petak, 8. prosinca). Usput, u istom broju po prvi put saznajemo da je *Republika* prodrla i na slovensko tržište, gdje stoji 85 SLT (sic); već u br. 6 (subota, 9. prosinca) stajat će, ispravno, 85 SIT. Poput svakog novorođenčeta, *Republika* se mijenja iz dana u dan.

Dogodi se usput još koja omaška. U kolumni Ivana Starčevića, *Sinoć na TV* (opet na fatal-

noj posljednjoj stranici), dvaput se tiska isti tekst, u br. 2 i 3 (5. i 6. prosinca); istini za volju, drugi put tekst je drugačije prelomljen. O.K., *shit happens*, ispričamo se i idemo dalje, ne? Ne, jer se ni *Republika* ni Starčević nisu svojoj publici ispričali, ako ne računamo golu činjenicu da je u br. 4 (7. prosinca) Starčevićeva kolumna dvostruko duža i da nakon prve polovice sadrži pitajuču formulaciju "Tako sam pisao preksinoć, strogo po Račanovim smjernicama."

Ovo mi se više ne sviđa. List koji želi biti savjest društva i borac za pravdu mora biti savjestan i pravedan ponajprije prema sebi i svome čitateljstvu. Traljavost i nepristojnost u detaljima utječe na vjerodostojnost cjeline. Tko će to vidjeti, pitate, gospodo iz *Republike*? Ozbiljni čitaoci; čitaoci koji u novinama, nesavršenima kakve jesu, traže bolje razumijevanje kompleksnog svijeta oko sebe. U duhu g. Paulosa "bolje razumijevanje" obuhvaća znatno više od bombastičnih naslova na prvoj stranici. Prilika za bolje razumijevanje čeka na *svakoj* stranici, od prve do zadnje. Prilika čeka i novine i čitaoce. □

Dobro došli u krevet

**Šesti sajam knjige u Istri, Pula,
Kino Pula 4 – 14. prosinca 2000.**

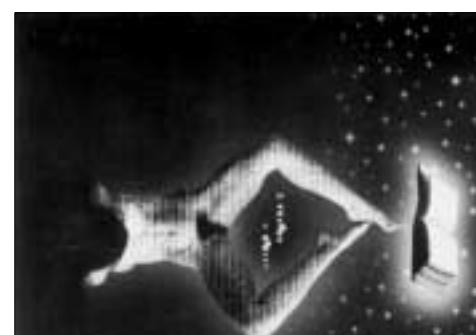
Tijana Vukić

Sajam knjige u Istri ove je godine, nakon petogodišnjeg iskustva i jačko zadovoljnih knjigoljubaca, predstavljen pod motom *S knjigom u krevet*. Organizator sajma i ove je godine vlasnica pulskih knjižara *Castropola* Magdalena Vodopija, a suorganizatori su Hrvatska gospodarska komora, Zajednica nakladnika i knjižara Hrvatske, Hrvatski neovisni nakladnici i Klub radio Maestrala *Uljjanik*.

"Ovaj sajam posvećen je svima onima koji još uvijek liježu s knjigom u krevetu. Nepostojeći klub krevetnih čitača svima je otvoren bez molbi, upisnine i pravilnika. Zanos onih koji uporno ometaju svoje bližnje i bude se s tragovima knjiga na obrazu, utrulih ruku, razasutih hrpa knjiga pored kreveta (jer kako čitati jednu kad tolike čekaju!?) pokazuju o kakvom je "klubu ovisnika" riječ. Je li moguće da u vrijeme MTV-a, DVD-a i Interneta još netko "gubi" noć uz knjigu zadovoljno se okrećući čas na lijevi čas na desni bok?" – piše Magdalena Vodopija u uvodu *Vodiča kroz sajam*. Uz Web-stranicu [www.castropola/hr](http://www.castropola.hr) na kojoj se mogu pretraživati naslovi knjiga, autori ili izdavači načinjen je i site na kojem su se dnevno mogli pratiti sajamski događaji – korisno, jer ove je godine više od dvije stotine nakladnika ponudilo preko 7.000 naslova.

Crna Gora i FAK

Kao što je Vodopija rekla: "Namjera nam je da prikažemo sve što se trenutno zbiva u Hrvatskoj, a gostovanje Crnogoraca i Austrijanaca samo je uvod u sljedeći sajam koji će se internacionalizirati". Četvrti je dan ovogodišnjeg sajma zamišljen kao Dan nakladnika iz Crne Gore. U jučarnjem dijelu programa don Branko Sbutega predstavio je izdanja crnogorske nakladničke kuće NIP *Gospa od Škrpela* te rekao kako je državno izdavaštvo Crne Gore u to vrijeme pratilo nacionalističku propagandu, na drugom se polu izdvojila grupa neovisnih autora. Osnivač i glavni urednik monsinjor Srećko Majić, župnik u Perastu. Ne bi li "spasio kulturnu i civilizacijsku memoriju katoličke pa i hrvatske Boke te darivao neinformiranoj mladeži mogućnost orientacije u prostoru i vremenu", Majić je 1992. pokrenuo izdavačku kuću. U vrijeme kada su ti prostori bili pod plamenom, a Crna Gora izolirana, uspio je izdati trideset knjiga, ali i veći broj brošura i prigodnih izdanja. Don Branko Sbutega za kraj je poželio neka se sljedećih godina pulski sajam knjige proširi i internacionalizira te neka na njemu sudjeluju i autori iz drugih balkanskih zemalja.

6. SAJAM KNJIGE U ISTRI
Pula, Kino Pula, 4. – 14. prosinca 2000.

Borivoj Radaković razgovara s Nicolasom Blincoenom

Dermano Senjanović – Ćićo, Kruno Lokotar, Daša Drndić, Edo Popović

Dva su dana hrvatski FAK-ovci zabavljali pulsku publiku kratkim predstavljanjima na Sajmu, a potom i navečer u Klubu radio Maestrala *Uljjanik*. U gotovo neformalnom razgovoru s Krunom Lokotarom Edo Popović je rekao: "Jako mi je draga da sam se uspio *nakačiti* na ovu generaciju devedesetih koja potiče pisanje ove vrste proze. Osamdesetih je u modi bila poezija, koja je danas malo *passé*, no nemoguće je u ovo vrijeme ne pisati prozu, iako je to i veliki izazov, onako kako pišu Miljenko Jergović, Borivoj Radaković i drugi FAK-ovci". Borivoj Radaković pak kaže kako FAK-ovci ne traže od autora da piše na jedan određeni način, nego je jedini uvjet da netko uđe u njihov krug taj da piše isključivo prozu, budući da oni njeguju priču.

Kao gosta ovogodišnjeg pulskog FAK-a Borivoj Radaković predstavio je Londončanina Nicolasa Blincoea, rođena 1963, koji je doktorirao na tematice suvremenе zapadnoeuropske filozofije. Pisac je

novog vala britanskog krimića i do sada je objavio više romana (*Manchester Slingback, Acid Casuals, Jello Salad*), a nedavno je pokrenuo skupinu *Novih puritanaca*. Njegov će zadnji roman *The Dope Priests* uskoro biti preveden i u Hrvatskoj. U suradnji s Mattom Thornom (*Tourist, Eight Minute Idle, Dreaming of Strangers*) Nicolas Blincoe priredio je knjigu *Pozdravite svu Nove puritance* koja je za samo mjesec dana nakon što je objavljena prevedena na hrvatski jezik.

Trenutno u Engleskoj vlada jedno čudno doba u literaturi, mnogo je stilova koji se međusobno križaju i prožimaju, a dominantna je paradoksalna situacija – javila se ogromna glad za pisanjem, mnogo se mlađih probilo na najnoviju literarnu scenu. Traži se nešto što je potpuno novo, a čim se to novo pojavi odmah se kreće u potragu za onim drugim novim i tako unedogled – rekao je Blincoe. U zadnjih je nekoliko godina napisano mnogo dobrih knjiga, a trenutno je u Engleskoj krajnji hit pisanje kratkih priča, novela, prijevodnih oblika, proze. Što se tiče manifesta novih puritanaca, intencija nam je objasniti ono što se trenutno zbiva na svim planovima pa tako i na planu jezika, a ne govoriti o prošlim vremenima, već o ovome što se zbiva pred nama, o tehnologiji koja je neprepoznatljiva. Je li moguće da ovo vrijeme u kojem živimo nije vrijedno spomena? – za kraj se zapitao Nicolas Blincoe.

Knjige koje se čitaju i kupuju

Markus Jaroschka, Walter Maria Stojan i Gerard Pael govorili su o stanju austrijskog nakladništva i o vezama uspostavljenima s hrvatskim i srednjoeuropskim izdavačima na već tradicionalnim pazinskim susretima u svibnju *Put u središte Europe*. "Danas se kod nas mnogo više čita nego zadnjih godina, a u trendu su pripovijetka, priča, te potpuno slobodan pristup izrazu. Ti su tekstovi dubokoumni, ali istovremeno pisani jednostavno, rekao je Stojan i nastavio – Tek se danas na neki način oslobođamo od šoka koji su u nama ostavile godine nakon strašnog Drugog svjetskog rata, bilo je potrebno da mnogi autori pribjegnu tim temama i ispišu, oslobose sve nas tog straha, te patnje. Austrijska se literatura bavi svime i svačime, tematika je vrlo raznolika, mnogi su pisci svjetski poznati, primjerice Rausmaier, ili Turini.

Markus Jaroschka predstavio je časopis *Lichtungen* iz Graza koji uređuje, a od 1990. i izdaje. To je časopis za kritiku, književnost i umjetnost u kojem se, kako Jaroschka kaže, predstavljaju mlađi autori koji nose nove ideje i strujanja. Jedan od najzanimljivijih izazova tamošnjih izdavača jest pronaći mlađe koji se još nigdje nisu predstavili i pružiti im priliku da se pokazu. Ovaj se časopis trenutno bavi projektom nazvanim *Translokal* u kojem se u svakom od brojeva prikazuju neka europska kulturna središta koja Austrijanci manje poznaju, pa je jedan bio posvećen i Zagrebu.

Možda bi za kraj trebalo reći kako je na ovome sajmu jedan kupac kupio knjiga za iznos od sedam tisuća kuna, te da je jedan pulski umirovljenik dao za knjige svoje dvije uštedene mirovine. Sveukupno je kupljeno više od 35.000 knjiga koje će zasigurno ostati u krevetima istarskih kuća. □

Naraštaj

Milan Pavlinović

USC-u u petak, 15. prosinca objavljeni su rezultati natječaja za prvu knjigu mlađih pisaca, a objavila ga je Knjižnica *Naraštaj X* SC-a. Kriterij za natječaj bio je taj da svi prijavljeni pisci trebaju biti studenti koji do sada nisu objavljivali. Na natječaj se moglo poslati autorske rukopise iz poezije, proze (zbirka priča, roman, zbirka eseja ili kritika) i drame (dramski tekstovi, scenariji, igrokazi, radiodrame).

Prema riječima Vjekoslava Bobana, urednika biblioteke *Naraštaj X*, pristiglo je 87 književnih radova, od kojih je 69 ispunjavalo uvjete iz natječaja. Ocenjivački sud u sastavu Krašimir Bagić, Goran Rem i Vjekoslav Boban odabrali su u užem izboru petnaestak rukopisa od čega će pet biti objavljeno. Svi tekstovi izaći će 2001. U Knjižnici *Naraštaj X*, u nakladi od 500 primjeraka, što je ujedno i nagrada mlađim autorima. Tako će prva zbirka pjesama biti objavljena mlađom pjesniku Darku Brkulju, zbirke priča i pripovijesti Mariju Kovaču i Andreji Pisac, knjiga projekt Maši Kolanović te na kraju Tanji Krajnović roman pod naslovom *Kad stranac pokuca na vrata*. Također, tekstovi autora koji su ušli u uži izbor objavit će se u časopisima *Vrisak i Godine* u nakladi SC-a. Piscu Goranu Vrbaniću se nisu mogli tiskati dramski tekstovi jer je već objavljen, te tako nije ispunio uvjete iz natječaja. No zbog kvalitete njegova dramskog pisma Teatar ITD će izvesti jednu od njegovih drama. Inače, ovakav natječaj za prvu knjigu po prvi put se objavljuje u SC-u. Boban je naglasio da će se on ponavljati svake godine, te tako pružiti priliku studentima za književnu prezentaciju. Čestitam pionirima prve hrvatske generacije X. □

roatno simbolično upućuje na izgubljnost glavne junakinje koja se po svaku cijenu želi u potpunosti adaptirati u potpuno stranoj sredini, tj. Kini poslije Maoa u kojoj živi i radi posljednjih nekoliko godina svog života. Iako je autorica poslovno provela dio života u Kini upoznajući kulturu, običaje i ljude roman nije autobiografski. Trideset šestogodišnja Alice frustirana rasističkim stavovima svoga oca kongresmena dobiva posao prevodenja za Adama Spenceru. Spencer pokušava pronaći pekiňskog čovjeka nestalog još u Drugom svjetskom ratu, kojeg je prema sumnjama istraživača, negdje u Kini sakrio Teilhard de Chardin. Tijekom istrage Alice ulazi u samospoznajni proces: Teilhard de Chardin i njegova žena Lucile Swan za Alice su ideal ljubavi koji ona, gubeći se u promiskuitetu, ne može dostići. Njihova

veza, predočena pismima, kao i kineska vjerovanja koja autorica opisuje i nastoji inkarnirati u svoj život, tragovi su metafizičkog u knjizi, mada se knjiga prvenstveno bavi problemima ksenofobije, predrasudama o zapadnom i istočnom načinu življenja, obiteljskim odnosima te vezom između prošlosti i sadašnjosti. Iako tu i tamo koristi kineski jezik, autentične nazive geografskih pojmovima i dokumentarne povijesne podatke, ne može se reći da roman predstavlja pomnu studiju opsežnih tema o kojima želi nešto reći. Više funkcioniра na razini ne tako lošeg političko-socijalno-ljubavnog trilera, dobrog za razbijigu, kako je Nicole Mones sama u jednom intervjuu rekla, za ljude koji žele sazнатi nešto o zemlji koja se ne nalazi na našim turističkim kartama. □

ukratko

Proza

Nicole Mones, *Feniks na kineskoj svilji*, Znanje, Zagreb, 2000.

Sabina Pstrocki

Naslov originala prvog romana četrdeset sedmogodišnje Nicole Mones zapravo je *Lost in Translation* i vje-

Svjetlosne cifre za digitalnu budućnost

Videoinstalacije podražavaju "jedinstvenu" želju da se energija sadržana kao potencija u digitalnoj slici prenese na opipljive, materijalne površine kojima će manipulirati sami recipienti

Michael Saup, Medijske instalacije, Multimedijalni centar SC-a, Zagreb, 13. i 14. prosinac

Marijan Krivak

Je li moguće materijalizirati imaginaciju? Kako se zamišljeno pretvara u osjetljivo? Je li moguće fantaziju pretvoriti u slijed materijalnih osjeta? Kako je moguće virtualni prostor i njegovu energiju prenijeti u tzv. "stvarni prostor"? Konačno, kako se virtualni cyber-svijet pred našim osjetima materijalizira i postaje jednako stvarnim kao i prostor u kojem živimo, radimo, osjećamo...?

Mnogo pitanja za početak. No ona otvaraju problematiku s kojom su bili suočeni svi koji su 13. i 14. prosinca u MM-centru SC-a bili prisutni na dvije fascinantne prezentacije *Medijskih instalacija njemačkog freaka* za medije i nove tehnologije, Michaela Saupa. Čovjek je to koji doista poznae gore naznačenu problematiku, što se može dokumentirati kako iz njegovih praktičnih projekata – na području glazbe i fotografije, alternativno-eksperimentalnog filma i videa te konačno instalacija – tako i iz njegove dugogodišnje predavačke djelatnosti na sveučilištima u Njemačkoj i svijetu. Trenutačno je ugovorni predavač medijskih umjetnosti i digitalnih medija na Visokoj školi za oblikovanje u Karlsruhe.

Medijske šifre

Lux Ziffer ime je tajne formule s pomoću koje autor gradi svoje medijske instalacije. *Svetlosne znamenke, cifre* postaju tajnim kodom i medijskom šifrom preko koje se iščitavaju značenja pojedinih digitalnih operacija kao i način njihova funkciranja.

Saup u svojem nastupu predavanju pokazuje zavidnu teo-

retsku obrazovanost (bez uobraženosti) kao i referencu, kako na preteče u oblikovanju namrijetog medijskog nasljeđa tako i na cje-

re.

U projektu *Connected Cities* autor, u halama napuštene pivovare u Ruhrskej oblasti, doslovce pretače energiju virtualnog prostora u tankove u kojima putem videozapisa vidimo plazmatičnu masu. Ta je masa materijalizirana energija digitalne virtualnosti, plazma digitalne energije!

Od ostalih instalacijskih Sau-povih projekata vizualno je možda najfascinantniji *Tunnel*, u kojemu digitalno tretira aerodromski tunel zračne luke u Frankfurtu.

Vizualni je to nasljednik svojedobnog projekta Briana Enoa i njegove ambijentalne glazbe za aerodrome! Cjelokupnim vizualno-zvučnim hepeningom ove instalacije prijeđena je ona tanka nit koja puku tehnologiju prenosi u svjetove poetskog i mističnog. Potpuno multimedijalno zadovoljstvo!

Sprega digitalnog i analognog

Saupovi projekti za pozornicu također su zavodljivo digitalno svjedočanstvo o sprezi tehnologije i tradicionalnijih oblika umjetnosti, o sprezi digitalnog i analognog pomoći matematički i znanstveno utemeljenih algoritma njihova spajanja. Projekt *Global Hockets* nastao je na Novom Zelandu, gdje je Saup, uz pomoć svojih suradnika iz Wellingtona, konstruirao multimedijalnu pozornicu na kojoj se odvija zanimljiv spoj tradicionalne hipnotičke glazbe i njezina digitalnog transformiranja od strane njemačkog umjetnika. Slične je projekte autor analizirao na slučaju poznatih video i multimedijalnih umjetnika *The Vasulkas*, odnosno začetke svojih eksperimenata Saup nalazi u elektronskoj transformaciji zvuka koju u svojemu sviranju violine koristi Steina Vasulka. Zvuk i slika nastupa novozelandske grupe i njihova muziciranja stopili su se u fascinantno sjećiste analognog (moderno) i digitalnog (postmodern), vizualno i auditivno detektirajući taj epohalni prijelom u estetici.

Isto tako, u projektu pod naslovom *Binary Ballistic Ballet* Saup svodi avantgardni balet pariške skupine decoi na

svoj digitalni obrazac "uzvišenih čestica". U suradnji s koreografom Williamom Forsytheom autor ponovno stvara začudni spoj, algoritamski amalgam analognog i digitalnog, zabilježen na videosnimku što imponira svojim grafičko-vizualnim, ali i auditivnim složnjem.

No, konačno, nakon ove prezentacije instalacija i djela za pozornicu Michela Saupa nameće se temeljna dilema. Jesu li doista "svjetlosne cifre" upotrebljavajući metaforu o *svjetlu kao koži prostora* – ona tajna šifra preko koje se možemo prebaciti iz ultimativne budućnosti prevlasti digitalne tehnologije u neke druge svjetove što imaju i poetsku vrijednost? Možemo li odista doći do »ono malo duše« u kalkulativno-znanstvenoj analizi umjetnosti kakve se poduhvaća ovaj njemački digitalni guru? Je li doista blizu onaj moment u sva-

remenoj, globalnoj komunikacijskoj (digitalnoj) paradigmi – o čemu se, recimo, pita Ivan Ladislav Galeta – kada se ta ista komunikacija više neće moći kontrolirati?

Navest će samo jedan zastrašujući podatak koji je sâm Michael Saup iznio u svome predavanju. Danas se na svijetu već 20% sveukupne energije troši na računala i na njima pripadajući sustav Interneta! Kakav nas horror vacui tzv. »virtualne realnosti« tek očekuje? Na ovo pitanje, kao i na sva ona što se pojavljuju od samoga početka teksta, naravno, nemoguće je dati neki suvinski odgovor. A dote se može (manje-više) efektno poentirati, parafrasirati, uživajući ili neuživajući, u auditivno-vizualnom prazniku što nam ga je priredio Michael Saup u MM-u: "I virtualna je stvarnost tijelom (materijom) postala i prebivala među nama." □

Triptih Intima

Na međunarodnoj izložbi fotografije 28. zagrebačkog salona Grand Prix dobio je Nino Šolić za seriju fotografija *Triptih Intima*. Riječ je o ciklusu u kojem je Šolić bilježio trudnoću i rođenje djeteta (kojim je bio predstavljen i medu *Zarezovim* fotografima), a za ovu izložbu odabrao je tri crno-bijele fotografije – prvu s početka trudnoće njegove žene,

drugu iz sedmog mjeseca i treću nakon rođenja djeteta. Nino Šolić inače je poznat po svojim portretima i osobito radu u novini *Feral Tribune*, *Metro* i nizu reklamnih kampanja. Šolićeve fotografije i cjelokupni postav ovogodišnjeg Zagrebačkog salona fotografije možete razgledati do 30. prosinca u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. □

Da, ali

Globalizacija i demokratizacija u hrvatskom i svjetskom kontekstu, predavanje Nevena Šimca, UDD, Zagreb, 7. 12. 2000.

Sanja Romić

Globalizacija i demokratizacija "teme su i dileme s kojima je Hrvatska suočena od prvih demokratskih izbora 1990. do danas", istaknuo je Šimac, "a po svojoj naravi široke i lepezaste pa je u njihovu razmat-

ranju nužan kritički pristup, nasprot jedinstva mišljenja koje se u posljednje vrijeme sve češće nameće. Time se postiže realnija ocjena učinaka, primjerice globalizacije, vrlo složenog problema koji podrazumijeva ocjenu barem tri bitna aspekta: kronologije susreta svjetskih moćnika, učinke i prijepore planetarizacije i globalizacije te dileme demokracije na Zapadu". Šimac se pozvao na rezultate susreta predstavnika svjetskih sila od Firence do Nice te niz statističkih podataka kojima je potkrijepio svoju, uglavnom negativnu ocjenu navedenog (primjerice, u ovom trenutku dvije milijarde i osamsto milijuna ljudi širom svijeta živi

od manje no dva eura dnevno). "Siromašne zemlje zaostaju za moćnicima, monopol svjetskih lobija, osobito kvadrilaterale, sve je jači, biosfera sve zagadnijena, a pitanje prehrambene sigurnosti uz problem oplodnje in vitro, kloniranja i ozakonjenja eutanazije znači veliko raskršće koje je podijelilo Europu."

"U toj mreži pitanja nezaobilazan faktor predstavlja svakako fenomen razvoja medija, mobilnih komunikacija te Interneta koji je naznačio niz pozitivnih, ali i negativnih promjena. Internet uz bolju povezanost i informiranost građana, smanjenje monopola politike na javnu sferu, povezivanje nevladinih organiza-

cija i sveukupnu modernizaciju, istovremeno znači i relativiziranje autorskih prava, trgovanje umjetnošću, širenje pedofilije i posvemašnjeg otuđenja. Pri tome se neminovno postavlja pitanje tko su novi svjetski gospodari dok se apsolutni profit sve više koncentriра u bogatom svijetu i nemilosrdno uništava nacionalne valute, a razlike između siromašnih i bogatih stalno se povećavaju".

Ocijenivši, unatoč tome, da su integracije nužan i pozitivan fenomen, "jer bi bez njih moćnici iznosiли победу", Šimac je istaknuo da rješenje problema treba tražiti u oslanjanju na koncepte novih nadnacionalnih regulacijskih mehanizama, a prije svega

na autoregulaciji tj. samoorganizaciji/samoograničavanju i samodisciplini građana.

Zagovarači, u slučaju Hrvatske, "predstavničku demokraciju umjesto demokracije interesa te značajniju ulogu vlade umjesto parlamenta", Šimac je predložio kao moguće rješenje pridržavanje načela solidarnosti, subsidiarnosti te općeg dobra, kao i potrebu odupiranja monopolu, tj. suprotstavljanja odlukama svjetske kvadrilaterale. Drugim riječima, "ne 'ekonokraciji', a da politici i primatu osobe; da informatici i liberalizaciji, ali pod uvjetima da koristi svima; da globalizaciji, ako je u funkciji općeg dobra." □

Borislav Mikulić, filozof

Desničarsko meso lijeve vlasti

Prosječan hrvatski građanin zna da je koalicija predvođena SDP-om stup političke prosječnosti i civilne malograđanstine i da je sasvim pouzdan reprezentant

Srećko Pulig

*Kad je Jacques Derrida 1993. objavio knjigu *Duhovi Marxa*, u svijetu je to bio prvorazredni filozofski događaj, a kod nas ni tada ni poslije. Sto bi se dogodilo da neko talentiran sad, kad navedno vlada ljevica, kod nas obavi sličnu knjigu?*

– Prvo, to je posve malo vjerojatno. Marksisti koji su odustali od marksizma samo bi se snebivali i pitali čemu to. Za uvjerenje i deklarirane protivnike bilo čega što miriše na lijevo i na marksimat to bi bilo kao prst u oko, lijeva pošast, revanšizam, jugonostalgija i što sve ne. To znači da je intelektualni kapacitet društva takav da ovdje nakon civilizacijskog šoka s politikom i ratovima sve može postati predmet diskusije, čak i famozni "dignitet Domovinskog rata", osim jedne jedine stvari: da bi netko u Hrvatskoj danas napisao knjigu o Marxu. O Titu je jedna novija knjiga prevedena, ali o Marxu?! I ne samo o njemu, da bi netko došao na ideju da napiše pristojnu knjigu o *praxis-filozofiji*, s ambicijom da filozofsko-teorijski vrednuje *Praxis*, a to znači da podvrgne *Praxis* vlastitim kriterijima!? Danas kad se hrvatski intelektualni oportunizam zadnje dekade definitivno smatra potvrđenim, takva analiza teško da bi ikojem izdavaču bila interesantna. Izdavači svoj posao mahom shvaćaju

Borislav Mikulić diplomirao je filozofiju i germanistiku u Zagrebu, a doktorat iz filozofije stječe u Tübingenu radom o Martinu Heideggeru. Od 1988. do 1991. godine na Beogradskom sveučilištu predaje antičku i indijsku filozofiju. Početkom rata daje otkaz i vraca se u Zagreb. Bio je stipendist Humboldove zaklade, a i danas je znanstveni istraživač seminara za filozofiju Sveučilišta u Tübingenu. Radio je na *Institute of Human Science* u Beču. Živi od pisanja i prevođenja filozofske literature. Kao publicist piše i u *Profili Nedjeljnoj Dalmaciji*, *Danasu*, *Jutarnjem listu*. U uredništvu je projekta *Arkin/Bastard* i istoimenе biblioteke. Znanstvene i stručne rade objavljuje od 1983. Knjiga o Heideggeru objavljena mu je 1987. (na njemačkom), a 1988. u biblioteci Logos (Sarajevo) objavio je knjigu *Karmayoga*. Radi na studiji o epistemologiji metafore. □

računaju, posljednji ljevičar je umro s Tuđmanom; to je hrvatska verzija "druge smrti Josipa Broza Tita", i to je taj naš kolac koji je smirio duha.

Alternativne mogućnosti mišljenja

Kako tumačiti reakcije na ljetosnji umjetnički hepening u organizaciji HDLU-a, Mame i Arkinu povodom 150-godišnjice Komunističkog manifesta, koji je Arkin izdao u biblioteci Basta-

rd još 1998. Prvo je sama ta publikacija po novinskim recenzijama tretirana kao postmodernistička zabava. No kritička reakcija na to uslijedila je tek s hepeningom iz ljevih intelektualnih i akademskih krugova, dok je os-

lozofskog konzervativizma, iako je prigovor na prvi pogled bio samo trivijalno istinit: prvo, autor je primijetio da je manifestacija zakašnjava jer je 150-godišnjica Manifesta bila 1998., a ne 2000., i drugo, svodenje Manifesta na

zapravo tek dolazimo do tabua i isključivosti, da se tek moraju uobičiti i prepoznati neki pravci mišljenja i djelovanja, neke grupe koje će međusobno konkurirati, jedna drugoj nametati ili obrati ograničenja?

– To izgleda idealno postavljeno. Zamislimo da država ili neka opskurna domovinska zaklada postavi filozofima pitanja i zadatke za razmišljanje, na primjer: Kako bi filozofi izvukli zemlju iz ovog užasa, a da sami ne postanu političari, zastupnici, pomoćnici ministara itd.? Pretpostavka za takvo što bila bi da svi filozofski pogoni u Hrvatskoj, koji su totalno zakržljali, artikuliraju neke ozbiljne teme. Toga nema, a to nije slučajno. Zato se filozofima kod nas može postaviti samo jedno pitanje: što su oni kao filozofi do sada zapravo producirali? Tabui nastaju ili se pokazuju tu, u filozofskoj produkciji, odnosno u ne-produkciji.

Što se tiče šireg ideološkog konteksta, tabu koji sada generalno vlada jest tabu lijevog, iako nitko nije zabranio ljevcu. Ne radi se o zabrani, već o bauku ljevice, kao o bauku droge. Da je taj tabu na djelu, pokazalo se odmah nakon izbora u slučaju peticije protiv tek postavljenog ministra kulture. Zašto je ta peticija izazvala toliki odium profesionalne kulturnjačke javnosti pokazalo se ubrzo: to je bila peticija koja je nepogrešivo pokazala desničarsko meso ispod kore navodne lijeve vlasti, i zato je sama bila prokazana kao "ultralijeva". Sav kasniji slijed događaja pokazao je da onake reakcije na peticiju nisu bile samo simptom tabua lijevog, već da je zazor od lijevog poprimio status hrvatskog sindroma: odbijanje svakog radikalnog kričkog govora.

Znači li to da ti famozni hrvatski tabui, na koje se vječno žalimo, nisu samo nešto nametnuto izvana, poput navodne zabrane svega hrvatskog pod komunističkom strahovladom, nego da se oni zapravo identificiraju tek po efektima koje eventualno uspiju proizvesti neke teorijske ili druge artikulacije na društvenoj sceni?

– Da, šutnja je obično znak oportunitizma, to ne mora imati veze s tabuom. Tabui se pokazuju tamo gdje stvari nemaju sadržaje. U Hrvatskoj gdje svi pušu na lijevo naziv "lijevo" nema takoreći nikakvog sadržaja, ovdje se nitko sam ne naziva ljevičarom osim stranke Stipe Šuvare i njegovih poletaraca, ali to je kao da vrbac pjeva "al sam mali, al sam mali". Tvrđnje politički poražene desnice da je "trećejanuarska" vlast lijeva toliko su priglube da dezavuiraju same sebe. Prosječan hrvatski građanin zna da je koalicija predvođena SDP-om stup političke prosječnosti i civilne malograđanstine i da je sasvim pouzdan reprezentant. To je odlučno i eksplicitno formulirala najpopularnija političarka u zemlji rekavši za svoju i druge stranke "Ne, mi nismo radikalni." HDZ ne zna da je izgubila izbore zato što je prethodno izgubila kontrolu nad statusom subjekta koji zna i postala samo objekt o kojemu se "sve zna". Sad se pokazuju da je hrvatsko političko polje i nadalje takvo u kojem "se (sve) zna", i zato se može šutjeti ili brbljati prema potrebi. Šutnja Vlade i brbljanje Predsjedničkog ureda logičan su izraz rata institucija za državnu reprezentaciju.

Zakržljali filozofski pogoni

Možemo li zaključiti da mi

**Stupanjem
Tuđmana na vlast
prije deset godina
pravi i najveći po-
raz doživjela je ona
nacionalno-
liberalna struja,
proljećari sa svim
svojim ideološkim i
političkim neodre-
đenostima i
dezorientacijom u
vremenu**

tatak kulturnih aktera uglavnom šutio.

– One prve reakcije bile su da kako izraz teorijskog nesnalaženja novijih generacija. Postmodernizam je sposobna formula za sve, hajde da se zabavljamo. No možda je to prevodenje Manifesta na "postmodernu" izmisljeno zato da ga ovdasnja mlađa publike provari, a da se ozbiljno ne zarazi ljevicom. Druga intervencija o kojoj govorиш bila je potpuno retro, primjer lijevog fi-

Pišanje po spomenicima

To fantaziranje o ljevici nije zabavilo samo političke gubitnike, već i same pobjednike. Tako je kolumnist Novog lista na jednoj tribini u organizaciji Zareza odmah nakon izbora tvrdio da je poslije pobjede koalicije za zdravlje hrvatske demokracije nužno potrebna desnica, radi ravnoteže. Ljeva vlast ga je za to nagradila odgovarajućim mjestom u diplomaciji.

– Da, to je možda najznačajniji rez na novoj društvenoj sceni koji se dogodio sa izborima. Pоказalo se naime da ti ni-ljevi-ni-desni demokrati nisu radi te ravnoteže prizivali ljevcu svih onih deset godina dok je Hrvatskom nesmetano harala kuga ustaštva. Ali na njihov poziv odmah se odazvala ustaška baza i stala pohrvačivati teren dobrim hrvatskim običajem pišanja po tudim spomenicima i svetnjama. I nitko te demokratske egzorciste ljevice nije pozvao na red za požar koji su podmetnuli. Samo je po svim relevantnim kolumnama glavnih medija složno utvrđeno da nikakva ekstremna ljevica ne postoji. Tako se ponovo uspostavio jedan tipični hrvatski paradox: ljevica ne postoji, ali bi bila opasna, na to nas opominje hrvatska desnica; s druge strane, desnica postoji, ali njezina nedjela nisu toliko opasna koliko su korisna po zdravlje demokracije, zbog ravnoteže.

Ali što je s tabuima i zabranama mišljenja u filozofiji u vrijeme Jugoslavije? Mislim prije svega na zadnja dva desetljeća, osamdesete i devedesete godine. Ideološki prevrat u Hrvatskoj počeo je s velikom i dobro pripomljrenom eksplotacijom priče o zabranama hrvatskih tema i sl.?

– Priča o tabuima strukturirana je kao mit; to ne znači da su to naprosto lažne priče, izmišljotine itd. Mit producira uz sadržaje spontano i neupitno i svoje intrinzično uvjerenje u njihovu istinitost, pa makar ti sadržaji bili i posve nevjerojatni. Mit računa na primaće koji vjeruju, koji su dionici iste slike svijeta, ili, moderno rečeno, po načelu "zna se" koje regulira procese cenzure i osobito autocenzure. Ako pak govorimo o tabuima u hrvatskoj filozofiji, onda treba razlikovati najmanje dvije razine, jednu akademsku ili unutarfilozofsku i drugu koja je nadakademska ili izvanakademska, tj. širi društveni kontekst. Ja ne vidim da je u onom prvom smislu, u unutarakademskom pogonu bilo nekih zabranjenih tema u striktnom smislu riječi. Ponajmanje su bile zabranjene teme takozvane nacionalne filozofije. Nacionalna filozofska baština bila je ako ne isključivi, onda svakako glavni predmet bavljenja pri Institutu za filozofiju. Postojali su klanovski sukobi i podmetanja nogu, što se smatralo i smatra sportom puštanja krvi u svim zatvorenim akademskim sredinama, u koje Hrvatska spada napose. Praksisovci, kod kojih sam studirao i filozofski naučio što god sam mogao, vladali su svakako u institucionalnom i intelektualnom smislu, imali su i svoju filozofsku ideologiju, ali nisu vladali u ideološkom smislu. Nekome će se učiniti paradoksalnim ako kažem da je jači ideološki utjecaj, makar neizrečen, imala takozvana hermeneutička filozofija, ona navodno filozofski čista i nevina filozofija, kakvu misle da upraž-

njavaju upravo hrvatski nacionalisti u filozofiji. To se najbolje viđi danas: nakon što je grupacija *Praxis* izgubila institucionalno prvenstvo, koje je ionako imala samo na Filozofskom fakultetu, izašla je na vidjelo hermenetičarska ideološka supstanca i sva misaona bijeda hrvatske filozofije, koja je pokušala pojmovno afirmirati neku nacionalnu filozofiju, ali je prije toga izdahnula.

Nije bogznakaj

Nije li paradoksalna ta tvrdnja o dominaciji deprivilegiranib i ne-dominaciji institucionalno privilegiranib?

– Tu nema nikakvog paradoksa. Za razliku od nacionalno-duhovnog zelotizma mnogih hrvatskih filozofa koji su prionuli na "zadatak uspostave hrvatske draave" da bi se domogli državnog aparata, praksisovci nisu bili dio vladajuće nomenklature, nego notorijalna idejna i politička disidenca apsolutistički prosvjetljenog Titova socijalizma. Mogli su filozofirati na Sveučilištu do mile volje pod uvjetom da se okane kritike i politike. U akademskom okruženju gledano, bili su sekularni, a ne državotvorni ili partijski filozofi: bavili su se raznim filozofskim disciplinama, a najsfisticiraniji u tom smislu bio je Gajo Petrović; sa svojim multidisciplinarnim radom u filozofiji u rasponu od marksizma, analitičke filozofije, logike do Heideggera, on je bio spona preko koje je filozofija praksisa reflektirala metafilozofski i interfilozofski, a to se ne može reći ni za jednu drugu filozofsku grupaciju kod nas. Dakako, oni su bili filozofi s određenom ideologijom, "mladomarkovci", ali to je ne samo jednako legitimno kao i graditi na kasnom Wittgensteinu i baviti se političkom filozofijom, nego je i poželjno. Filozofija ne može nemati ideološki stav, pitanje je kako dolazi do njega, kako je konstituiran i što je sadržajno.

Što se promjenilo s uspostavom nacionalne države na samoj akademskoj sceni, a što u široj društvenoj percepciji filozofije? Nije li za ovih deset godina postojao tabu praksisa i nije li to u filozofiji bila zapravo glavna tabu-tema?

– Tijekom desetogodišnjeg zatiranja imena praksisa pod Božnjim revnosnikom Zovkom hermenetičarski umjerjenjac, koji su osim jedne iznime nekako revnosno šutjeli, nudili su se i tražili nagodbe sa zelotima – uzimimo samo slučaj *Hrvatskih studija*. Danas, da ne bi bili na strani gubitnika, nevoljko priznaju kako je praksis, eto, ipak donekle bila poznata filozofija u svijetu, pa kad svijet već pita za taj "hrvatski proizvod", moramo je rehabilitirati, vani nam se čude kako olako sami uništavamo vlastite vrijednosti. Tako govore preciozne malograđanske krafne u filozofiji: Mi znamo da to nije bogznakaj, ali ne bi bilo zgodno!

Praxis je dokazano bila jedina naša produktivna filozofija u striktnom smislu riječi, i ona zavreduje i zahtjeva da se smatra modelom, ne receptom, nego modelom. Praksisovci nisu bili samo profesori filozofije, oni su bili filozofi. Tek kad se to ovdje prizna, može se govoriti o kritici praksisa kao modela filozofiranja. Zato je sveti rat protiv zloduha praksisa u hrvatskom modernom intelektualnom naslijedu bio prvenstveno pokušaj eksko-

munikacije, a pravi tabu se ticao i tiče se nečeg drugog. Zabranu je izričita, a tabu je implicitan: to je tabu radikalne kritike. On počiva na implicitnoj i samorazumljivoj pretpostavci o tome što za Hrvate kao kulturni narod jest ili može biti filozofija: Ne radikalna kritika svega postojećeg, to je za boga trivijalno; filozofija – to je "otkrovenje", "perenizam" i "bogotraganje".

Bez ostatka i pukotina

Je li ta institucionalna i intelektualna vladavina praksisa ipak donosila neka disciplinarna ograničenja, neke slabosti, ideološku selekciju i jednostranost kako se danas općenito vjeruje. Čini se da je teško poreći da postoje slabosti?

– To se ne može općenito isključiti, kao što se paušalno vjeruje. Uz to, ja nisam previše upućen u kadrovsku povijest hrvatskih filozofskih institucija. O tome drugi znaju više, mnogi su se žalili i danas se žale, vjerojatno donekle s pravom. I ja osobno mogao bih se žaliti da nisam odabrao drugačiji put. Sigurno je da institucionalna prevlast jedne grupacije donosi i ograničenja, ali to uopće nije specifično za

Filozofima kod nas može se postaviti samo jedno pitanje: što su oni kao filozofi do sada zapravo producirali?

djelovanje grupe praksisovaca, sektašenje je opća bolest. No treba uvažiti neke provjerljive činjenice: pod institucionalnom dominacijom praksisa, a ona je vrijedila po momu sadašnjem znanju samo za Filozofski fakultet, osnovane su i opstojale razne filozofske orientacije i discipline, na primjer analitička filozofija i indijska filozofija. Studij filozofije u Zadru bio je dominantno analitički profiliran i koliko znam potpuno izvan domašaja Zagreba. Ne može se reći da je njih na institucionalnoj razini netko sprečavao da se razvijaju.

Ako hoćemo govoriti o novoj prošlosti filozofije, treba radje pitati, kakva je bila stvarna znanstvena i stručna produkcija svih tih filozofskih pojedinaca, škola i grupacija. Priča o uspješnosti i korumpiranosti ovih ili onih postala je od 1991. moneta za namirivanje računa; hrvatskoj filozofiji bi danas trebala jedna revizija u liku Šime Krasić, pa da se vidi gdje je to silno bogatstvo.

A na široj društvenoj percep-

ciji filozofije ili, općenitije, društvene kritike?

– Totalitarna narav Tuđmanovog nacional komunizma očitovala se u jasno provedenom planu da ideologija vladajuće grupe bude i dominantna ideologija društva, bez ostataka i pukotina. Taj plan se držao ovih deset godina uz svesrdnu podršku hrvatskog društva, koji je činio podvodni dio lednenog brijege, a sad je napukao onaj gornji dio jer se promijenila klima. Hrvatska elita zna bolje što želi od političkog aparata, ali ne želi dirati u ideološku supstancu. Čuli smo tako saborsku deklaraciju o ratu: "Domovinski rat je najveća svetinja hrvatskog naroda u novijoj povijesti." To za mene znači da je stupanjem Tuđmana na vlast prije deset godina pravi i najveći poraz doživjela ona nacionalno-liberalna struja, *prolećari* sa svim svojim ideološkim i političkim neodređenostima i dezorientacijom u vremenu. Oni su onda, kad se svijet zapravo lomio oko pitanja univerzalizma ili globalističke dominacije, samo pjevali Lijepu našu, kao što to rade i danas.

Tu hrvatsku političku i ideološku laž neki komotni teoretičari pokušavaju prikazati kao onu srednju poziciju između "fundamentalizma", metafizičkog i utopijskog, koja je historijski bila u pravu, a to se dakako vidi po tome što je danas na vlasti bez ikakvog uloga, nakon što su izumrli ti fundamentalizmi kao njezini prirodni neprijatelji. Iz te retuš-priče danas se ipak može dovoljno dobro raspozнатi da se za hrvatsko društvo jedini relevantan idejni i teorijski sukob odvija u unutar lijeve scene, između ortodoksne partijske ljevice i lijeve disidencije.

Opium za narod

Gdje treba danas očekivati nastanak neke nove scene? Da li u akademskom pogonu, institutima, izdavačkim kućama, neformalnim grupama?

– Na revitalizaciju se ne može računati ako se oslanjamamo samo na institucije, bilo državne bilo tzv. alternativne. I ove druge mogu biti vrlo problematične, civilno društvo je konglomerat raznih pa i suprotstavljenih interesa. Civilno društvo nije naprosti lijivo, dobro i moralno, kako to misle neki ovdje i na Zapadu. Civilno društvo ima i desne impulse; postoje i desničarski borci na ljudska prava, poput Parage i osim toga, posvuda vidimo da bujaju desničarske organizacije, stožeri itd., koji se svih pozivaju na ovakva ili onakva ljudska prava. Naivni ljudi u anketama izjavljuju da se, eto, i ustaše demokratiziraju i humaniziraju.

Ja se tu ne bih zavaravao punom formom: nije svejedno kome ili čemu su civilno-društvene grupacije lojalne, što je organizacijska ideja. Osim toga, treba pogledati od koga sve te udruge Domovinskog rata dobivaju sredstva, koliko ima crnih niša i udruga koje svi mi financiramo od poreza, a koliko sredstava iz budžeta dobivaju razni alternativci. Ali, da odgovorim na pitanje: Da bi se nešto dogodilo, mora se postići prešutni ili izričiti konsenzus o tome što se hoće, a što se neće. Današnje ideološko raspoloženje vladajućih, i socijaldemokracije i liberala i nacionalista u vlasti, posve je opor tunističko, oni se ne usuđuju reći što zastupaju (vjerojatno ništa

osim prosječnih malograđanskih vrijednosti) iz straha da se ne zamjere biračima, a još više Crkvi. Pogledajmo samo kako lako prolaze crkveni ispad, od pedofilije na vjerouauku do bezbožnog čaranja nad vojskom, a kako se ustrajno progoni "droga u mladeži" ili homoseksualnost u vojsci.

Hrvatsko društvo kao da se ne želi suočiti s istinom koja je nakon političkog pada HDZ-a postala tako eklatantno vidljiva, nai me, da je ono u potpunosti u raljama Crkve. Pogledajte samo s kojom drskošću se biskupska konferencija uzdiže iznad društva! Pogledajte tko zapravo određuje kakav će vjerouauk biti zastupljen u školama: to nismo mi, ni civilno društvo ni državna tijela, već kler koji poručuje cijeloj naciji da za njih u obzir dolazi samo katehetski vjerouauk, nikakav sekularni predmet o religijama. To se zove civilnost i tolerancija! Drugim riječima, hrvatsko društvo je u doba "internetsizacije" palo na predmarkovska i predcivilna vremena: dok Sabor i javnost istjeruju đavla droge iz hrvatske mlađeži, opijum hrvatskog naroda tek sad ostaje katalička hipokrizija. Protiv toga je najteže boriti se, civilno društvo se tek mora izboriti za autonome, sekularne, republikanske vrijednosti. Taj gubitak je za mene najveći užas ovih deset godina.

Filozofija na stanuje ovdje

Kakva bi filozofija mogla ponovo zadobiti značenje i funkciju kakvu je imala prije?

– Filozofija u smislu filozofiranja rijetko je stanovala na sveučilištima, tu su se više ili manje dobro studirale filozofske discipline, a filozof se postajalo takoreći iz sebe. No tu su se stvari drastično promijenile, ovisno o temama i načinima filozofiranja; i studij filozofskih disciplina je temelj koji se neprestano mora jačati ako ne želimo završiti u šarlataneriji, jer na koncu studij filozofije nije samosvrha, već služi filozofskom studiju drugih stvari. Za nedostatke u infrastrukturi studija filozofije na hrvatskim sveučilištima, osobito za obrazovanje filozofskih generacija, nisu krivi ili zaslužni jedino praksisovci, nego sve struje.

Danas se vidi odlično da je originalna filozofska produkcija splasnula sredinom osamdesetih, desetak godina nakon ukidanja časopisa *Praxis*. Starije filozofe, a napose generacijske nasljednike praksisovaca osobno smatram odgovornima za samodovoljnost, za neodgajanje naraštaja za filozofsku analitičnost, kritičnost i samostalnost. Možda će netko pitati što je to odgoj za samostalnost, netko će to smatrati zastarjelom idejom nakon postmodernističke dekonstrukcije i raspršenja univerzuma znanja; treći će odgovoriti, kako ne, bilo je pravih učitelja, oni su djelovali svojim stilom, osobnošću, habitu som. Postoji bez sumnje važna interakcija između osobe učitelja i učenika, netko vas može poticati i oduševiti, netko vam može ogaditi studij. Ali ovdje se često događalo ono najgore: profesorsko zavodenje studenata ili grotesko studentsko oponašanje profesora i jednako loše volontarizam u izboru "nasljednika". No još gore su posljedice takvih običaja – ponavljanje promašenih investicija, osjećaj neobaveznosti prema radu, intelektualna pasivizacija, ljenčarenje. ▶

in memoriam

Vlado Gotovac (18. 9. 1930. - 7. 12. 2000.

Politika je najčasniji posao

**Govor na Drugom saboru
Liberalne stranke**

Vlado Gotovac

Dragi gosti!
Posebno želim naglasiti da među gostima imam i drage prijatelje. Dragi liberali, svi koji ste tu i oni koji nisu mogli doći, ali su s nama u ovom trenutku, dopustite mi ne da se zahvalim, nego da kažem da sam prvi čas, jer ste ovo spremili kao pravu urotu, počeo to gledati kao najavu da ja iz svega definitivno odlazim. Kao što se uvijek događa stari prijatelji odmah otkriju da to nije istina. Kako je Goldstein rekao jedan smo dio puta prešli, a sad idemo na drugi, i time me je utješio jer kako je nastupao, ja sam vjerovao da je on i ostalim razgovarao pa da i oni to misle. Ja doista kćim nastaviti, ali u okvirima koji su čovjeku koji je navršio sedamdeset godina i koji je u pedesetoj godini svoje karijere, doista kako je netko rekao, imao puno gorkih i teških trenutaka, koji se pomalo i umorio, gotovo više fizički nego psihički. Mislio sam da je dobro da mladi ljudi iz dva razloga preuzmu stranku. Jer ni na koji način nisu umorni, jer su sposobni još uvijek učiti, jer su spremni mijenjati stvari, jer u tom i jest mlađost, jer si hrabar i sposoban raditi i misliti drukčije od ostalih. Ja se nadam da će na našem Kongresu rezultat izbora biti takav da ćemo imati što više takvih ljudi i u upravi. Moj pak posao bit će sada na neki način neugodniji mnogima nego je do sada bio. Ja sam izgubio stolicu, ali skinuo brnjicu. Jer predsjednik stranke je osoba koja vrlo često mora suspregnuti svoje osobne procjene, koja mora odustati od pravih formulacija i koja mora pokušati naći zajednički jezik s onima s kojima djeluje u politici. U politici u tom pogledu doista je potrebno učiniti sve da poštujući se uzajamno, izbjegavajući bilo kakve materijalne, brojčane i druge mjere, pokušamo naći najbolja rješenja. Jer kad govorimo o kompromisu, mi liberali se često pridržavamo jedne stare liberalne norme koja kaže: Politički kompromis je samo onaj u kom svim sudionici napreduju i mi ćemo tako činiti i ubuduće. Mi želimo biti zajedno sa svim strankama koje imaju srodne programe, ali želimo i mi napredovati. Zato ćemo biti kritični, otvoreni i formulirati svoje ideje tako da se o njima može raspravljati, ali da ih se ne može ignorirati ili na bilo koji drugi način skidati s dnevnom reda bez obzira koliko vrijede. Svojim kolegama sam na neki način zavidan. Oni su u povjesnoj situaciji koja će doista među njima izabrati ljude silno zaslužne za novu Hrvatsku. Gotovo svi poslovi su neobavljeni jer oni koji budu na pravi način obavljali te poslove, obaviti će po-

sao koji nije ništa manji od onog već obavljenog. Jer u povijesti se nažalost događa da povijest stvori priliku za divove, a pojave se

nikada više u Hrvatskoj nitko, ni zajednica ni drugi pojedinac, neće doći u priliku da nekome uskrati slobodu i pravo da u toj slobodi ostvari svoje ideje, naravno uz onu ogragu koju cijeli suvremenii svijet već dva stoljeća napo-

biti u stranci, ne samo onda kada netko pomisli da je dobro da je dodem pomoći, nego i onda kada netko pomisli da bi bilo jako dobro da ne dodem pa da sve to ne čujem. Doći će i govorit će otvoreno, a u Saboru će činiti

Nije lako u ovakvim prilikama govoriti, posebno kad si kao ja odlučio da će biti još prilika da se tako govoriti. Naime, slušajući citate, ja sam najednom opazio da su to svi citati koji su nastali prije osamdesete godine, osim tu i tamo neki. Znači da sam ja jedan dio svojih drugih sposobnosti potpuno žrtvovan politici. Skidanje brnjice je i prostor za te sposobnosti. Ovdje su mnogi predstavnici drugih stranaka. Ja im se zahvaljujem na desetgodишnjem radu u nastojanju da Hrvatska postane slobodna. Zahvaljujem se na našoj suradnji. Zahvaljujem im se na sposobnosti da izdrže ono što smo mi u deset godina izdržali. I molim ih da i ubuduće oni i mi poštujemo udjel svakog od nas u prethodnim borbama i da s razumijevanjem gledamo na njegovo nastojanje da i dalje sudjeluje u izgradnji Hrvatske. To zajedništvo je jamac istinskog i na prav način formuliranog pluralizma. Podimo dakle na posao. Za mene je s ovim svečanim dijelom završeno ono što sam trebao saslušati, a sada ćemo svi zajedno vidjeti što jedan drugom trebamo reći. Hvala vam lijepa. □

**Povijest stvori
priliku za velike
misli, a pojave se
ljudi kojima je
najdraža velika laž,
igranje ispod stola.
Ja svim srcem
želim da se to
Hrvatskoj ne
dogodi**

da pri svim tim poslovima učinimo sve što je moguće da zajedno s nama bude naša javnost, ona koja misli, ona koja je sposobna za akciju i ona koja želi dobro Hrvatskoj. Ne smijemo dopustiti ni jednog jedinog časa da nas bilo koja druga igra zavede. Kao što ne smijemo dopustiti da u našim odnosima, posebno stranačkim, bilo tko pokušava na bilo koji način intervenirati u unutarne život druge stranke.

Moja, naša sloboda

Otvorenost, jasnoća, i ono što se često kaže transparentnost jedini je okvir u kom Hrvatska mora živjeti politički, ali to ne znači da se sve što se u politici događa mora dogadati na taj način da svatko i u svakom trenutku zna sve. Politika ima svoje logičke okvire. Okvire svog postojanja i kada se političari nadu pred nedaćama, njihov prvi posao je da te nedaće međusobno raščiste prije nego drugi i saznaju da ih ima. U javnost treba izlaziti sa sigurnim i jasnim idejama, potvrđenim činjenicama, nesumnjivim stajalištima i prijedlozima koje javnost može prihvati kao prijedloge za gradnju svoje budućnosti. Nasuprot tome, na veliku žalost, još uvijek u Hrvatskoj politički život dijeli se s ulicom, s kavanom, s privatnim prohtjevima, s doskočicama, i drugim oblicima degradiranja politike, jer nema nikakve sumnje, ni teorijske, a u sretnim zemljama ni praktične, da je politika najčasniji posao koji čovjek obavlja odlučivši se da razrješava najzagonebitije pitanje naše, a to je kako živjeti slobodno, pojedinačno i zajedno. I to je zadatak nas liberala, da na to pitanje uvijek odgovorimo. Moderni svijet je u svom filozofskom sadržaju ispunjen gotovo isključivo pitanjem odnosa ja-ti, ja-mi. Mi taj odnos trebamo rješavati tako da

Čuvan nade

Gotovac je platio najveću cijenu u borbi protiv četiri jahača hrvatske apokalipse: prostašta, zavisti, mržnje i straha

Ivo Banac

U prvom pjevanju *Bilješke iz Lepoglave* Gotovac je napisao: "Moj trag je rad noćne vedrine". I doista, u hrvatskoj noći Gotovčev je trag svijetao i vedar, kao što samo može biti slučaj s jednim od naših vrlo rijetkih suvremenika koji nikada nije pristao na vlast nasilja i osrednjosti. Zato će, kad prođe ovaj naraštaj, tezulja povijesti pokazati da je od *Krugova i Autsajderskih fragmenata do Hrvatskog tjednika*, robijā i otporā, od pokretanja HSLS-a i LS-a do zadnjih potraka o smislu hrvatskog rata za nezavisnost, Vlado Gotovac ostavio golemo nasljeđe slobode i raznolikosti, onih načela koja su u Hrvatskoj trajno potiskivana, uvijek u ime nekih varljivih viših ciljeva, a zapravo običnih privatnih probitaka naše posve retrogradne društvene i intelektualne elite.

Rastao je u zla vremena – u razdoblju "gigantskog totalitarizma". Bio je pripadnik generacije za koju je rekao da je "nastala u spontanoj pobuni", ali koja je svoju pobunu krila lukavstvom "odmjerene, ne-pustolovne, neriskantne hereze". Zato je upravo Gotovac platio najveću cijenu u borbi protiv četiri jahača hrvatske apokalipse: prostašta, zavisti, mržnje i straha. Napadali su ga svi oni koji su u pojedinu vidjeli "najopasniji grijeħ našeg svijeta". Napadali su ga kao nacionalista, kao čovjeka koji prezire narod, kao izdajicu i neprijatelja. Napadali su ga komunisti, fašisti, nacionalšovinisti svih provenijencija, klerikalci i lažni demokrati. Napadali su ga nesmiljeno, pljuvali i psovali.

Posebno ih je iritirala njegova intelektualna superiornost. Rekli su da je Gotovac "oholi intelektualac", da njegovo hapšenje ne znači da je uhapšena i hrvatska književnost. Rekli su da je iz progona, koje oni nisu iskusili, "izvukao nešto previše gorčine". Rekli su da je nedovoljno demokratičan: "On će glupljem čovjeku priznati pravo na njegovo osobno mišljenje, ali neće propustiti priliku da mu kaže da je glup". Rekli su da je njegova pojava "osveta ponižene i uvrijedene elite

kojoj politički i ratnički egzekutori njezinih vlastitih državotvornih idealova nisu potvrdili njezin elitni status". A on je samo pozivao na vjernost i izdržljivost, plakao "zbog osjećaja bespomoćnog poniranja" i čuvao nadu. Napisao je, "Faulkner je o meni rekao:/ Neki su ljudi suviše bezazleni,/ Da bi sami sebe zaštitali."

Vlado Gotovac, pjesnik, mislilac i političar, obnovitelj je liberalne ideje u Hrvatskoj. Poslije pustoši pijemontskog divljaštva i terora totalitarnih ideologija, poslije triju diktatura i dva krvava rata, poslije lakovjernosti "da komunisti mogu prihvati pojedinca", poslije nacionalističke prevare i korupcije, raste trputec hrvatskog liberalizma. Neskloni su mu bili ne samo tradicionalni neprijatelji slobode, batinaši i uniformirani atentatori, majstori policijske manipulacije i aluzije, naša svekolika politička i intelektualna *Močvara*, nego i nemali broj onih koji su se predstavljali prijateljima i suborcima. A on je, u samoći i dostojanstvu, zagovarao "ne pobunu nego odsutnost iz svega što je povezano s ovim ludilom, s ovom epizodom" – odnosilo se to na Karađorđevo I. ili na Karađorđevo II. Zagovarao je slobodnog pojedinca i moralni primjer.

Hvala mu za njegovu svjetlost, njegov rad i njegovu vedrinu. Njegovo veliko srce ostaje zauvijek u vilinskim predvečerjima Zagore, oko zapuštenih živica Glogovca, u Dubrovniku koji je branio i nadasve volio, u Adžijinoj i Petrinjskoj, u Gradiški i na Markovu trgu, u Matićinoj i Prilazu, u Brelima i Vječnomu Gradu. Napisao je, "ja sam navikao živjeti u tjeskobi poraza". No, i "naši" će, kad se Hrvati jednom prestanu podsmjehivati svojim najboljim sinovima i kćerima, njegove gorke riječi pretvoriti u pobedu. Dotle će hrvatska zemlja, koju je ljubio postojanom vjernošću, čuvati spomen na Gotovca – čovjeka i borca koji je njen stvarni sjaj dao svim svojim pothvatima.

Napisao je:

"Život duše dolazi od smrti
a tijelo nestaje kad je puno srce
I svatko se od nas smiruje u tuđem zaboravu

Jer mir i vrijeme su jedno za nas
U srcu onih koji dolaze

Jer život je samo gledanje u smrt
I ljubav"

Naš se Vlado predstavio vječnoj ljubavi, a mi, njegovi prijatelji i suborci, čuvat ćemo Gotovčevu nadu. □

Život vrijedan života

Svi su sveci, dakako, sumnjivi sveci. Hvala, neprolazni prijatelju, nisi bio svetac

Bruno Popović

Prijatelju, bili smo mladi. Živjeli nam se u vedroj Telemskoj opatiji, gdje sloboda vlada, sve se vrijedno života zeleni, a ništa od ljepote, istine i dobrote nije tude pobratimstvu naših lica u svemiru. Slavili smo razlike među nama. Štovali univerzalnost svijeta. Zabranjeno voće, to je jasno, bilo je najslade.

Vesela znanja liberalne zajednice, svjetiljke pjesnika i mudraca, utopija duha koji se ne predaje, toliko toga na našem obzoru spasa, ah, kako visoki cilj. Gute sjene, ako se ne varam, već su nam sricale konačna slova o sudbini jarcu. Misteriji

zemaljskog hoda po mukama, spojene posude življenja i smrti, uvijek čeznu da tajne srca i prosvjetljenja uma budu pars pro toto, tek dio divlje mase istih eshatoloških muka. Tako svako nebo koje izbavlja radi na svome paklu u koji propada. Od sloboda duha do imperativnog totalitarizma, XX stoljeće upalo je u mnoštvo crnih rupa.

Da nismo u teškom i dugom međuvremenu i sami pali s nedužnih visina naše duhovne mladosti u ovu zemaljsku odvije zemaljsku dolinu suza, punu smrtnih grijeha? Svakako smo prošli kroz mnoge krize i poneke katarze. Izučili grabancijaške trinaeste škole. Apsolvirali znamenita vremena iskustva. Igre slučaja i sudbine bile su neodoljive. Nema još opisa svih postaja i raskrižja naših putova. Ali kakvu se dramu ipak može pročitati iz ne-

napisanih poglavljija proživljene povijesti?

Kojim si čudom, stari prijatelju, kroz sve te godine svojih književnih i političkih ispita savjesti ostao mlad! Koga bogovi bole, taj duhovne zavjete mladosti nikada ne iznevjerava. Radio si ustrajno na veličini, a ne na jadu i bijedi čovjeka. Tvoje igre s vatrom nisu te baš nježno opekle. Svejedno, bio si kao tvoja Pjesma uvijek u sebi dobrog, bez obzira na loša i očajna stanja stvarnosti. I takav si ostao, nezaboravna osoba s tajanstvenim smiješkom iz vječnosti, koja pamti što je bilo i kao da već zna što će biti. Poput šamana, istjerivača bjesova, disao si, govorio i pisao bez straha i mane. Na pravednom moralu opstanka, moralu duhovnog otpora, zasnovao si svoju ispovjednu i pripovjedničku stvar.

Živa igra svjetla i sjene. To je najviše što čovjek može biti. Svi su sveci, dakako, sumnjivi sveci. Hvala, neprolazni prijatelju, nisi bio svetac. Apolinjski duh na dionizijskim mukama, svakako. Živi te pamte de profundis, jer do zadnjeg si da-

Etički zanos spoznaje

Nije se raspitivao za prošlost ako je svojim čulom osjetio povjerenje u čovjeka sugovornika. On je obilato široj povjerenje i privlačio ljude svojim plamenim duhom, poticao je jednu novu ljudskost, životni zanos spoznaje, ljubav za borbu i odanost slobodi. Slava Vladi Gotovcu □.

Mladen Čaldarović

Ikad je bilo malo susreta s Vladom Gotovcem, u razdobljima između njegova robijanja, i kad ih je bilo mnogo, kao u vrijeme općeg slavlja i radosti zbog stvaranja svoje države i pobjede nad agresorima – u tim susretima nije bilo mnogo riječi – čovjek je morao zastati i slušati tu bujicu misli i osjećaja, ali sve sabijeno, čvrsto, zgušnutu i sve značajno; ne samo po dubini misli, životnosti asocijacije, slike, reminiscencije, podataka, nego i po točnosti izrečenog, a naročito po povjerenju u obraćanju, po istinitosti ocjena, ali i slutnji, po snazi povjerenja u istinitost koja je pratila Vladine riječi, po cijeloj istini i zalaganju samo za istinu. On je bio sav angažiran za razotkrivanje laži i obmana, imao je moć da kaže istinu tako da ona prodire ne samo kao izrečena ocjena, slutnja, upozorenje na javljanje smisla stvari, nego i kao poziv na borbu, na istraživanje i razgolicanje same srži stvari. Nije to bio samo mač koji siječe laž i prijetvornost, nego i toplina uzbudjenja – za pravu stvar. Bila je to Vladina intelektualna hrabrost koja je visoko stršila u njegovoj općoj i neizmjernoj hrabrosti, pa je mogla da znači mnogo više nego što je hrabrost uopće. Zato je Vlado Gotovac bio olicenje intelektualne hrabrosti u našem uznenimrenom društvu. On je bio govornik, zagovornik istinitosti, njegzin poslanik. Svoj zanos prenosio je na ljudе, ali ne tako da im se dopadne, da govoriti ono što oni očekuju, nego da ih uči misliti, da unese u njih riječi o kojima će naknadno razmišljati, i koje će im najzad pomoći da saznaju i da prožive ono što nisu znali i imali. On bi počeo govoriti razumljivim riječima, često poznatim slikama, da bi ih uvođio u vihor ritma, ponavljajući jedne i unoseći nove riječi. Ljudi su još dugo nosili u sebi nadahn

nuće, doživljaj, i osjećali su novi elan, etički elan – kako je govorio filozof i stradalnik Safet Krupić – ljubav i radost za slobodu, za osjećaj koji nas je obuzeo i koga ćemo trajno zadržati.

Vladu Gotovcu nisu smetale razlike u iskustvima, u pogledima na zajednički problem, on se

nije raspitivao za prošlost ako je svojim čulom osjetio povjerenje u čovjeka sugovornika. On je obilato široj povjerenje i privlačio ljude svojim plamenim duhom, poticao je jednu novu ljudskost, životni zanos spoznaje, ljubav za borbu i odanost slobodi. Slava Vladi Gotovcu □.

Inkarnacija produktivnih protuslovlja

Ono što je javno činio najbliže je zapravo sliči čovjeka koji drži nogu u vratima da se ne zatvore

Zarko Puhovski

Već i sada, odmah po njegovu odlasku, značenje se Vlade Gotovca za javni život u Hrvatskoj čini gotovo samorazumljivim. To je značenje bitno sazданo sustavom protuslovlja što ih je desetljećima demonstrirao, protuslovlja koja su – doduše tek pokatkada – djelovala i poučno, *malgré lui*.

Gotovac je bio pjesnik koji je, uvjerljivije od drugih, jer je njegov stav bio domišljeniji, *filozoficirao* emocije i emocionalizirao filozofske pojmove. Bio je intelektualac, osoba koja je paradigmatski uzimala javnost za svjedoka svojih nerijetko tvrdih uvjerenja i, istovremeno, osviješteni liberal. Bio je liberal socijalnoga usmjerjenja, podržavatelj onih koji su podršku trebali, zastupnik prava onih kojima su bila odricana, a, istovremeno, svagda motiviran aktivist borbe protiv gluposti čija je raširenost svakako usporediva s proširenošću nepravde i bijede.

Poznat kao uvjerljiv masovni retor, bio je, u manjim društvenima, zaigrani kozer čija je duhovitost nerijetko poprimala značajke ironijske afirmacije, kat-

kada pak i sarkastičke negacije. Kao pisac uspio je biti značajan i kada ne piše, kao političar pokazivao se velikim u porazima. Jer, ono što je javno činio najbliže je zapravo sliči čovjeka koji drži nogu u vratima da se ne zatvore. Bolje od drugih koji su pokušavali isto znao je, međutim, kamo ta vrata vode. Često gubitnik u taktičkim igrama dnevno-političkoga funkcioniранja, bio je – naizgled bez posebne muke i priprave – sav u strategiji boljitička zajednica do koje mu je bilo toliko stalo da su mu porazi unutar njezinih okvira bili nedvojbeno miliji od ma koje pobjede izvan one kulturne neupitnosti koja je određivala njegovo hrvatstvo.

Vjernik i liberal (za nezane-mariniv dio javnosti još uvijek na granici oksimoronske skandaloznosti), političar i pisac, profet i humoristički, Gotovac je ostavio enorman materijal za raščlambu, koja će, ipak vjerojatno, ponajprije morati voditi računa o ustjecajnosti njegova života. Bio je, pored svega, mladić koji je došao iz Imotskog u Zagreb da bi potom desetljećima pokazivao Zagrepčanima kako se biva gospodinom. Na kraju, kada je ostavljen u trajnoj horizontali, vertikala se njegova značenja to više nazire. Njezine su lakonske odrednice naprostoto: Vlado Gotovac, pjesnik i liberal. Sve što još preostaje tek su prepjevi po sjećanju. □

ha konfesionalno utvrđivao isto; svoju objavu što je naša conditio humana, duhovna pogodba s povješću. Tvoji *Znaci-ovi za Hrvatsku* nisu knjiga palog andela. Vox populi tek treba stići do visina, do prostora slobode koji si označio. Vrijeme uvijek ima vremena. Samo ga mi smrtnici nikad dosta nemamo da bismo se ispunili. Kako živjeti potpuni život, a ne opustošiti i sebe i svijest oko nas? Čitajmo knjige Vlade Gotovca. Možda ćemo iz njih o toj biti svega nešto nezaboravno dozvati. Duhom jesu živ, mrtvi prijatelju. Mlada Hrvatska neka se iz tvojega života i opusa uči nauku slobode, kultu duhovnih energija. Tko, osim kruha našeg svagdanjeg, hoće život vrijedan života, mora i sam na svome čovještvu iz dana u dan raditi. Inače nam naše potomstvo neće izći iz društva za plakanje u Obećanu zemlju europskog XXI. stoljeća, gdje bi, koliko god se može, moj proroče i prijatelju, čak i slobodnjačka utopija naše mladosti bila ljudski sasvim ostvariva. □

in memoriam

Stranica iz dnevnika

Utjelovljenje *dissentera*

Zar nije absurdno da će velik dio života, da će prevelik dio svetopisamskog talenta koji je dobio rođenjem potrošiti na to da se bavi Njima

Drago Jančar

7. prosinca, 1996, nedjelja

Preksinoć u Zagrebu u "Otvorenom društvu" diskusija iz serije *Poslike Jugoslavije...* Uz prisustvo Aleša Debeljaka i Borisa Novaka razgovor je vodio i Boris Maruna, dosad meni nepoznat pisac. Sve skupa se odvijalo dosta sporo, neokretno, težački, preekstenzivno. Tek se kasnije u domu Vere Čičin Šain razvila istinska debata, uz dalmatinsku pašticadu i vino, i prije svega zbog uvijek elokventnog i duhovitog Vlade Gotovca koji je sa suprugom stigao iz Rima te večeri. Prosperov Novak pripovijedao je o silovitom pritisku na Hrvatski PEN, slijedila je velika količina priča iz hrvatske kulture, o novim partijskim, drugim riječima, hadzeovskim piscima, o preslikama socijalističkih metoda – stihosklepinama novog socrealizma (bit će neki general Tolj, ako sam dobro upamlio), repertoari, nagrade, subvencije, državno izdavaštvo, državni autori, jednako uštimani mediji, posebice televizija. Vlado, oštar prema Tuđmanu i njegovima, lucidno, ali ne i bez osobnog angažmana, jer Vlado drukčije i ne zna govoriti, o *formi mentis* koja u hrvatskom društvu već ostvaruje konture novog totalnog razumijevanja svijeta, zatvorenog društva, totalitarizma. Osobno sam ponešto suzdržan: još uvijek gotovo u stanju rata Hrvatska ipak ima demokratski izabran parlament, opoziciju, a tisak, štoviše, življi i kritičniji od Slovenije... ali Gotovac, neumoljiv kao i ostali sugovornici, Tuđman ostaje uvriježen kao provincialni diktator. Rijetko kad sam ga sreo toliko ljutitog, pokušavam malo olabaviti razgovor, podsjećam Vladu na njegovu priču iz komunističkog zatvora, davno mi je to ispriovijedao: Franjo Tuđman s malim kažnjeničkim privilegijama, brije se toplo vodom u ambulanti (ili brijačnici?). Kad u prostoriju ulazi i pridružuje mu se Vlado, T. ga prestrašeno i ljutito otvara: *Gubi se.. hoćeš da i meni zabrane?* Molim ga da još jedanput ispriča tu štoriju, što on bez oklijevanja i čini, učinkovito glušići, smijemo se do suza. Oprezni filistar s dozvolom brijanja u tom istom zatvoru gdje je Gotovac zaradio opaku bolest sad je na vlasti, postavši čudna imitacija jednog drugog samodršca koji je s Dedinja, Brijuna i tko zna iz koliko drugih rezidencija odredio naše živote, a Vlado opet – gdje drugdje – u opoziciji. Možda je to njegov najprirodniji stav. Upornost, tvrdoglav moralna dosljednost koja je odolijevala svim ponudama vraćanju u javni život. Odbijao je potpise o lojalnosti koje bi mu skratile zatvor, ustrajavao je i onda kad je bio sam i odbačen. Za da našnje vrijeme i okolnosti utjelovljavao je karakter dissentera kojeg Andre Maurois u svojoj znamenitoj *Povijesti Engleske*, koju su u Sloveniji preveli i čitali još davne 1939. godine, opisuje ovako: "S tim što je (Clarendonov kodeks) osamio razred ljudi kojima je oduzimao politička prava taj je kodeks končno oblikovao karakterističan lik koji je tako važan u engleskoj povijesti: raskolnik ili *desserter*, koji zbog vjernosti prema svojim stavovima preuzima na sebe usud da živi u vječnoj suprotnosti s državnom vlašću i otada se, ma kakve okolnosti bile, neće nikad plašiti, prkositi javnom mnenju. U stoljećima koja dolaze sretat ćemo tog raskolnika u najrazličitijim oblicima i njegov utjecaj bit će velik, jer njegova duševna hrabrost neće poznavati granice."

Naš noćni razgovor razvlači se do kasnih sati iako je Vlado već kod pašticade najavio da će se otici odmarati, umoran je. Još ga malo izazivam, *dissentera*, prijateljski. Na kraju kažem, i Tuđman je bio disident; kad sam bio predsjednik slovenskog PEN-a, pi-

sao sam Međunarodnom PEN-u u London, podupirući ga, činilo mi se nečuvenim to da netko ima po izlasku iz zatvora zabranu nastupa u javnosti. Bila ti je to velika greška, opet se šali Vlado... Te noći u gotovo urotničkoj atmosferi nekog zagrebačkog stana osjetio sam atmosferu davnih dissidentskih razgovora kad se čovjek nije mogao lišiti osjećaja da su u zidovima mikrofoni (Edvard Kocbek: Mikrofon u zidu) i kad je poneki vlasnik stana bacio jastuk preko telefona... Zar je stvar tako daleko otišla? Misliš da te prisluškuju? Ne mislim, kaže Vlado, to znam. I onda je započeo u dug politički diskurs, i nitko više ne dolazi do riječi, hrvatske prilike, južnoameričke analogije, povijesne paralele, filozofski citati. Čini mi se da gubi kritičku i intelektualnu distancu, ogorčenost prekriva refleksiju, politika ga je uvukla u sebe, to je labirint; iznenada, kod njega po prvi put primjećujem pored pjesničkog (koji mi je drag) i političkog Narcisa (koji mi je skoro stran)...vjerojatno će se sljedeće godine kandidirati protiv Tuđmana, Pjesnik protiv Generala, to bi zaista mogao biti havelovski prevrat u Hrvatskoj, međutim, što to znači za Vladu pjesnika? Ali, Vlado, kažem, to je zaista odlazak iz književnosti. A književnost, Vlado, što je s tvojim pisanjem? Zadnjih godina to ga pitam na svakom susretu, pa ne misliš život potrošiti u tom političkom bordelu... Odgovor je neuvjerljiv, znam ga, i sam sebi tako kažem kad napišem neki politički esej: samo još ovo, zadnji put. Čini mi se da više nema iluzija, događaji su siloviti, njegov temperament takoder, za pisanje je potrebna samoča i sabranost, javni efekti su manji, sve on to zna, sve on to razumije, ali ipak... Zar nije absurdno da će velik dio života, da će prevelik dio svetopisamskog talenta koji je dobio rođenjem potrošiti na to da se bavi Njima. Oni su, naime, uvijek isti, jučer komunisti, danas nacionalisti, jedanput lijevi, drugi put desni, ali uvijek oni koji nemaju ništa drugo, a mi imamo svoje rečenice, svoje rukopise, knjige, Vlado, a vrijeme nesmiljeno prolazi.

Prije nego što se oprostimo Vlado me još malo zafrkava na račun mog romana (*Polarna svjetlost*), koji je preveo sredinom osamdesetih i s njim se prvi put uopće njegovo ime moglo opet pojaviti u javnosti: "Malo sam ga popravio, tek sad je to dobra književnost..." Razilazimo se u smijehu, zatim prazna zagrebačka ulica, na koju su nedavno pale granate – kakvo vrijeme za pjesnika koji se odlučio mijenjati svijet prema svojoj slici, prema slici svojih ljudskih kriterija. Danas kad ovo pišem, palim televiziju, u Zagrebu opet neko veličanstveno zasjedanje, silovit Tuđmanov govor, napad na "unutarnjeg neprijatelja", eksplicite navedeni Novak i Gotovac... ova stvar ide dalje, kuda? **Z**

Sa slovenskoga prevela Sanja Pavlović

Čovjek koji je znao oprostiti

Vlado Gotovac rekao je kako ni u kome nije izazivao strah. Da ništa drugo nije rekao ili napisao cijelog života, bilo bi ovo dovoljno da ga odvoji od žaljenja vrijednog niza hrvatskih političara koji znaju djelovati samo u kukavičluku i u sprezi sa strahom

Andrea Feldman

*Kad umre mudar čovjek,
svi smo rodbina.
Talmud*

Biti u blizini Vlade Gotovca, biti u dosegu njegove riječi značilo je osjećati se u prisutnosti čovjeka golema intelekta, obdarenog snažnim osjećajima i bogatim, intenzivnim poznavanjem ljudske prirode. Roden je u kasno ljetu godine 1930. u Imotskom kojem se ujek s radošću vraćao. U ljubavi roditelja njegov je život započeo igrom slobbine i voljom vlasti na slami štalice. Gotovac je djetinjstvo proveo u različitim mjestima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U Bosni je zarana naučio vrijednosti susjedstva: "Starica Neta, muslimanka, ... tihim glasom, punim promjena, otkrivala mi je zagonetnost svega, prividnost svega, neizrecivost svega. Neta je prvi učitelj moje maštete, prvi moj vodič, izvan granica svakodnevnog iskustva."

U Zagrebu kao student pedesetih godina, i kasnije, tijekom šezdesetih Gotovac intenzivno objavljuje poeziju, filozofske eseje i kulturološke analize u kojima

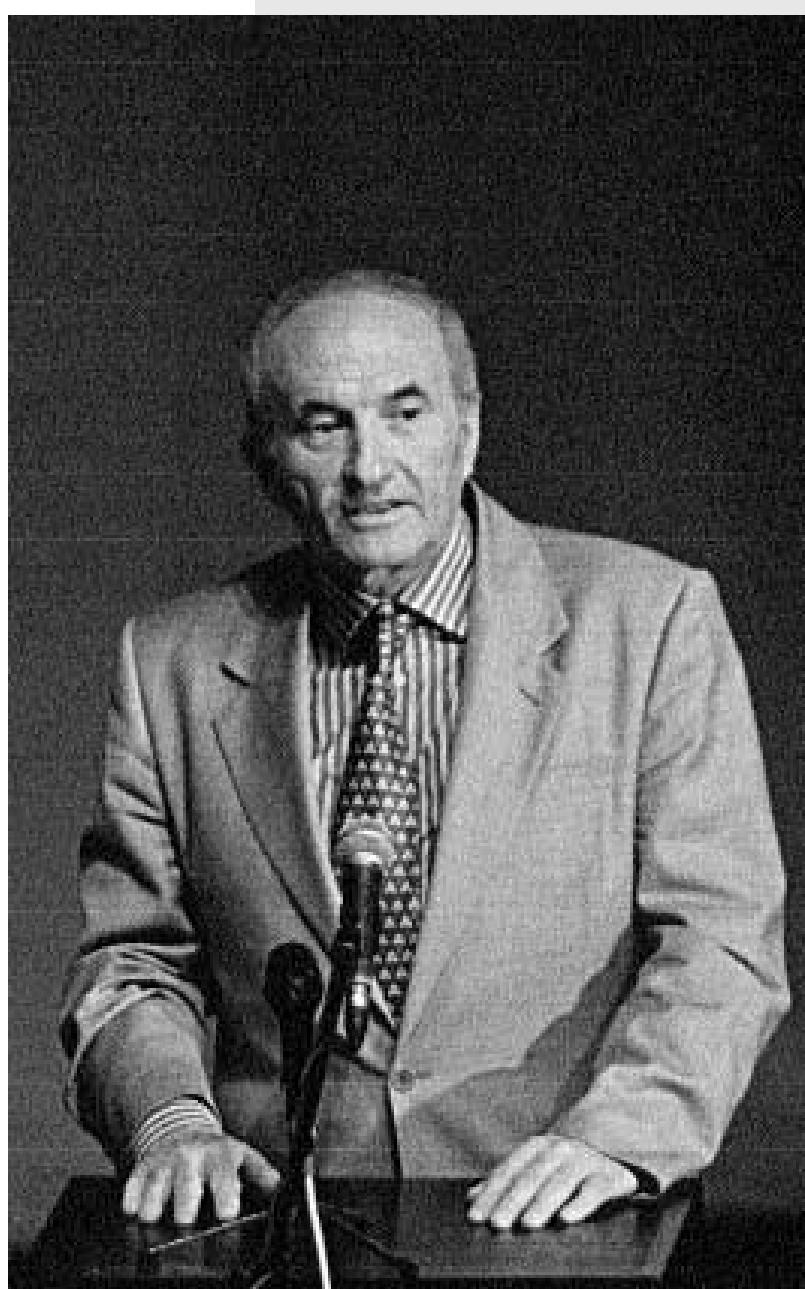
promišlja društvene probleme od kojih je najintrigantnije nacionalno pitanje i mjesto hrvatske kulture i nacionalnog identiteta u okviru federacije. Gotovac tada piše kako je porijeklom domovine "podjednako zemaljsko i nebesko" i da se nacija nalazi "u srcu" svakog hrvatskog intelektualca i piscu. Svoja promišljanja nacionalno angažiranog intelektualca sumirao je u nizu eseja pod naslovom *Autsajderski fragmenti*, pisanih između 1968. i 1969. godine. Po Gotovcu svako totalitarno društvo, "svijet u kojem postoji samo jedna moć", osudeno je na propast jer je time "pogodeno bolešću". Sloboda pojedinca za njega je mjera i pokazatelj slobodnog i pravednog društva. Malo je ljudi tih godina smatralo, kao Gotovac, da lošu vladavinu treba promijeniti, a ne samo reformirati i da vlast kao takva treba biti određena moralnim normama i mora biti "čest odgovornosti".

U teškim vremenima i pred kobnim iskušenjima posjedovao je rijedak dar: bio je hrabar, čvrst, a razumio je i suočjećao s različitim ljudskim motivima i nadama.

Vlado Gotovac rekao je kako ni u kome nije izazivao strah. Da ništa drugo nije rekao ili napisao cijelog života, bilo bi ovo dovoljno da ga odvoji od žaljenja vrijednog niza hrvatskih političara koji znaju djelovati samo u kukavičluku i u sprezi sa strahom. Njemu strah nije bio potreban, ni kao alibi ni kao argument, nije vjerovao iskazima koji su počivali na strahu kao ni obećanjima koja su se davala iz straha. Gotovčev primjer dragocjen je jer pokazuje, kao rijetko koji u povijesti hrvatske politike, kako je, bilo u zatvoru ili u Saboru, u oporbi ili u vladajućoj koaliciji integritet nešto od čega moralan čovjek ne odustaje.

Zagovornik slobode u stoljeću totalitarnih utopija Gotovac je proživio velike patnje i bio sposoban oprostiti. Posljednji razgovori s Gotovcem svjedoče o spokoju čovjeka koji je u smrt ušao otvorenih očiju. Oprostio je svima koji su mu ikada naudili, a njih je, nažalost, bilo mnogo. Davno je oprostio svojim zatvorskim čuvarima, od kojih su neki postali njegovi najvjerniji prijatelji. Oprostio je onima koji su mučili njegovu obitelj, a njega samoga držali u zatvoru ne tako dalekim osamdesetih, kao i prijateljima i znancima, onima koji su ga se odrekli i onima koji su ga iznevjerili. Oprostio je atentatoru koji ga je fizički napao i povrijedio i nastavio svojim putem bez gorčine i želje za osvetom. Posjedovao je golemu unutrašnju snagu i sigurnost i bio rijetko slobodan čovjek u vremenu neslobodnih ljudi.

Generacija koja je relativno bezbržno sazrijevala u doba dekadentnog komunizma, koja je odgojena daleko od neimaština, koja je putovala svijetom, a disidente poznavala samo iz poljskih filmova, dok je on u to isto vrijeme samovao u zatvoru, ipak je u Vladi Gotovcu prepoznala političara čija su svojstva intenzivnija i plenumitija verzija njihovih vlastitih htjenja. Toplim šarmom svoje duhovitosti, poznavanjem hrvatskog jezika, briljantnim iskazima u obranu slobode, trenucima svoje moralne indignacije i vedre ironije, jasnoćom vizije i svojim instinktivnim europejstvom Vlado Gotovac zasjenio je svoje suvremene, a novoj generaciji hrvatske politike bit će u vremenima izazova primjer i poticaj. **Z**

Milimetri

Danijel Dragojević

Prizor

Kako se anđeli nehotično, meko i neprimjetno služe površinom. Klize, okreću se, kao da znaju kamo, kao da ne znaju, kao da to uopće nije važno.

Na krilima im proljeće i jesen.
Pa taj lagani zrak koji ih prati,

lijep izum svih smjerova.
Na svijetu nema uglova.

Može se zatvoriti i otvoriti oči,
poigrati svijetlim i tamnim,
prostor je otvoren i nevidljiv,
grane i stabla su na rubovima,
zvukova je malo.

Mogli smo imati blaže majke,
uvidjavnijeg i zaboravljinijeg Boga,
mirniju lijevu i desnu stranu.

Tako izgleda.

Bili smo blizu nekome, ničemu, svemu.
Ima tištine, jedva čujnog koje se pamti,

neizgovorenih riječi, okruglih misli.

Bili smo na dohvatu tijela i njegova zaborava.

Tako izgleda.

Cipele

Izblijedio bih riječ cipele, isprao je, uglazbio, učinio prpošnom, lakšom od one u mojoj glavi, rečenici. Tamo gdje je, ukrutila se, zaustavila protok. Sada u ovom času na početku sam stoljeća i imam želju izmisliti apstrakciju, apstraktну sliku, i osjetiti zanos od toga; uostalom, apstrakcija i avion poletjeli su na istom nebnu, istovremeno. Umjesto da se cipelom o nešto spotičem, spotičem se o cipelu, cipelom o cipelu, ne razlikujući najčešće o čemu se radi: stvarnom, slici ili imenu. Miješaju se iskustva, oblici, riječi, mjesta i vremena, kao majke i djeca, vezujem ih, razvezujem, izgovaram. I život prolazi. Mi znamo što želimo, što žele cipele ne znamo: odvajaju se, približavaju, nestaju. Eto u što nas uvlače ti mutavi oblici u glasovi, sirotice koje najradije kreću prema pučkoj kuhinji, spašavonici, u strah od budućnosti, u kišu. Rijetka je i ne suviše stvarna Pepeljuga, a priča i ne traje dovoljno da bismo vidjeli što je na kraju bilo, jer cipelâ u raju, kao uostalom i većine drugih riječi, nije bilo; nije se trebalo nigdje uputiti i nikamo stići. Ako je suditi po obilju maštovitosti koju naši dani unose u svijet cipela, mi smo u pravom paklu, gori nam pod nogama. Ne, ne želim mnogo, uz to, ne bih mnogo mijenjao. Ako je već moram ovako ili onako susretati, volio bih da riječ izbjegi, omekša, da se oglazbi, da postane bar malo lepršava. Imam nerazumnu iluziju, kada bi riječ postala lakša, i ja bih lakše hodao, mislio. Mit uostalom spominje krila na peti. Na tom je mjestu, dakle, svašta moguće.

Konop

U Jurišićevoj kod Pošte povlačim konop i skačem. Sljedećih nekoliko koraka konop se vraća, ispravlja, zateže, napinje. Jedan, dva, tri. Na kopnu mir, na moru lagani vjetar. Pozdravljam mir, pozdravljam lagani vjetar i nebo s golubom. Dižem kapu. O, veliki dane, sjajni dane, čitav dan je u tvome danu. Dobar ti dan!

Magarac

I tako, u riječima tradicije za magarca gotovo nema lijepo riječi. U različitim zemljama i vremenima o njemu se govori kao o simbolu mraka sa sotonskim sklonostima, znaku širenja neznanja, mjestu gdje su se smjestili porok i obmana. On je tamo gdje je čovjekovo nagonsko, senzualni život: on je sve ono za što se danas kaže podsvijest. Trebalо je čini se čekati Krista da mu, kada i čovjeku, donese spas od svega toga. Sve je navještalo da će se tako i dogoditi. Priča je uostalom i krenula tako. Magarac je uz vola bio na Kristovu rođenju, na magarcu je on pred Herodom bježao u Egipat, na magarcu ulazio prije muke u Jeruzalem. Sve bi to trebalo značiti da su magarčeve mračne sile svladane, da će se njegova priroda od toga časa vidjeti mirnijom, tolerantnije: da će početi spas magarca, kao uostalom i čovjeka. Konačno, mislite, došlo je vrijeme da magarac bude sveta životinja. Ali onda doznate, čitajući sve o tome, da u čitavoj toj priči to uopće nije bio magarac – nego magarica. Komentatori to naglašavaju i vide kao važnu razliku. I pri rođenju, i za vrijeme bijega u Egipat i u Jeruzalemu, kao i ranije u Bibliji – nikako magarac, magarica. Zastupnicima duhovnog kontinuiteta to omogućuje da kažu: ništa se nije promijenilo, sve je kao i ranije. Magarica je tu, ponovo, prava suprotnost magarcu. Ona je simbol spoznaje, poniznosti, mira, strpljivosti i hrabrosti. Stara daljina i razlika je ostala. Magarac je tijelo, magarica duša. Obećani čas prošao je mimo magarca. Naravno nama se čini neprično par u vrsti odvajati. Magarac i magarica u priči o spasu moralni bi ići zajedno, u dobru i zlu, trebalo bi da za njih vrijede iste riječi. Uostalom, magarac je ionako samo potomak magarice. Ali, eto, razdvojili su ih nekad davno i onda su, gotovo neprimjetno, razlike ostale i nakon najpresudnijeg časa. Kada se, dakle, o magarcu kaže nešto dobro, to uopće ne ide njega, misli se na magaricu. Biblija i riječi koje dolaze iz nje govore uglavnom tako. Istina, pučka pobožnost i pučka riječ ne ponašaju se tako, odvajanje i razlike ne uzimaju u obzir. Na mnogim mjestima ni maštoviti Srednji vijek. Tu, kao što se zna, zemlja i nebo nisu pretjerano daleki. Za njih je magarac,isto tako i magarica, istovremeno i glup i pametan, smiješan i ozbiljan, puten i čist, pobožan i bogohulan, strpljiv i tvrdoglav: sve u svemu, simbol uravnoteženosti i dobrote, kao neko biće poučavano u zenu. Tako ga vidi i Francis Jammes; u jednoj pjesmi jednostavne pobožnosti on je s njim došao u raj. Ako za njega nema sreće na zemlji, za vjerovati je da je ima na nebu. Papini, kao i čitav Mediteran, vjeruje u magarčevu izuzetnost i ne odvaja ga od njegove družice, pa se ne zna kada je riječ o magarcu a kada o magarici. A da i ne govorimo o Juanu Ramónu Jiménesu koji je u jednoj od najljepših knjiga o magarcu, "Platero i ja", izgovorio obilje toplih i jednostavnih riječi kakve i zasluguje netko tko je na suncu upoznao muku i napor, i radost koja nastaje između muke i napora.

Mrak

U njegovom potkrovnom ateljeu u Martićevoj ulici pitam mudrog i šutljivog Oskara Hermana što misli da će biti poslije. Mrak, samo mrak odgovara bez kolebanja. I doista, neke tamne boje na njegovim slikama čine se sada dojmljivijima od drugih, kao da se upravo u njima nakon svega nastanio. Međutim tu ga, budući da sam u galerijama malo a ni na drugim mjestima slike mu ne vidim, rijetko susrećem. Češće ga se sjetim kada u krevetu pospan dignem ruku iznad glave da ugasim svjetlo. Mrače, mrače, kažem tada, budi blag njemu, meni, budi blag svima nama.

Milimetri

Vrijeme milimetara. Svijet ih je krcat. Nekamo ste se uputili, nešto ste rekli, otvorili ste oči. Milimetri, milimetri. Režete luk, spustili ste se liftom, plazite u gmazovima. Milimetri, milimetri. A negdje na drugom mjestu, u visini, u vremenu trajnoga ljeta apstrakcija, sjaj i prelet. I doista, što učiniti? Što popiti, čime se namazati, kakao se hraniti, kakve vježbe izvoditi, koliko puta na dan?

Ta pojava

Pojava ošišanih glava. Muških, ženskih, starih, mlađih, svakakvih. Ima lijepih, osobito ženskih. Jedna izuzetna ertska pokretna skulptorska izložba. Antitromantična a romantična. Okrutna, okrugla, blaga. Sva poniženja djece, zatvorenika, kriminalaca, vojnika, nastranih, tifusara, logoraša, izdajnika, preljudnika, nevjernika, osuđenika, osoba u zbjegovima, u domovima, na radnim akcijama, prisilnim radovima, u ubožnicama, sjemeništima, ludnicama, bolnicama i drugih koje su šišali moćni da bi ih doveli u red, ponizili, kaznili, pripremili za smrt, sada kao svako podsjećanje, nostalgija i inverzija imaju nešto od jačeg parfema, i mi ne znamo je li to, te ošišane glave, uvreda jakima, slabima, onima koji su šišali, onima koje su šišali ili smo upali u neki veliki i nejasni turistički val, blagi lavez.

Kompas

Kompas u tvojoj ruci pokazuje sjever. Eto, kažeš, bar jedna koliko toliko pouzdana stvar. Okreneš se prema sjeveru, jug ti je otraga itd, i znaš gdje si. Tu i tu, tako i tako. Ah, taj sjever! Otišli su znaci prijatelji, u bolnice, na groblja, na posao, u inozemstvo, u zavičaj, na kavu, ti si ostao sam s malim lijepo izrađenim kompasom, njegovim sjeverom i drugim stranama koji idu uz njega. S malo sjete a više bijesa, okrećeš ga, premještaš, igla se koleba, a onda ipak učini ono što je naumila. Ništa je se drugo ne tiče, samo njezin sjever. Što si ti njoj, njezinom sjeveru, a onda i jugu, istoku, zapadu? Uhvaćen si u njihov križ, gotovo prikovani. Fiks ideja, ludilo stvari i pojave, osama i nemštovitost. Magnetsko polje. O, Bože, kakvo je to polje? Gde je odjednom otisao svijet i što sada negdje na drugom mjestu radi? Gde raste, rađa, veseli se, govoriti, odmara se, spava? Jedan izuzetan kontinuitet s gradovima i prašumama otplovio je, nestao. Nisi ni primijetio. Ostao si sam s tebi posve nepoznatom, jajlovom magnetskom pustinjom.

Odjednom

Odjednom sa svih strana pojavljuje se na mome mjestu netko posve nepoznat. Neko zbirno biće koje sebe razgleda, sabire, rasprostire, ne dohvaća. Tako je kada se odlazi. Mi putujemo kaže se. Netko kome je bila darovana oholost biti samo Netko kome je kišilo sada je kiša. Mi kiša, mi rijeka, mi potop. Zbor slabosti u molitvi na koncu sasvim uslišanoj. Nije se trebalo toliko mučiti. Nema tko kome što zašto i kako praštati. Kao u točnom rasporedu sve je na mjestu bilo kojem. Sjajna priča svega ispričavala se, nije ni primijetila. Netko više nešto ne broji (osobina konačnoga sklada).

Tko se boji Europe?

Umjesto upotrebe isključivih, moguće je stvoriti identitete zbrajajući etničke, regionalne, nacionalne i transnacionalne elemente

Slavenka Drakulić

Zivim u Švedskoj, Hrvatskoj i Austriji. Europa je moj dom. Sjećam se kada je prije nekoliko godina ukinuta carinska kontrola između Austrije i Italije i mi smo prelazili granicu kod Klagenfurta ne vjerujući da nas neće zaustaviti policija. Ali tamo više nije bilo policije, samo prazne kućice. Kakav je to sjajan osjećaj olakšanja! Posebno zato što sam se prisjetila čudnog osjećaja pri prelasku nove granice između Slovenije i Hrvatske podignute po prvi put 1991. Budući da dolazim iz Istočne Europe, poznat mi je i osjećaj u zračnim lukama dok stojim u redu za "ne - EU državljanje" ili ponekad jednostavno "ostale".

S obje strane granica

Živeći s obje strane stvarnih i imaginarnih europskih granica i neprestano prelažeći s jedne na drugu stranu, moram reći da sam prije samo nekoliko godina vjerovala u projekt stvaranja ujedinjene Europe mnogo više nego što u to vjerujem danas. Ali naravno, to je bilo prije izbora u Austriji, Norveškoj i Švicarskoj ili u gradu Antwerpenu i prije referendumu o euru u Danskoj ili incidenta poput onog u Malagi, gdje je gomila potaknuta neonacističkom Web-stranicom proganjala marokanske radnike puna tri dana. Popis uznemirujućih dogadaja širom Europe mnogo je duži. Kao da odjednom ispred mene izranya slika drugačije Europe i kada je pogledam, naježim se. To nije *deja vu* jer ja pripadam generaciji koja nije iskusila fašizam, ali mogu vidjeti sve veću ksenofobijsku, nacionalizam i rasizam. Osim toga, zbog iskustva zemlje iz koje dolazim, znam prepoznati kada strah od *Ostalih* postaje nešto na što moramo računati i pripaziti. I pitam se jesu li ovo samo izolirani incidenti ili možda već znakovi da je projekt europske integracije u opasnosti da izgubi svoju pokretačku snagu?

Rodena sam nakon Drugog svjetskog rata i odrasla na uspavanom kontinentu podijeljenom *Željeznom zavjesom*, u sjeni mogućeg nuklearnog rata. Kao školska djeca običavali smo uvježavati kako se ponašati u slučaju takvog napada. Napamet smo naučili kako prepoznati znakove: najprije bi se na horizontu pojavio oblac poput gljive, zatim bi uslijedio val vrućine i prašine. Svatko bi morao pronaći bilo kakav zaklon, staviti na lice plinsku masku i ni u kojem slučaju ne piti vodu (to je bilo posebno naglašavano, a ja sam se uvijek pitala zašto). Iako smo bili samo djeca, znali smo da nam te pripreme pružaju malu sigurnost u slučaju da se užas opisan u našim priručnicima zaista dogodi. Pa ipak, marljivo smo vježbali. I nije nam pomoglo. Kada je izbio sljedeći rat, rat na Balkanu, bili smo zatečeni. Kako smo u kasnim pedesetim mogli znati da ćemo biti svjedocima lokalnog rata, ograničenog na ovaj prostor i malog intenziteta – rata koji će nas uhvatiti potpuno nespremne?

Oplijiva tjeskoba

Moja generacija odrastala je uz ideju da takav rat s genocidom, koncentracijskim logorima i prisilnim selidbama čitavog stanovništva jednostavno nije moguć nakon Drugog svjetskog rata. Europa je naučila

svoju lekciju, kako su nam govorili učitelji povijesti, i takvi užasi se ne mogu ponoviti. Danas, nakon rata u mojoj zemlji, u Bosni i na Kosovu, više ne vjerujem da je

čima, iako neodređena, ova tjeskoba već utječe na politički život nekih zemalja i mogla bi uskoro unijeti važne promjene na političku sliku Europe.

Užitak pripadanja

Mehanizam iskoristavanja straha jednostavan je i dobro poznat. Čovjek može biti izgubljen i zbuđen, zaslijepjen brzinom i veličinom povijesnih događaja. Od jednom se javlja netko i nudi mu zaklon, osjećaj pripadnosti i jamstvo sigurnosti. Mi smo iste krvi, pripadamo istom teritoriju, naš narod na prvom mjestu – tako zvuči poznata retorika. Uplašenim ušima utješno je čuti staromodne riječi kao što su *krv, tlo, teritorij, mi, oni*. To ti daje snagu, više nisi sam i u sukobu s *Ostalima* – s previše imigranata, Muslimana, Turaka, izbjeglica, Afikanaca, azilanata, Roma ili previše birokracije koja iz Bruxellesa želi upravljati tvojim životom. Kad si jednom otkrio užitak pripadanja, Ostali te više ne plaže. Od straha od nepoznatog do stvaranja «poznatog» neprijatelja potreban je ponekad samo jedan mali korak. Za to nije potrebno mnogo više od tog neodređenog osjećaja tjeskobe i političkog vode koji će znati kako ga iskoristiti. Mediji će obaviti ostatak posla.

Čini se da je nova, tamnija slika Europe, počela izlaziti na površinu s pobnjom Jörga Haidera i njegove stranke u Austriji prije godinu dana. Istina je, međutim, da je njegov uspjeh na izborima tu tjeskobu učinio samo vidljivijom. Haider je bio najuspješniji, ali dostižuga i drugi poput Umberta Bossija, Cristopha Blochera, Karla Hagen, Edmunda Stojbera, Filipa Dewintera, Pie Kjersgaard ili Jean-Marieja LePenna.

Nedavno je ultranacionalistička flamanska stranka u Belgiji proslavila najveću pobjedu ekstremne desnice otkad je Haiderova stranka ušla u austrijsku koaliciju vladu. Dobila je 10% glasova na izborima. U Antwerpenu je povisila broj glasova s 18% na 33% u zadnjih 12 godina, iskoristivši tako sve veću ksenofobijsku. Njihov mladi vođa Filip Dewinter, uzbu-

Europa naučila. Ali možda nisam u pravu. Sve se to ipak nije dogodilo baš u Europi, nego na Balkanu. Je li Balkan Europa? Danas se čini tako, iako bi sutra moglo biti drugačije. Ali ako to jest tako, što je onda Europa i gdje završava?

U vrijeme mojih školskih dana čak je i to bilo nekako jasnije. Europa je bila tamo gdje nije Sovjetski Savez. Današnja Europa nije više pitanje geopolitike i granica s Istrom, čak nije ni problem ekonomске unije – najviše od svega to je pitanje stava, definicija, institucija, određenog mentalnog krajolika. Više nema nikakve *Željezne zavjese* koja bi pojednostavljivala sve definicije. U posljednjih deset godina europski narodi bili su svjedoci pada komunizma i nestanka zajedničkog neprijatelja, ubrzanja procesa integracije unutar EU-a, njezina planiranog otvaranja prema Istru kao i rata na Balkanu. U isto vrijeme čini se da proces globalizacije zahvaća cijeli svijet. Sve su se ove promjene dogodile prebrzo da bi ih ljudi mogli razumjeti i potpuno prihvati. Reagirali su kao što ljudi uvijek reagiraju na nepoznato, s osjećajem nesigurnosti i straha. Dok stari svijet nestaje pred njihovim očima, novi koji se tek oblikuje još nije sasvim raspoznatljiv. Što Europa zaista jest i koliko se može proširiti na Istru, a da još uvijek ostane Europa? Je li Turska Europa? A što je onda s Rusijom?

Ovo nisu apstraktna pitanja. Osnovno pitanje je kako će ove promjene utjecati na život Europskog ljudi, na njihov posao, prihode, obrazovanje, jezik itd. Sve više i više ljudi ima osjećaj da gubi mogućnost kontrole vlastita života. Osjećaj tjeskobe potkopava njihovo povjerenje u svijet oko sebe i ugrožava osjećaj sigurnosti. Ova tjeskoba je naravno neodređena. Ali iako nije potpuno identificirana ili specificirana, često ni prepoznata, ona postoji, oplijiva je, mjerljiva anketama, referendumima, izbornim rezultatima, artikulirana sumnjava u potrebu za zajedničkom valutom, integracijom i širenjem ili sumnjama u slobođeno kretanje radne snage. Drugim rije-

stručnjaka kako bi sustigla međunarodni razvoj na polju informacijske tehnologije, 56% stanovništva suprotstavilo se ovom planu. U drugoj anketi samo 4% Nijemaca pokazalo je entuzijazam za slobodno kruženje radne snage unutar EU-a. Porast popularnosti norveške *Progress party* dio je iste tendencije zatvaranja granica i podizanja novih zidova. Takoder i Blocher sa švicarskom Narodnom strankom koja je dosegla 22,6% na izborima prošlog listopada (od 14,95% 1995.g.).

Konkretni politički rezultati

Još jedan švicarski primjer vrlo je indikativan. U industrijskom predgrađu Luzerna korištena je izborna žara za odbijanje zamolbi za državljanstvo strancima. Samo su četiri talijanske obitelji dobiti odobrenje. Blocher sada predlaže ovakvo izglasavanje državljanstva kao model za cijelu zemlju. "Ljudi se osjećaju nesigurno u novom globaliziranom svijetu i osjećaju da im globalizacija pruža zaštitu", objasnio je jedan službenik iz švicarskog ureda za strance.

Čak i ovaj površni pregled ocrtava uspjeh ultradesničarskih stranaka širom Europe. Iz toga ne mora proizlaziti slika smeđe-crnih košulja, nego novi obrazac sve veće tjeskobe kod ljudi. Desničarske stranke koriste tu tjeskobu populističkom retorikom koja pothranjuje strah. Međutim, te stranke nisu jedine prepoznale ovaj osjećaj tjeskobe. Naravno, one ga koriste u svoje vlastite svrhe kako bi došli na vlast. Ali ne bi bilo ispravno reći da baš ove stranke proizvode ili izmišljaju tjeskobu. To reći značilo bi otpustiti tjeskobu na najlakši način. Ove stranke uz širokogradnu pomoći medija tom neodređenom osjećaju samo daju neki oblik, usmjeravaju ga prema ksenofobiji budući da u svakom društvu postoje Ostali. Dok god se ksenofobija izražava na razini polemike o ovom ili onom prijedlogu zakona o državljanstvu (kao u Njemačkoj 1998), možemo reći da nije poprimila uzbunjivanje razmjere, ali uzbunjivanje je da anketa časopisa *Der Spiegel* od prošlog ljeta pokazuje da se većina Nijemaca slaže s nekim od stavova ekstremne desnice, posebno s obzirom na imigrante. I uzbunjivanje je da je ova vrsta retorike proizvela konkretne političke rezultate na izborima – posebno za vrijeme prošle godine. Nakon toga postalo je teško ne obazirati se i bilo bi arogantno smatrati to samo marginalnim problemom.

Postkomunistička Europa

Tjeskoba hara i postkomunističkom Europom. Entuzijazam prvih godina nakon pada komunizma zamijenilo je razočaranje. Ujedinjena Europa ponovo se čini dalekom, sada postoje zidovi drugačiji od berlinskog, postoje uvjeti za pristupanje Uniji koji se teško ispunjavaju, a datum se pomiče sve dalje u budućnost. To otvara prostor nacionalistima i antieuropski orijentiranim, koji zastupaju stav da odnedavno stečenu samostalnost i neovisnost ne treba tako lako prepustiti. Oni šire strah od multinacionalnih tvrtki koje će kupiti zemlju, od amerikanizacije kulture i od globalizacije. Nije čudno kada se netko poput Slobodana Miloševića koristi takvim jezikom. Pa ipak, demokrati poput Vaclava Klaus, bivšeg češkog premijera, također govore protiv EU-a: "Europa je sada temeljni izazov nacionalne države, posebno njezine suverenosti", rekao je u Austriji ovog lipnja. On je u pravu, ali upravo to je ideja ujedinjene Europe. I Klaus govori o asimilaciji i gubitku nacionalnog identitetit: "Mi ne želimo postati Euročesi!" Mađarski premijer Viktor Orbán također je skepsičan prema Evropskoj uniji, kao i slovački populist Vladimír Mečiar ili mađarski nationalist i antisemit Istvan Csurka. Postkomunistička Istočna Europa daleko je od ujedinjene Europe u još jednom smislu: 67% Poljaka vjeruje da će postati građani drugog reda kada njihova zemlja uđe u EU.

**Šezdeset sedam posto
Poljaka vjeruje da će
postati građani drugog
reda kada njihova zemlja
uđe u EU**

deno je rekao: "Čak ni ja nisam mogao sanjati ovako nešto". Sjeverna liga u Italiji dobila je 10% na izborima 1996., što je primjer još jednog uspjeha utemeljenog na politici straha od stranaca i imigranata. Danska narodna stranka osvojila je 18% glasova u posljednjim anketama zahvaljujući vrlo agresivnoj propagandi. Pia Kjersgaard otvoreno kaže da imigranti, a posebno Muslimani, predstavljaju prijetnju za sigurnost obitelji i kršćanskih vrijednosti pravih Danaca, za "njihovu danskost". Isla je tako daleko da je usporedila kulturni pluralizam s holokaustom. Zbog svega toga nedavni referendum kojim je odbijen euro u Danskoj nije bio veliko iznenadnjenje. Stranka *Front national* u Francuskoj nije jaka kao nekad, ali još uvijek postoji sa svojih 15% glasača. S druge strane, njemački premijer Gerhard Schröder doživio je poraz u anketama provedenim prošlog proljeća, nakon što je predložio "uvoz" 10.000 kompjutorskih stručnjaka, većinom iz Indije. Iako je proglašeno da Njemačka treba oko 70.000

uspjeh desničarskih nacionalističkih i antieuropski orijentiranih stranaka i populističkih voda predstavlja prijetnju i Zapadnoj i Istočnoj Europi. Sireći svoj utjecaj iskoristavanjem tjeskobe i strahova kojima se nitko drugi ne obraća, oni zaista

mogu narušiti proces integracije. Vođe govore ljudima da će izgubiti državni suverenitet, svoju kulturu, svoj jezik itd. Njihov nacionalni, kulturni i socijalni identitet je u opasnosti. Ne samo da će im stranci oteti posao, nego, a ovo se čini da-leko važnijim, otet će im i samo društvo koje će se potpuno transformirati. Koristeći se jezikom desnice, možemo reći da multikulturalno društvo predstavlja kul-turalnu dezintegraciju. Ovo ljudima zvuči opasno. Nije važno zovemo li to politič-kim egocentrizmom, regionalnim centralizmom ili novim regionalizmom, rezultat je svugde isti. Homogenizacija, mobiliza-cija obrambenih mehanizama i izolacijska politika.

Identitet kao boja očiju

U istraživanju provedenom u ožujku (Institut fur Demoskopie Allensbach) o strahu od gubitka identiteta u ujedinjenoj Evropi preko 50% Nijemaca izjasnilo se potvrđno, da misle kako bi se njemački identitet izgubio – u usporedbi s 35% iz 1994. Ali kakav je to identitet koji oni toliko štite? Ovo pitanje se rijetko postavlja jer nema potrebe za tim dok god taj identitet ne dode u opasnost. S gledišta pojedincu, nacionalni identitet je nešto unaprijed dano i određeno, jednak "prirodnog" kao i boja očiju. Kultura, povijest, jezik, mit, sjećanja, mentalitet, vrijednosti, navike, hrana...sve su ovo dijelovi nacio-nalnog identiteta i nacionalni identitet snažno dominira našim osjećajem osob-nog identiteta. Nedavno je u francuskom gradiću Millau zatvoren čovjek zbog uništavanja lokalnog restorana McDonald'sa. Taj se proces pretvorio u manifesta-ciju podrške za Josea Bovea. On je postao nacionalni heroj jer je uspio artikulirati strah Francuza od američke dominacije. Ovog su puta ljudi protestirali zbog glo-balizacije ukusa i restorana McDonald's. Francuzi se bore protiv toga jednako kao što brane svoje pravo da proizvode sir iz nepasteriziranog mlijeka. Bilo što drugo predstavljalo bi prijetnju njihovom nacio-nalnom identitetu. Ne možete tražiti od Nijemaca da prestanu piti svoje pivo ili od Nizozemaca da ne uzgajaju tulipane. Ka-da su pregovarali o ulasku u EU, Švedani su posebno insistirali na tome da im žvan-kanje duhana ne bude zabranjeno – to predstavlja pitanje njihova nacionalnog identiteta.

S druge strane, u novoutemljenim dr-žavama poput Hrvatske, može se promat-rati stvaranje nacionalnog identiteta i kreiranje njegovih simbola – većinom iz mitova i reinterpretacijom povijesti. To je dokaz stava moderne antropologije da na-cionalni identitet ne predstavlja niz vječ-nih, već gotovih kulturno povjesnih ili društvenih karakteristika. Drugim riječi-ma, ono za što vjerujemo da je temelj ne-kog identiteta nije ništa drugo nego kul-turalna konstrukcija, "konstruirana" ne "prirodno". Ali arhaična populistička re-torika Franje Tuđmana nije željela znati da se identitet uvijek gradi u odnosu pre-ma Ostalima, ona je samo željela isključiti te Ostale, u ovom slučaju Srbe. Pa ipak, na primjeru emigranata, miješanih brako-vi i ljudi koji žive blizu granice antropolo-zi dokazuju da je moguće identificirati se s više nacija i više kultura.

Ja sam oboje

Kada sam u vlaku u Njemačkoj susrela turskog *Gastarbeitera*, požalio se "Kada sam u Njemačkoj, smatruj me Turčinom, ali kada posjetim Tursku, ne prihvate me kao svog, oni me smatruj strancem, Ni-jemcem. Uvijek imam osjećaj da moram birati, a to ne želim." "Pa, kako se vi osje-ćate, što vi mislite da jeste?", upitala sam ga. On je odgovorio "Ja sam oboje." On sam nije imao problema sa svojim identitetom – drugi jesu. Zaista, u kulturi na-cionalizma identitet sačinjavaju granice, teritorij i krv i svatko je prisiljen izabrat jednu naciju. Ali prisiljavanje ljudi na iz-bor donosi ponekad neočekivane rezulta-te. Prije nekoliko godina dva mala sela u Istri našla su se u središtu pozornosti zbog spora između dvije nove države, Hr-vatske i Slovenije. Kada su slovenski novi-

nari pitali stanovnike jesu li oni Slovenci, odgovor je bio potvrđan. Ali kada su ih hrvatski novinari pitali jesu li Hrvati, od-govorili su također potvrđno. To je naravno bilo čudno i novinari su tražili objaš-njenje. Napokon im je netko rekao da je "ili – ili" jednostavno pogrešno pitanje za njih. Oni imaju snažan osjećaj identiteta, ali ga ne definiraju u nacionalnom, nego u regionalnom okviru, oni su Istrijani. I zaista, u popisu stanovništva iz 1991. oko 20% ljudi te regije izjasnilo se da su Istrijani, a prema propisima trebali su se izjas-niti kao "ostali". Ovo je bila vrsta antina-cionalističke demonstracije protiv Tuđ-manove vlasti i poruka je bila jasna: za Is-trijane se nacionalnost i identitet ne moraju preklapati. Nacija, kao politička kate-gorija, samo je jedan aspekt njihova iden-titeta. Transnacionalni regionalni identitet za njih je bio snažniji od nacionalnog. Istrijani nisu htjeli birati između dvije na-cionalnosti, nego su doživljavali svoj identitet kao zbir kultura, nacija, politič-kih i ostalih identiteta sadržanih u njih-

Anketa časopisa Der Spiegel pokazuje da se većina Nijemaca slaže s nekim od stavova ek-stremne desnice, posebno s obzirom na imigrante

voj regiji. "EU će ostvariti čvrste temelje tek kada Europski budu percipirali eu-ropski politički identitet. To ne znači da oni ne bi više bili Švedani, Finci, Francuzi, Portugalci, Česi, Poljaci ili Mađari, ne-go znači da bi osjećaj zajedničke europske sudbine bio pridodan ovim različitim identitetima", piše Ingmar Karlsson.

Drugi oblik zamišljene zajednice

Sjećam se popisa stanovništva u Jugoslaviji 1981. godine kada se gotovo 10% stanovništva izjasnilo da su Jugoslaveni. Analize su pokazale da je to bio glas pos-lijeratne generacije, mladog urbanog sta-novništva. Je li to bio početak jugoslavenske nacije? Mislim da nije. Mislim da su ljudi još uvijek bili i teži svjesni svog etničkog identiteta i čini mi se da je to bio slučaj pridodavanja jednog identiteta drugom, zajednički jugoslavenski identitet pridodan je srpskom, hrvatskom ili boš-ňačkom.

Ako nacije nisu vječne, a nacionalni i osobni identiteti su konstruirani, onda se oni mogu i rekonstruirati. Može se stvo-riti drugi oblik zamišljene zajednice. Možda je sada vrijeme da se razmisli o no-voj paradigmi razumijevanja identiteta kako bi se uravnotežila sve veća tjeskoba u Evropi. Umjesto upotrebe isključivih mehanizama, moguće je stvoriti identite-te zbrajajući etničke, regionalne, nacio-nalne i transnacionalne elemente. Ako se identitet može rekonstruirati višestru-kom identifikacijom, je li to možda način uspostavljanja europskog identiteta? To ne bi bila standardizirana i globalizirana, nego raznolika zajednica. Ljudi bi osjećali da pripadaju određenoj kulturi, ali ne i dr-žavi – baš poput Istrijana. Može li trans-regionalizam pomoći u nadilaženju straha od integracije?

Zbog mog načina života ujedinjena, a raznolika Europa mogućnost je koja me obogaćuje i daje mi više slobode. Ali da bi stvorili takvu Europu, ljudi moraju vjero-vati da i oni time mnogo dobivaju, a ništa ne gube. Sada smo na točki s koje je gubi-tak očitiji i gdje je strah od budućnosti ja-či od nade. Tko se boji Europe? Bronis-law Geremek, bivši poljski ministar vanjskih poslova već je lijepo odgovorio na to pitanje rekavši "Europa se boji sebe sa-me!"

s engleskog prevela Ines Babić

Djed Mraz u pornotopiji

Djed Mraz nije naprsto mit za djecu, već i za odrasle, pogotovo za odrasle muškarce

Sina Najafi

Dolazi nam Božić, taj godišnji podsjetnik da uživanje danas poprima oblik dužnosti. Poput nekog divovskog vibratora, mašinerija božićnih praznika postepeno prodire u nas od Svetog Nikole, i u svakom muškarcu, ženi i djetetu izaziva orgazam smijeha, potrošnje i veselja koji svoj vrhunac doživjava 25. prosinca. Krajnja ironija te moderne potrage za srećom jest da nas sama sreća sad počinje progoniti. Tjera nas iz naših mračnih skrovista i kad nas konačno uhvati, prošapće: "Uživaj!" A kako reći "ne!" toj jednostavnoj poruci koju nam odašilje božićno-sportsko-holivudsко-vojno-indus-trijski kompleks? Tko ne može biti zaveden tim snovitim spojem rumenih obrašćica, prostosrdačnog smijeha i idile obiteljskog života koji su izloženi za Božić? Tko se može oduprijeti pomici kako će se Djed Mraz, Djed Božićnjak, Santa Claus, Babo Natale... spustiti i njegovim dimnjakom.

Funkcija Djeda Mraza u strukturiranju nesvesnesnog

Božić bez Djeda Mraza-Božićnjaka izgle-da nemoguć: on je nužnost, neizostavno pri-sutan kako bi pružio koherentnost cjelini. Bez njega, božićni bi se spektakl raspao. Pa ipak, čudne se stvari događaju s tim Djedom. Za čiji je užitak fantazija Djeda Mraza insce-nirana? Očit odgovor je, naravno, "za djecu". Bilo bi teško zamisliti Djeda Mraza u svijetu bez djece. Oni su ti nevini promatrači koji naivno vjeruju u spektakl koji je za njihove oči organiziran, a roditelji se naprsto zbog djece pretvaraju da vjeruju. Ali, što ako roditelji u stvari očajnički trebaju djecu kako bi prikrili svoje vlastito nesvesno vjerovanje u Djeda Mraza? Što ako su djeca samo sred-stvo pomoću kojega roditelji mogu nastaviti vjerovati, a da to i ne znaju? Taj rascjep izme-đu znanja i vjerovanja ključan je za razumijevanje kako ideologija funkcioniра u nesvesnom. Na primjer, opsivni neurotički može sasvim dobro znati da roditelji nisu uzrok njegovih problema, ali u svojim neurotičnim akcijama on se uporno može ponašati kao da je to slučaj. Ili, svjesno možemo znati kako je naša nacija imaginarni entitet koji uopće ne postoji u nekom suvislom smislu, ali uvijek kad na nekoj državnoj ceremoniji čujemo himnu i ugledamo zastavu kako se vijori, na-še ponašanje pokazuje kako nesvesno vjeruju-emo u tu zamišljenu zajednicu. I roditelji mogu znati da Djed Mraz ne postoji, ali se ponašaju kao da postoji. Ono što sprečava poziciju roditelja da ne padne u jednostavan oblik pretvaranja, i ono što održava ideo-lošku dimenziju unutar nje, jest da se ideologija taloži u samim našim akcijama, a ne u našem znanju.

Instancija donjeg rublja

Dokaz da Djed Mraz nije naprsto mit za djecu, već također i za odrasle, pogotovo za odrasle muškarce, nalazimo u drugom nizu likova koji se pojavljuju u sve većem broju mainstream božićnih reklama: to sad nije sam Djed Mraz, već zavodljive seksipilne žene odjevane u erotizirane verzije crvenog kostima. Kome one pripadaju? Klasični vese-li i dobro uhranjeni Djed ne bi znao što da počne s tim ženskinjem. Jedan odgovor bio bi da su ti ženski likovi tu radi odraslog muškog potrošača kojem se nude slike koja spaja njegovo vjerovanje u Djeda Mraza s njego-vim postpubertetskim seksualnim fantazija-ma. Ali u kakvu to vrstu Djeda Mraza vjeruje odrasli muški gledatelj? Kakva bi vrsta Djeda Božićnjaka mogla imati takvu pratnju?

Naš klasični Djed bi u libidiniziranom svi-jetu tih slika, najblaže rečeno, izgledao kao

da je zalutao, i on se u njima doista rijetko pojavljuje. Iznimka je propagandna kampa-nja kolekcije ženskog intimnog rublja ame-ričke tvrtke Victoria's Secret koja je prikaziva-

Anti-Edip

U svom kasnijem opusu, Freud je došao do teze kako edipovski otac također ima i svoju nevidljivu protutežu, kako Edip može djelovati, samo ako također postoji i anti-Edip. Edipovski otac figura je koja zabra-njuje pristup incestuoznom objektu ljubavi, naime majci. Time on utjelovljuje Zakon. U knjizi *Totem i tabu*, međutim, Freud je postu-lirao nužnost druge, dopunske očinske figu-re, mitskog praoca koji je posjedovao sve že-ne i uživao u njima potpuno, bez ikavih ograničenja i s onu stranu svakog zakona. Sino-vi su uvidjeli nužnost da ubiju tog Oca Uži-vanja (kako ga Lacan naziva) kako bi si omo-gućili pristup ženama i urotili su se protiv njega, ali fizička smrt oca samo ga je učinila još moćnijim. Od tada on je zauvijek živio ne kao stvorene od krvi i mesa, već u obliku internaliziranog Nad-Ja, izvora osjećaja krivnje. Dvije očinske figure međusobno se nadopunjavaju: primordijalni otac pokazuje mogućnost punog uživanja, a edipovski otac zaprečava pristup užitku. Ali 'priča' o Ocu-Uživanju i edipovskom ocu koji oduzima objekt žudnje samo je ekran koji za subjekta maskira veću traumu. Psihoanaliza smatra da jepuno uživanje kao takvo za ljudski subjekt sasvim i zauvijek nemoguće zato što jezik u samoj svojoj strukturi nameće unutrašnje ograničenje uživanju. Mit o Ocu-Uživanju stoga je samo fantazma o tome kako je puno uživanje u stvari moguće, dok nas edipovski otac tjera da vjerujemo kako smo u pristupu tom užitku onemogućeni nekom pukom iz-vanjskom, a ne unutrašnjom preprekom. Drugim riječima, edipovski Otac nameće zabranu užitka koji ionako u stvari uopće nije moguć, i tako prikriva tu nemogućnost.

Pornografija i potrošačka kultura

Ako Edip uvjek treba anti-Edip, tada prisustvo tradicionalnog, kastriranog Djeda Božićnjaka također uvjek jamči prisustvo Djeda Mraza-Užitka, te *op-scene van-scenske* figure koju susrećemo samo na rubovima i po kutovima kulture. Okrećući se pornogra-fiji kao najvjernijem registru nesvesnih muš-kih seksualnih fantazmi, ustanovit ćemo da božićno izdanje gotovo svakog pornomaga-zina nudi fotoreportaže, stripove, viceve i priče o Djedu Božićnjaku koji neobuzданo opći s jebežljivim ženama. Tu, od *Leg Action* do *Playboya*, konačno susrećemo XXX Djeda, nekastriranog muškarca kome ne pada na pamet da živi na Sjevernom polu s jelenima kad može živjeti u Pornotopiji, okružen svo-jim 'andelima'. Kad desničari napadaju pornoindustriju da se dovoljno ne obuzdava, ka-ko njeni proizvodi preplavljaju "obične" du-ćane, oni ignoriraju činjenicu kako je potro-šačka kultura koju brane pornografska u svojoj srži. Ona je pornografska po tome što mora prodavati fantazme punog ispunjenja kako bi mogla dalje bujati, i obično je dvostruko pornografska, po tome što se uglavnom oslanja na slike seksualnosti kako bi mogla raspačavati svoje fantazme o punom užitku. □

Preveo Dejan Kršić

*autorica je jedna od urednica međunarodnog magazina Cabinet (<http://www.immaterial.net/cabinet>)

Miljenko Domijan, povjesničar umjetnosti

Šibenska katedrala u registru UNESCO-a

Upis u registar svjetskog dobra pretvara određeni spomenik u trajno obnoviteljsko gradilište jer koliko traje spomenik toliko traje i briga o njemu

Grozdana Cvitan

Nedavno je Šibenik, točnije Katedrala svetog Jakova i pripadajuća joj gradska jezgra upisana u UNESCO-v registar zaštićenih svjetskih vrijednosti. Ova vijest na neki način koincidirala je s viješću iz susjednog, dvije godine prije registriranog Trogira o tome da se registracija može i izgubiti. To su, dakle, dvije strane iste medalje, od kojih se za jednu borimo, a druga nam se može dogoditi ukoliko na izborenom statusu zaspemo. Što znači UNESCO-v registar svjetskog dobra govoriti Miljenko Domijan, pomoćnik ministra za kulturu zadužen za zaštitu spomeničke baštine. Domijan je bio vođa tima koji je obnavljao katedralu u Šibeniku nakon ratnog razaranja, a bio je i u timu koji je pred UNESCO-vim komitetom (ICOMOS) branio prijedlog Trogira, odnosno prezentirao dokumentaciju potrebnu da bi neki spomenik bio upisan u registar.

Što znači upis u UNESCO-v registar svjetskih kulturnih dobara u ovom slučaju šibenske katedrale i pripadajuće joj gradske jezgre?

– Ponajprije želim izraziti zadovoljstvo upisom još jednog hrvatskog kulturnog dobra u registar svjetske baštine. Zadovoljstvo tim činom nije samo zbog funkcije koju obnašam, nego i zbog konzervatorske struke i vokacije, kao i zadovoljstvo obavljenim poslom. Ponos ide od obavljenog posla kolega konzervatora, posebno šibenskih, na saniranju šteta na katedrali, obnove do izrade dokumentacije i njezine prezentacije pred UNESCO-vim komitetom – dakle cijeli proces potreban da bi se upis ostvario. Druga važna činjenica sastoji se u odluci gradske vlasti u Šibeniku i šibenskog biskupa da prihvate obvezu kojom će se na odgovarajući način trajno brinuti o tom kulturnom dobru. Na taj način svaki upis u registar svjetskog dobra određeni spomenik pretvara (ili bi to trebao) u trajno i stalno obnoviteljsko gradilište jer koliko traje neki spomenik toliko traje i briga o njemu, odnosno njegova obnova.

Iskustvo s rušenjem

Posebno je, u slučaju Šibenika i katedrale, pohvaljena konkretna obnova tog spomenika nakon ratnog razaranja, kad je nakon

čina kulturocida katedrala morala biti i znatnije obnovljena. Bio je to prvi među značajnim kulturnim spomenicima za koje je rečeno da će ih se gadati i razara-

spomenik što ga iz tog vremena uopće imamo. S druge strane, pripadajuća gradska jezgra koju smještamo u kompleks nekadašnjih gradskih zidina (djelomice očuvanih) jedna je od najljepših i sigurno najbolje sačuvana povijesna gradska jezgra u Dalmaciji.

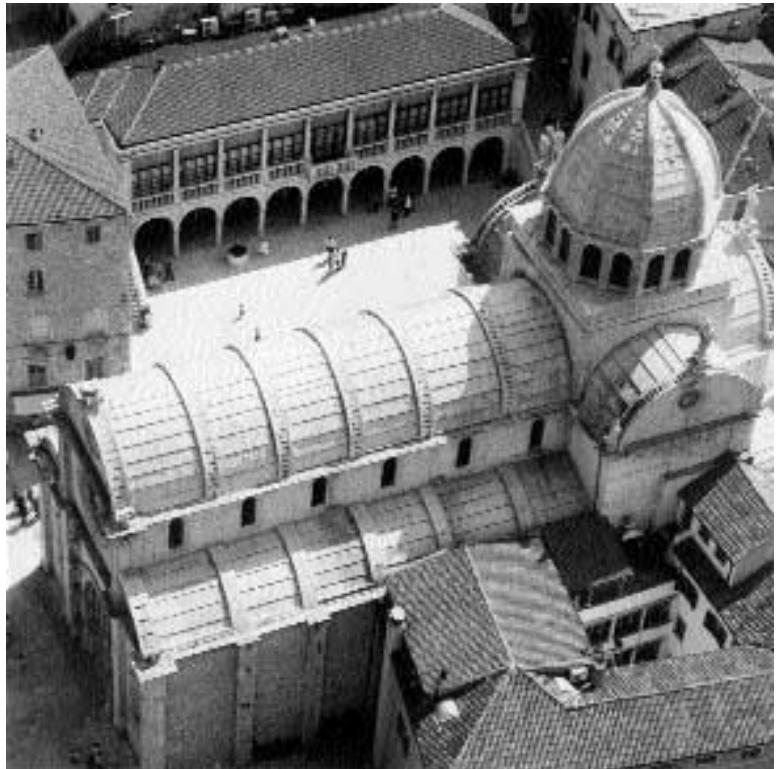

Foto: Damir Fabijanić

ti. To se i dogodilo pa je to postao spomenik čijim se uništenjem pokušavalo brisati identifikaciju drugoga. Međutim, čim se moglo pristupiti obnovi, to je i napravljeno, a mi zadarski konzervatori koji smo imali veliko velikog iškustvo s rušenjem (jer u zadarskom zaledu srušeno je uglavnom sve) pomogli smo kolegama u Šibeniku. Vrijedno je istaknuti i tadašnji ustroj zaštite na razini državne uprave s kolegom Mederom koji je osnovao komisiju. Imao sam zadovoljstvo biti na čelu te komisije koja je, imajući različite stručnjake, vodila sve faze obnove od izrade dokumentacije, tehničke izvedbe do obnove kupole i dobrog završetka tog bitnog posla. Zato je čin upisa u registar UNESCO-a priznajanje našoj konzervatorskoj struci.

U Ministarstvu kulture bilo je odlučeno da se četiri kulturna dobra prezentiraju UNESCO-voj komisiji: antička Pula (kompleks antičkih spomenika za koje smo smatrali da su kao cjelina značajniji od same Arene), barokni kompleks (graditeljska jezgra) Varaždina, fortifikacijski kompleks osječke tvrđe i katedrala s gradskom jezgrom u Šibeniku. Prijedlog iz Šibenika je prošao, a ostali su na čekanju i još će se razmatrati.

Dakle katedrala je prepoznata kao specifičan amalgam graditelja, graditeljskih kultura i stilskih razdoblja, gdje je odluka biskupa, snaga i upornost građana Šibenika u tom vremenu u graditeljstvu Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca ostvarila domaći dalmatinski graditeljski pothvat. On jest i izraz tadašnjeg karaktera u graditeljstvu Venecije i Toscane, ali izvornost, maštovitost i duhovitost izvedbe dali su izvorno djelo graditeljske umjetnosti. A interijer tog zdanja najimpresivniji je

koju mogu objesiti uz spomenik nakon upisa u registar. Jer danas vrijede trendovi humanističkog i kulturnog turizma, a to znači da mnogi turisti putuju svjetom itinererom UNESCO-vih spomenika svjetskih kulturnih dobara. Tim određenjem i nama stiže sve veći broj turista i taj UNESCO-v upis postaje dragocjena ekonomski činjenica. Ta nova vrsta turizma bitno je dručija od dosadašnjeg i treba shvatiti kako sve manje ljudi dolazi na tri tjedna hvatanja bakrene boje na suncu. Danas svijet sve više cijeni destinaciju kulturnog dobra i u tom smislu Hrvatska mu upisom Šibenika u registar nudi još jednu takvu destinaciju više.

Možete li u tom kontekstu komentirati najnoviju aferu oko zaštićene stare trogirske jezgre i ponude da Talijani u njoj naprave hotel na praznom prostoru pored Kamerlenga? Kako ocjenjujete izjavu profesora Ive Babića koja govori o ispisu iz registra, odnosno kako se događa taj ispis?

– Bio sam u timu s gospodinom Milinovićem koji je prije dvije godine u Napulju pred komisijom ICOMOS-a prezentirao i branio razloge upisa Trogira i Poreča u UNESCO-v popis svjetske kulturne baštine, takođe nakon odgovarajuće obrade materijala i složene dokumentacije. Oba ta dobra ušla su na popis svjetske baštine. Danas dok pratim to što nazivate aferom,

ca. Danas se trendovi mijenjaju i na mom rodnom Rabu svjedok sam kako mladi ljudi koji su naslijedili novce od roditelja (iz trenda divljeg turizma) danas pokušavaju pronaći baštinu jer im ona sada nedostaje. Zato se čak utječu i lažnoj baštini, samo neka im nešto nadomjesti izgub-

Foto: Damir Fabijanić

Ijeno. Isto tako je jasno da je nestala (što do rata što u njemu) cijela graditeljska baština priobalja, otoka i baština pučkog stanovanja Dalmatinske zagore i nje više jednostavno nema. S druge strane, hoteli izvan kulturnih i povijesnih jezgri gradova danas znače malo novoj vrsti turista. Sretan sam što su pojedini sa mostani na odgovarajući način obnovljeni kao i zato što sam uspio objasniti franjevcima i redovnicama na nekim od priobalnih prostora da će samo autentično obnovljen samostan biti atraktivniji i privlačniji turistima. U tom smislu razmišljanje o hotelima od dvije stotine soba izvan grada ili s pedeset ležaja u gradu ići će u korist ovih drugih, ako o tome ispravno razmišljamo. To je bitno za očuvanje i prenamjenu graditeljskog nasljeđa u starijim i zaštićenim gradskim jezgrama.

Takvo razmišljanje vraća nas na slučaj Trogira u kojem postoje dijelovi jezgre u prilično lošem i zapuštenom stanju, ruševine koje se moraju obnoviti da bi se zaštitile i o čijoj je budućoj namjeni nužno razmisli. A upravo u tom kontekstu konzervatori su otvoreni i investicije nisu nužno pogoršavajući čimbenici stanja, nego mogu itekako pomoći. Umjesto apsurdnih novih gradevinskih rješenja postoji prostor za dobra, korisna i moguća rješenja na zadovoljstvo svih. Mislim da takva stajališta uvažava i gradonačelnik Trogira. Druga je činjenica da nogometno igralište pored Kamerlenga također nije adekvatan sadržaj tamošnjeg prostora i da će o tome trebati razmisli.

Turizam u staroj gradskoj jezgri

I napokon, kad je riječ o stjecanju i gubljenju prava na upis u registar, o tome su za slučaj Trogir konkretno zaduženi kolege konzervatori u Splitu. Brisanje iz registra događa se kad neki spomenik ili prestane postojati ili kad spomenička cjelina, prostor i što je već upisano prestane biti zbroj čimbenika po kojima je kao dio svjetske baštine prepoznat. Naravno da nitko neće dopustiti takvu devastaciju, a svaka senzibilizacija može poslužiti kao povod da bi se sredila zapuštenost, nered i nedopustivo stanje koje postoji u nekom spome-

Javni značaj upisa

Sretan spoj političke klime i utjecaja u prošlosti, kao i upornost Šibenčana da sudjeluju u finansiranju spomenika, danas uz garanciju lokalne vlasti i mjesnog biskupa te Ministarstva kulture obvezuju današnje i buduće građane toga grada na adekvatnu zaštitu i očuvanje katedrale i pripadajuće joj kontaktne gradske zone. To možda nije prostor na atraktivnijih vizura, ali kad uđete u tu gradsku jezgru, onda se pokažu sve njezine ljepote i činjenica da su to izuzetno sačuvani prostori u čijem je području sačuvan i velik broj drugih važnih šibenskih spomenika.

Obvezuje li upis u registar UNESCO-a i Šibenik i Hrvatsku?

– UNESCO postaje obvezan u nekim izuzetnim slučajevima kao što je bio rat i primjerice razaranje Dubrovnika. Tada je UNESCO, stavljajući spomenike na popis ugroženih kulturnih dobara, reagirao na razaranja gradske jezgre i na to je bio obvezan. Međutim, izvan takvih iznimnih okolnosti UNESCO-v znak na spomeniku obvezuje one koji su u posjedu spomenika. A to znači da su sada Šibenik i Hrvatska dužni brinuti se o očuvanju i zaštiti svoje vrijednosti i svih onih čimbenika po kojima je određeni spomenik i prepoznat kao svjetsko dobro i svjetska baština. Ipak, nisu to samo patetični izljevi ponosa, nego postoje i lukrativni razlozi zbog kojih je vrijedno i značajno imati spomenike upisane u UNESCO-v registar. Talijani dugo godina nisu na to obraćali pozornost, smatrajući kako imaju više od pola svjetske graditeljske baštine i kako im je to nepotrebno. I činjenica jest da je njihova baština svjetska baština par exellance, ali i oni danas mijenjaju odnos prema onoj UNESCO-voj markici

mislim da je riječ o prenapuhnom problemu, ali problemu koji ima svoje razloge. Poruka profesora Babića da će, ukoliko se dogodi izgradnja hotela u zaštićenoj povijesnoj jezgri na otočiću, zatražiti ispis s UNESCO-va popisa izvrsna je (korisna i dobromanjerna) ponajprije za senzibiliziranje javnosti, ali i za neke druge čimbenike vezane posebice za tu jezgru i njezinu očuvanje. Osobno mislim da nitko nije tako lud da bi dopustio gradnju nekog hotelskog mastodonta na zaštićenom prostoru otočića niti da bi netko ugrozio vrijednosti po kojima je došlo do upisa u registar. Ono što predstavlja problem u Trogiru jesu mnoge ruševne zgrade, nezaštićeni dijelovi prostora kao neprimjerene intervencije koje su se događale u proteklo vrijeme. Senzibiliziranje javnosti nije važno samo zbog eventualnih budućih zahvata, nego i zbog očuvanja postojećeg.

Kako očuvati upis

Mi konzervatori zalažemo se za kvalitetno očuvanje svakog zaštićenog spomenika i u tom kontekstu nismo nikakvi sanjari, nego stojimo čvrsto na zemlji. Problem koji se ovog trenutka pojavio kao trogirski problem jest onaj mnogih dijelova naše obale i daleko je kompleksniji od samog pitanja jednog hotela.

Naime, kad je počeo divlji turizam na našoj obali, onda je počelo i uništavanje svega postojećeg u korist betonskih spavaoni-

ničkom kompleksu. Mislim da je to i trenutno stanje s Trogirom koje će kolege u Splitu držati pod kontrolom, a s druge strane javnost je upoznata i sa činjenicom da je i brisanje s popisa moguće, pa će naučiti i kako se bri-nuti da se to ne dogodi. Menadžerski pritisci nisu mogući kad je uključena javnost i struka i sve postaje suviše delikatno da bi na-rušavanje bilo jednostavno. Ali postoje potrebe koje nisu nužno narušavajuće, već mogu biti i po-boljšavajuće. Pravilan odnos prema životu i prema potrebama nije svaka blokada, ali sud o tome uvijek treba donijeti struka.

Kakva je suradnja Ministarstva kulture, odnosno pojedinim odgovarajućim institucijama s Ministarstvom turizma i Ministarstvom prostornog uređenja i okoliša?

– S Ministarstvom turizma suradnja se uspostavlja na odgovarajućim razinama i na obostrano zadovoljstvo. Činjenica da se turizam danas mijenja zahtjeva suradnju različitih struka i osmišljavanje nastupanja prema korisnicima. Zajedničko osmišljavanje prostora i njegove prezentacije u našoj struci iako je važno sa-da kad se kriteriji i razlozi turizma mijenjaju, a tendencije povratka u stare gradske jezgre s jedne strane prijete, a s druge mogu koristiti konzervatorima. Sve je više ljudi koji bi htjeli u Dubrovniku, Zadru ili bilo kojem drugom našem starom gradu svoje vrijeme boravka u tim gradovima osmislići i boravkom i stanovanjem u zaštićenim prostorima, a ukoliko želimo s njima komuni-cirati, trebat ćemo na odgovara-jući način uvažiti njihove zahtje-

ve. Postoji prostor u kojem je dogovor moguć: od prostora srušenih bombama u Drugom svjetskom ratu do onih zauštenih koje treba rehabilitirati. Za sve je potrebno izraditi studije i u konkretnim prilikama vidjeti što je i kako moguće. Takvim osmišljenim rješenjima nastaje sadržajni boljšak za povijesnu jezgru, a oblikovno se mora prilagoditi postojećem prostoru. Dakle, ako se prilagođava, onda ne narušava, a ako rehabilitira dijelove stare povijesne jezgre, onda nosi boljšak. I to je ono što je dopušteno, što je moguće, na čemu treba raditi. Ministarstvo turizma treba prepoznati što treba učiniti, a Ministarstvo kulture kako.

– Nadležnim upravama Ministarstva prostornog uređenja i okoliša također radimo na tome i susreti s pomoćnicima ministra Kovačevića i određenim upravama česti su i konstruktivni. Važno je da naša ministarstva sura-

Foto: Damir Fabijanić

đuju dobro jer i mi u Ministarstvu kulture, odnosno u pojedinih upravama izdajemo dozvole, a to radi i Ministarstvo prostornog uređenja, pa je itekako važna i naša suradnja u raznim prigodama. Upravo su kolege konzervatori u Splitu dogovorili s odgovarajućim službama tog ministarstva zajedničko razmatranje osmišljavanja prostornog plana i uređenja, odnosno dalnjih koraka koje treba poduzeti u Trogiru.

Aktivno i pasivno rušenje

Što nakon svega poručiti Šibeniku?

– Pozornost na svaki od elemenata zbog kojih je ta kulturna baština prepoznata kao svjetska i njezin očuvanje. Postoji sedam kriterija za upis koje UNESCO-ve komisije prepoznaju. Aktivno ili pasivno narušavanje spomenika ugrožava ili eliminira kriterije, a njihovim nestankom prestaju i razlozi da nešto bude i spomenik ili zaštićena spomenička cjelina. Odnosno, ako povijesno dobro koje se prepozna i registrira izgubi svoj karakter, svojstva po kojima je prepoznato, onda UNESCO-va komisija (koja i nadzire stanje spomenika) može zaključiti da su se uvjeti za upis u registar izgubili. Neodržavanje, nepotrebno rušenje unutar nekog kompleksa, primjerice u Splitu može biti kobno. Dioklecijanova palača prepoznata je kao grad Split koji traje od sedmog stoljeća unutar palače, pa bi i rušenja u povijesnoj jezgri zbog istraživanja mogla ugroziti ono što je prepoznato kao spomenička cjelina. Dakle, svjesno narušavanje postojećeg, čak i kad u dobroj namjeri može biti opasno

i rizično. Nestanak autentičnosti i autohtonosti propast je i spo-menika i prostora.

Kad se neki spomenik zaštićuje, onda se određuje i zaštita kontaktne zone. U Šibeniku je to prepoznato kao cijeli stari grad. I to je ono što mora znati i smoći snage očuvati, ali ne samo

Foto: Damir Fabijanić

djelima umjetnosti iako ih je na okupu tako puno. Jer interijer te katedrale najupečatljivija je činjenica velikih majstora koji su završni uzlet ostvarili na kupoli koja ide prema nebnu. Takvi prostori umjetnika približavaju Bogu. I kako onda zanemariti snagu koja je to stvorila i to na prostoru koji ima što pokazati, gdje su blizu i Zadar sa svojim spomenicima i Trogir sa svojom katedralom i Split sa svojim zvonikom Svetog Duje i toliko toga što je stvoreno tijekom prošlih stoljeća, pa i uz dozu natjecanja među svima njima. Ali po tome smo prepoznatljivi i ova mala država i ovaj narod sebi nikad ne smije dopustiti da se metropolizira jer će ga to i uništiti. Bogatstvo njegovih malih cjelina i njegovih autentičnih prostora pitanje je nje-gova opstanka i identiteta.

S druge strane, Šibenik je danas grad kojem su propali svi resursi i on prolazi svoje riskantno razdoblje. Također, on u svojoj okolini ima vrlo drastičan primjer koji uvijek vrijedi imati pred očima. To je Skradin, grad koji je stjecajem povijesnih okolnosti i nebrigom ljudi prestao biti gradom. Danas upis u UNESCO-v popis svjetske kulturne baštine ne samo da obvezuje Šibenik na brigu i na izbjegavanje sudbine da prestane biti gradom time što bi prestao brinuti o spomenicima za koje su stari Šibenčani tijekom svih tih stoljeća imali snage da ih stvore, nego u toj činjenici treba prepoznati resurse i znati ih iskoristiti za svoju budućnost. A to znači pronaći smisao u svojim kulturnoškim činjenicama kao ekonomskim mogućnostima opstanka. □

Zapis o gradu

Građani, putnici i zaštitnici

Šibenik će početi tražiti smisao i snagu da iz sebe čuva i obogaćuje onu vizuru što se sa Svete Ane ruši prema moru

Grozdana Cvitan

Tom smo gradu, a sudbina je to svih kamenih dalmatinskih i priobalnih gradova, razmišljali putovima na kojima smo ih ostavljali i s kojih smo odlazili. Arsen je tako napravio simbol Perkovića i onog vlaka u kojem je kamen s nama i kad od-lazimo i kad se vraćamo. Neki manje talentirani doživjeli su nove vidike zaobilazeći u lađi otočić Svetog Nikole i izlazeći iz slike grada. Lađe su se mijenjale tijekom stoljeća, mnogi od njihovih putnika negdje na moru ispustili su onaj kamen od sudbine jer su tako nalagale oluje i Amerike, njihove daljine i njihove prevare. Oni su nekako rjeđe bili na putu od povratka. Ali uvijek se iz slike izlazi, iz okvira koji s tvrdave Svetе Ane zatvara grad. Upravo s tog mjesta, gdje su sabijeni njegovi mrtvi, grad se ruši na sve strane. Najdramatičnije i najdublje na onoj vizuri od mora. Donedavno neke su se industrijе svojim dimovima uvlačile u sliku s lijeva i desna i slika grada zavisila je od toga kako *vitar puše*. A vjetar je na tvrdavi Svete Ane, roditeljice, itekako sudsinski puhaud u grad i iz grada, s tog su mjesta stražari pratili zbivanja oko gradskih vrata i po-kušavali razaznati stižu li to novi Šibenčani od budućnosti ili novi neprijatelji što ratom i kugom prijete gradu pod zlokobno razvijenim barjacima. A dolje u gradu netko je galamio na pijaci i na *peškariji*, neko je popravljao ili s glave skidao svoju kapu s re-sama pred uredom poglaviti, možda je dvojio o tome popravljao li se ta kapa podjed-nako na talijanskom i na hrvatskom i kucao po interijerima od stilskih razdoblja, ne- znajući mnogo o njima, ali uvažavajući i razdoblja i vrata i muku koja ih je do njih do-vodila. Pred vrata od sudbine: od matrikule, preporuke, potvrde...

Između bure i sparine

Iza samostanskih zidina molilo se šibenski i zapisivalo, igralo na ulici o velikim blagdanima i plesalo na rubu od dopuštenog i poželjnog. Oprášalo se za zlo i dobro raspoređeno nekako između bure na gradskim zidinama i sparine koja je pritiskala krovove. Je li u tim prohladnim zapusima vjetra ili u znoju i miru ljetnog popodneva, kad i mozak jedva pokreće misao, mali Faust Vrančić svoga letača oblačio u šibensku košulju, onu s velikom *pucom* pod vratom i *pjetom* na grudima ili mu je smisljao nove odore od novog svijeta iz kojeg su stizala pisma, pozdravi i sentimenalna pitanja na koja nitko nije znao sasvim odgovoriti. Jer dio odgovora nosili su oni koji su ih pos-

tavljali. Ali su zato svi koji su otišli za one koji su ostali postali mali. Moj mali i moja mala, djeca od puta u svakom su razgovoru bili sve nemoćniji i potrebitiji dana od Šibenika. Slalo im se smokve i ulje, bajami i dobre želje, vijesti o sestri, nećaku, strini i mački, vijesti koje su više pokušale dozнатi nego reći i ono zaključno što će biti rečeno kad dođeš. Pa i kad je sve bilo neupitnije od tog dolaska. Jer u njega se nije smjelo sumnjati i po njemu se uspijevalo živjeti. O njemu je razmišljao čovjek koji je stoljećima gonio konja u Donje polje ili veslao prema Martinskoj i njegovo lozu za bevandu i masline za kap ulja. Tu kap je rastakao u druge kapi i iz njih je izlazilo i zrno soli. A u njima je dozrijevala ona slana srdela što je u konobi vonjala cijele godine i uz času be-vande pomagala težaku iz Doca ili s Gorice da progura stoljeća moleći u nekoj od obližnjih crkava za djecu svoju i polje svoje i pravdu svoju i dobrotu; za prijeku narav i susjedov prozor povazdan otvoren u njegov život. Do njega u crkvi vjerojatno je klečao taj isti susjed s onom istom molitvom o dobru i zlu, o djeci i susjedima, o neveri i bonaci za koje je Gospodin trebao brinuti u rasporedu i izbavljenju, onim svojim mrim koji nam je u stoljeća ostavio i dao. A onda su zajedno pjevali pred crkvom o Gospodinu i Gradu i Svetoj Ani koja će ih na kraju svih putova u svom groblju pribратi sa svim uslišanim i neuslišanim molitvama.

Ljudi se zaboravili vratiti

Ponegdje se kamen izderao u kali i po njemu se i mačka skliže svojim tankim tijelom i iščerpanom dlakom, nekako suviše narančasta za kućnu ljubimicu, boreći se za preživljavanje i ciljajući otvorene prozore konoba. Još nije odlučila odgovoriti ona druga, sretnija i zaštićenija koja se plete po drvenim podovima i drvenim stubama uvi-jek zamraćenih soba i hodnika. Sparine nad gradom slobodno se uvlače u ona potkrov-lja u kojima davno nitko nije zatvorio vratnicu na prozoriču pa su i kiše odlučile ulaziti. I ptice. A ljudi se zaboravili vratiti. Ruševni prostor u blizini Četiri bunara pod-sjeća na neke ratove što su prošli. Kažu da je tamo bila javna kuća, pa nitko nije popravljao zdanje koje se u neka doba povuklo u privatnu privredu i licemjerje zabitih portuna. Propali su i hoteli o čijim se balovima još priča u razgovoru žena što kroz kasno popodne lagano šeću i potiho ogovaraju djela i dane, čije su frizure zabetonirane u čipkane ovratnike kostimića. U njihovoj šetnji moda je ustuknula pred stoljećima. Danas nasuprot njima u Dolac silaze mladi koji modu vraćaju tim stoljećima. Između vesla i kafića oni bi ostali u tom gradu ili ne bi ili će se nakon studija vratiti, ili...

U gradu zauvijek (zauvijek kao mjeru jednog ljudskog života u odnosu na zauvijek kamena) žene u kostimiću i mladi u disku na prostoru između svih sačuvanih gradskih vrata (onih stvarnih i onih od sjećanja) zajedno su dobili zadaću. Zajedno s onom tanahnom macom koja se uskoro, ignorirajući popodnevnu sparinu, napokon mijau-kom svada s nekom drugom iz zida: kako da podijele sudsinskog miša.

Mreža raširena prema ulici

Za nekoliko dana kad se svi zajedno okrenu u tisućljeće za sobom iz kojeg ih ispráća Sveti Jakov, šibenski Jurji: Šižgorić, Divnić, Dalmatinac i Nikola Firentinac, Mi-hovil andeoski i svi ostali šibenski građani, putnici i zaštitnici neba i svijeta, Šibenik će početi tražiti smisao i snagu da iz sebe čuva i obogaćuje onu vizuru što se sa Svete Ane ruši prema moru i u kojoj za grad diju i prošla i buduća stoljeća. Svi zajedno u mreži što ju je netko naslonio na kuku pored vrata i raširio prema ulici ne bi li je ovih dana pregledao i pokrpaokna koja propuštaju. □

Intelektualci bez sushijsa

Ausweis traži i SOS Mitmensch, organizacija koja se bori za poboljšanje položaja stranaca i obespravljenih u Austriji

Mirko Petrić

"Svatko od nas stoji sam na tvrdom srcu zemlje, proboden zrakom sunca: a večer se već spušta." Quasimodovi po sjećanju navedeni stihovi bili su prva stvar koja mi je pala na pamet nakon što sam u prošlom broju *Zareza* pročitao uvodnik Andree Zlatar. Dva prizora iz vlastite dnevne rutine, kratko razmišljanje o tome je li "dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja" koji uređuje doista utočište za intelektualne beskućnike svih zastava ili tek vrlo potrebna fikcija o takvom utočištu, zaključak teksta s konstatacijom nedavnih smrti ljudi iz kulture koje "sustiju jedna drugu". Tekst nadnaslovom sintagmom "okvir za stvarnost" točno dijagnosticira položaj mislećih ljudi u zemlji u kojoj živimo: ljudi koji se, kako kaže Andree Zlatar, muče između međusobno suprotnih poriva, "poriva da sve ostave i potrebe da nešto zajednički rade s drugima".

Da, ali nije bitno

Ti ljudi, kako se dalje precizno navodi, nisu baš skloni kompromisima, drugi ih često smatraju teškim i komplikiranim, ponajviše stoga što u njihovim privatnim svjetovima postoje "duhovne vertikale, sustavi vrijednosti, etička pravila i moralne norme ponašanja", dakle sve ono što "inače ne postoji u našem javnom prostoru". U takvom se prostoru "komplikirani" intelektualci i intelektualke stoga nužno doživljavaju kao nefleksibilne i na suradnju nespremne, čak asocijalne osobe. Jesmo li, pita se Andree Zlatar, navodeći izraz Vesne Kesić, doista posttotalitarni subjek-

ti, "jedinke koje nisu u stanju suradivati i raditi na zajedničkim projektima jer su opterećeni propašću velikih totalitarnih, kolektivnih projekata, i socijalizma i nacionalizma?"

Odgovor na ovo pitanje je, čini mi se, baš kao što se nekada odgovaralo u kvizovima: "da, ali nije bitno..." Ima, naime, i na Zapadu "staromodnih" intelektualaca koji teško mogu zamisliti da im platformu za rad stvara samo sveučilišna karijera ili donacije nevladinih organizacija ili se pak boje da plodovi njihove – na ovaj način organizirane – intelektualne djelatnosti nikad neće stići do ljudi koji bi od njih mogli imati koristi. E-mail što mi ga je nedavno poslao prijatelj iz Beča odlično ilustrira protjeruјača pokušaja izlaska iz stanja intelektualnog beskućništva koje u našoj sredini tako točno dijagnosticira Andrea Zlatar. U bečkom slučaju nije bila riječ ni o promociji knjige ni otvaranju izložbe. No, javni događaj kojemu je moj prijatelj posvjeđen urođio je istim, u nas tako čestim pitanjem: "Što ja zapravo ovdje radim? Sto imam zajedničko sa svim tim ljudima?"

Intelektualni OUR

Događaj: predavanje glasovitoga francuskog sociologa Pierrea Bourdieua, u organizaciji nekoliko uglednih bečkih znanstvenih i kulturnih ustanova, a na inicijativu organizacije SOS Mitmensch, zapažene po svom radu na poboljšanju položaja azijskog i otporu desnom ekstremizmu u Austriji. Predavanje je dio trodnevnog programa radionica i seminara koji se bavi stanjem društva i politike u suvremenoj Evropi, globalizacijom, rastom desnice i položajem intelektualaca te sličnim temama. Tema Bourdieova predavanja: "kolektivni intelektualac". Njegova teza: sadašnja situacija traži novi tip intelektualca, i to upravo takvog kakav se u najavi predavanja spominje. Odgovor na sadašnje stanje društva sve više jest i trebao bi biti "kolektivni intelektualac".

Morfogeneza tog intelektualca, piše mi

prijatelj, vrlo je nejasna. Riječ je o nečemu što bi po vanjskim obilježjima bilo slično organizaciji SOS Mitmensch i nekim sličnim inicijativama u Španjolskoj. Problem koji zapravo zanima Bourdieua problem je usamljene-ne-moćne-misleće individue koja si da bi efikasno djelovala mora priskrbiti novu infrastrukturu. Nota bene: Bourdieu pritom nikako ne misli na intelektualno "umrežavanje" u stvarnom (nove tehnologije), pa čak ni metaforičkom smislu (nije kompjutorski čovjek, tehnologija do koje su on i njegova generacija stigli u najboljem je slučaju telefon, možda i telefaks). Pripe je riječ o intelektualcu koji na neki način "udružuje svoj rad" s onima kojima je potreban, a sami ga ne mogu organizirati.

Ako ste iz generacije kojoj ovako nešto zvuči poznato, dojam vam je dobar: prijatelj mi piše da ga je štošta što je večeri na predavanju čuo podstjeto na Kardeljevu koncepciju samoupravljanja kakvu pozajmimo iz nekadašnjih udžbenika teorije i prakse samoupravnog socijalizma.

Ništa bez Ausweisa

Stvar se, naravno, odvijala u novom dekoru i u drugom vremenu: u dvorani preko tisuću ljudi, od osamnaest do osamdeset godina, atmosfera podsjeća pomalo na šezdeset osmu, u zraku je duh novog aktivizma potaknut demonstracijama protiv Haidera, što je uostalom odličan povod da se – kako kaže moj prijatelj – nađe neki "izlaz" iz glave na ulicu. No, moj prijatelj, s više od trideset godina staža života u socijalizmu, još i prije početka predavanja vidi brdo nesporazuma, nemogućnosti i granica ideje koju je Bourdieu tek kasnije počeo razvijati.

Kako Bourdieu predaje na francuskom, a on taj jezik ne razumije, na ulazu u dvoranu traži slušalice za simultani prijevod na njemački. No, slušalice se ne mogu dobiti bez osobne isprave ("Ausweis, bitte!"). Moj je prijatelj isprva iznerviran. Nema pri sebi nikakvih dokumenata ("nije mi prilika baš svaki dan ići na predavanje francuskog intelektualca s pasošem u džepu"), ali još ga više nervira jedna druga činjenica: *Ausweis* ovom prilikom traži SOS Mitmensch, organizacija koja se bori za poboljšanje po-

ložaja stranaca i obespravljenih u Austriji! Organizacija koja se aktivno borila protiv austrijskih zakona o boravku stranaca, koja više nego dobro zna da azilanti u Austriji nemaju Ausweis i da u Europskoj uniji živi više od 400.000 ljudi koji nemaju nikakve dokumente!

Nadzirana iznimka

Težak kakav već jest, moj prijatelj glasno se buni, za njim protestira sve više ljudi (u njegovu ime, jer većina nazočnih ili zna francuski ili ima dokumente). Da ga se riže, čuvare mu daju slušalice i bez *Ausweisa*, ali on je sada ogorčen brzinom kojom se za nekoga poput njega iz političkog oportuniteta i potrebe smirivanja situacije može načiniti iznimka. On govori njemački i artikuliran je u svojim zahtjevima. Kako se u ovakvoj situaciji osjeća netko bez intelektualne samosvesti, netko tko živi u strahu jer je u ilegalu? Da bi otklonio ovaj oblik podmićivanja za šutnju, čuvarama u razmjenu za slušalice nudi mobitel. Zadužena osoba "velikodušno" tvrdi da to "neće biti potrebno", ali ga do kraja predavanja netremice promatra, u strahu da ne bi otišao i sa sobom odinju slušalice.

Dok teče Bourdieovo predavanje, ogorčenje moga prijatelja zamjenjuju skepsa i cinizam. Sve je jasno: kako bi nazočnim "kolektivno udrženim" intelektualcima iz organizacije SOS Mitmensch i moglo pasti na pamet da će na predavanje možda doći neki azilant ili *Ausländer*? To su ipak azilanti, pohadaju slabe škole, ionako ne znaju nijedan strani jezik, a ni njemački baš najbolje ne razumiju, što će to njima... Sic transit idea da bi od koncepcije koja se upravo iznosila na pozornici moglo na koncu biti i neke koristi.

U post scriptumu prijatelj mi piše: "Catering je bio samo sushi, po cijenama koje su i inače cijene za sushi. Oh, Gott!" U Hrvatskoj, utješno je primijetiti, bar ne moramo biti ogorčeni ovom posljednjom činjenicom. Naše intelektualne beskućnice i beskućnici nisu "kolektivni intelektualci", ali su zasad bar intelektualci bez sushijsa. □

"Potrebno je otvoriti se svijetu i istodobno ostati svjestan specifičnosti vlastite kulture", riječi su kanadskog glumca i dramaturga Roberta Lepagea upućene Svjetskom summitu umjetnosti i kulture koji je održan početkom prosinca 2000. u Ottawi, u organizaciji Kanadskog vijeća za umjetnosti. Sudionici iz 60 zemalja sa svih kontinenata i 25 međunarodnih organizacija raspravljali su o izazovima s kojima se danas suočavaju umjetnici, umjetničke udruge i upravljači u području kulturne politike, te perspektivama suradnje u 21. stoljeću. Bila je to prva prigoda za predstavnike nacionalnih umjetničkih i kulturnih vijeća da razmijene iskustva o dosadašnjem radu i razmotre mogućnost uspostavljanja nove međunarodne mreže za potporu i pomoć umjetnicima i umjetničkim organizacijama.

Svi su se sudionici složili da su danas na djelu brze promjene: procesi globalizacije i nove tehnologije informiranja i komuniciranja imaju snažan utjecaj na umjetnike, umjetničke udruge, institucije koje financiraju umjetnost kao i na policymakers. Sve je izraženija želja umjetničkih zajednica za udjelom u odlučivanju u kulturi, afirmira se značaj autohtonih kultura, prepoznaće vrijednost participacije stanovništva i institucija civilnog društva, potiče privatni sektor na veći doprinos razvoju umjetnosti i kulture.

Unapređenje umjetnosti u multikulturalnim društвima bila je tema kojoj se skup najviše posvetio. Već sam naslov *Kulturna različitost: fundamentalna vrijednost*, pokazuje u kojoj je mjeri danas svijet zaokupljen problematikom kulturne različitosti. Suvremene države suočene su s novim izazovom, potrebom definiranja takvih politika kojima će cilj biti osigurati priznanje i izražavanje kulturne različitosti koja koegzistira na njihovom teritoriju. Kanadski predstavnik naglasio je da društva postaju sve heterogenija, te da su intenzivna mobilnost ljudi i protok ideja realnost našeg doba. U kontekstu globalizacije

potpora umjetnosti u multietničkim i pluralističkim društвima, kao i potpora suvremenim umjetnostima uopće, postavlja se u drukčijem svjetlu i traži nove načine rješavanja, istakli su brojni sudionici.

Participacija mladih u kulturi

Pojava i razvoj nove publike, osobito participacija mladih i djece u kulturi i umjetnosti, u uskoj je vezi s umjetničkim obrazovanjem, formalnim i neformalnim, kojem svaka zemlja treba posvetiti osobitu pažnju. Postavilo se pitanje transmisije, odnosno što sadašnje generacije ostavljaju mladima. Mlade i djeci se ne

potpore umjetnosti u multietničkim i pluralističkim društвima, kao i potpora suvremenim umjetnostima uopće, postavlja se u drukčijem svjetlu i traži nove načine rješavanja, istakli su brojni sudionici.

ne). U posljednjih petnaestak godina broj nacionalnih vijeća za umjetnost i kulturu naglo se povećao; u nekim zemljama takva vijeća postoje već 40 ili 50 godina, u mnogima su tek u osnivanju. U Hrvatskoj je upravo prihvaćen Zakon o kulturnim vijećima kojemu je cilj suodlučivanje umjetnika i kulturnih djelatnika o bitnim pitanjima kulture i umjetnosti te poticanje stvaralaštva. Stoga će, bez sumnje, hrvatsko/nacionalno kulturno vijeće ubrzo postati član novoosnovane mreže i omogućiti našim umjetnicima novi pristup izvorima financiranja iz javnog i privatnog sektora.

Kulturna različitost: središnja vrijednost

Mlade i djeci se ne smatra "tržišnom metom" ili "budućom publikom", već nosiocima kulturne baštine

Biserka Cvjetičanin

smatra "tržišnom metom" ili "budućom publikom", već nosiocima kulturne baštine i budućim naraštajem stvaralača i inovatora.

Nužnost unošenja promjena u tradicionalne koncepte u okviru prava intelektualnog vlasništva istaknuta je s obzirom na tehnološki razvoj, odnosno nove kulturne industrije.

Međunarodna mreža nacionalnih umjetničkih vijeća

Sudionici skupa podržali su projekt osnivanja međunarodne mreže nacionalnih umjetničkih vijeća i institucija za financiranje umjetnosti sa ciljem poduzimanja praktičnih i strategijskih mjeri potpore umjetnosti i kulturi (npr. koprodukcije, turneve, stručni seminari, staževi, boravci, programi razmjene

Nakon summita u Kanadi, posvećenog u velikoj mjeri kulturnoj različitosti, to je pitanje bilo u središtu pozornosti ministara kulture na konferenciji održanoj sredinom prosinca 2000. u sjedištu UNESCO-a pod naslovom *Kulturna različitost: izazovi tržišta*. Izraženi su stavovi da ne postoje istinsko protjeruće između očuvanja i promocije kulturne različitosti i razvoja globalnog tržišta. Naprotiv, "tržište bi trebalo ići na ruku izražavanju kulturnih identiteta, kao što bi kulturna različitost mogla biti izvor ekonomskog razvoja i zaposlenosti". Kulturna različitost suočena je s globalizacijom, prvenstveno amerikanizacijom kulturnih industrija, te je istaknuto da je nužno izbjegći njihovo potpuno prepunjavanje logici/zakonima tržišta. Oso-

bito dvije kategorije treba zaštiti: audiovizualne industrije i industriju knjige te intelektualno i umjetničko vlasništvo. U okviru teme *Kultura i trgovina danas* raspravljalo se na koji način aktualni međunarodni trendovi utječu na kulturnu politiku i akciju na nacionalnoj razini, te se pokazalo da u procesu globalizacije svaka zemlja nastoji istaknuti vlastite kulturne vrijednosti. Rasprava na temu *Uravnoteženost u međunarodnom protoku kulturnih proizvoda* nastojala se usredotočiti na konkretne mjeru koje će međunarodnoj zajednici omogućiti da pridonese stvaranju otvorenog i kompetitivnog okruženja za slobodnu cirkulaciju kulturnih proizvoda, te je bilo govora o mrežama koje promoviraju uravnoteženje tokove razmjene, kao i o ideji *Globalne alijanse za kulturnu različitost* kojoj bi cilj bio bolja interakcija između kulture, razvoja i demokracije. Tema *Jačanje i razvoj nacionalnih kulturnih industrija* odnosila se prvenstveno na pitanje na koji način mogu vlade, u suradnji s privatnim sektorom, umjetnicima i civilnim društvom, razvijati kulturne industrije, te su prezentirane dvije "success stories", na primjeru Južne Afrike i Velike Britanije, o mjerama i mehanizmima koji su pridonijeli razvoju kulturnih industrija u tim zemljama. Osobito je zanimljivo iskustvo Južne Afrike, gdje se vlada javlja ne kao davalac sredstava, već kao investitor. Velika Britanija uvela je mehanizam partnerstva koji također dobro funkcioniра. Na kraju se postavilo pitanje kako ići dalje, u okviru kojeg su izneseni prijedlozi za izradu međunarodnog instrumenta za očuvanje i promociju kulturne različitosti.

Zaključci skupa bit će formulirani naknadno jer ministri kulture nisu prihvatali ponuđeni prijedlog zaključaka, što jasno pokazuje visoku svijest o tome da je kulturna različitost u vrijeme globalizacije doista pitanje od najveće važnosti, pitanje budućnosti ove naše jedine planete. □

Za drugi milenij završilo je zasjedanje Hrvatskog sabora, no dodatnu težinu kraju milenija daje i ufuranost u povjesnu misiju većine saborskih zastupnika. Ne bi bilo ničega ako bi se, ne daj Bože, nešto njima dogodilo.

Donesena je većina zakona koji su već bili u proceduri te ograničeni proračun oko kojeg su se lomila kopla ne samo na relaciji pozicija-opozicija, već i unutar vladajuće šestorke. Nakon višednevnog *povuci-potegni* proračun je donesen u dlaku kakav je Vlada propisala kao jedini mogući. Zastupnici su htjeli malo više za one dijelove Hrvatske iz koje su sami došli dok su ministri insistirali da se ne može više ni lipe od onoga što su ponudili. Naravno, kad je došlo do ukopavanja na nepomirljivim pozicijama u potražnji i ponudi, presudio je tata Ivica i zločesta su dječica otišla u kut obješenih ušiju i podvijena repta.

David Copperfield

I ovakav skromni i sasječeni proračun ipak je prenapregnut i vrlo teško ostvariv. Najtanji je u onom dijelu gdje se prihodi očekuju od privatizacije. U prvom prijedlogu proračuna očekivalo se dvanaest i pol milijardi kuna od privatizacije. No nakon konzultacija sa stručnim timom, kojem je glavni savjetnik David Copperfield, shvatilo se da je to nemoguće pa i uz svesrdnu pomoć svih svjetskih iluzionista. Nakon toga brojka je malo skresana, pa se

zadržala na osam i pol milijardi što je također izrazito nerealno očekivanje, tako da je neizbjegjan rebalans proračuna već sredinom iduće godine. Ima tu još nekoliko nerealnih očekivanja, ali nijedno drugo nije toliko nerealno koliko prihod od privatizacije. Uostalom nema se više ni što privatizirati. Hrvatska elektroprivreda još nije razdvojena, barem na proizvodnju i prijenos, tako da se nisu stekli ni osnovni uvjeti da bi se krenulo u privatiza-

neće bitnije utjecati na izvršenje punjenja proračuna.

Nezaposlenost raste

Najveći je nedostatak proračuna što je još više usporena izgradnja cesta, tako da očekivani spoj Zagreba s Rijekom i Splitom bježi u malo dalju blisku budućnost.

Gorući problem Vlade i proračuna ostaje nezaposlenost koja polako raste ka brojci od

tu za najvišu moguću cijenu. Ta cijena se u Hrvatskoj ne može postići osim ako nisi guzonjina kći ili sin i to samo dok je tata ili mama bog i batina.

Kazne za prebrzu vožnju

Nažalost nije to sve. Hrvatski sabor kao najviše zakonodavno tijelo donosi zakone koji su obvezni za sve koji žive u Hrvatskoj. No ipak taj i takav Sabor smatra da zakoni vrijede za druge, a ne za njih. Najbolji primjer je mjesto za parkiranje invalida na glavnom ulazu u Hrvatski sabor na Trgu Svetog Marka 6. U pravilu tamo su parkirani automobili saborskih zastupnika ili zaposlenih u Saboru, ali bez prava da se na to mjesto parkiraju. U zgradi je zabranjeno pušenje, ali to saborskim zastupnicima ne smeta da puše, nego još i nervozno od osoblja zahtijevaju pepeljare kako bi u miru i civilizirano mogli kršiti zakon. Očekivati da se u ostatku države poštuju zakoni kad i ih hametice krše oni koji su ih donosili, krajnje je nemoralno. Kad u Hrvatskom saboru budu poštivani zakoni, tek onda će se to moći zahtijevati od ostalih građana.

Ili treba možda zapitati koliko su kazni za prebrzu vožnju, krivo parkiranje ili za pušenje na nedozvoljenom mjestu platili državni dužnosnici? Ili koliko ih još na posao dolazi vlastitim automobilom, a koliko u službenim autima s plaćenim vozačem? Naravno, od onih koji na to imaju pravo. □

Kratko i jasno Stare priče

Očekivati da se poštuju zakoni kad ih hametice krše oni koji su ih donosili, krajnje je nemoralno

Pavle Kalinić

ciju. Hrvatske telekomunikacije ionako nije trebalo ni prodavati, a sad su cijene pale preko trideset posto, tako da za ovu godinu ne bi bilo najpametnije prodati tako vitalan dio za bilo što. Najviše izgledan prihod je od prodaje JANAF-a i mogućnost da se za dvjesto milijuna proda Croatia osiguranje. I to bi uglavnom bilo sve od čega se mogu očekivati značajnija sredstva. Ima još nekolicina sitnih stavki koje stanu uglavnom iz zareza i

da se očitovao na najmanjem, mikrojezičnom planu unutar opozicija novogovora i starogovora, ili hrvatskog i srpskog govora, da je nosio različite ideološke konotacije i da se je

in memoriam

Lea Ukrainiančik (1934 – 2000)

Nastojala je da svaki izložbeni projekat bude kako kreativni tako i medijski događaj

Rodjena je 19. lipnja 1934. godine u Vrbovskom, Gorski kotar. U Zagrebu gdje živi od 1945. godine završila je osnovnu i srednju školu. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek povijesti umjetnosti i kulture, upisala je 1953./54. godine, a diplomala u proljeće 1959. godine.

Prvo radno mjesto bilo joj je u Konzervatorskom zavodu u Rijeci gdje je radila na poslovima bibliotekara i planotekara, da bi se uskoro vratila u Zagreb gdje je u Narodnom sveučilištu Peščenica radila kao stručni suradnik pri katedri za opće i estetsko obrazovanje. Godine 1962. odlazi na novu dužnost u Radničku kulturno-prosvjetnu zajednicu grada Zagreba u svojstvu stručnog suradnika za kulturu.

Za direktora Umjetničkog paviljona u Zagrebu izabrana je, na natječaju Savjeta Umjetničkog paviljona (1966. godine), između mnogih kandidata na temelju predočene vizije programa ustanove i njenih zadataka. Glavnina zacrtanih ciljeva ostvarila se tijekom proteklih godina njenog rukovodenja ustanovom. U tom razdoblju Umjetnički paviljon ostvario je izuzetno značajne rezultate na planu izložbene djelatnosti.

Time je ova institucija postala značajan punkt za promicanje likovne kulture ne samo u gradu Zagrebu, već i u Republici Hrvatskoj. Svojom koncepcijom dala je jasan programski profil izložbene djelatnosti vlastitom organizacijom izložbi velikih *problematskih* ili tematsko-istraživačkih projekata (primjerice *Nadrealizam i hrvatska likovna umjetnost*, *Slikarstvo münchenske škole*, *Kubizam i hrvatsko slikarstvo*, izložba *Grupe Zemlja, Grupe Trojice, Postojanost figurativnog, Realizmi dvadesetih godina i hrvatsko slikarstvo*, *Hrvatski salon 1898.* itd.), retrospektivnih izložbi (Kršinić, Rački, Gecan Trepše, Tartaglia, Svečnjak, E. Kovačević, Tomašević, Veža, V. Parač, Krizmanić, Becić, Luković, Miše, Crnčić, Varlaj, Krizman, Ivezović, Rojc, Job, Režek, Đorđević, Alexander, Reise, Pultika...) i izložbi ciklusa pojedinih eminentnih stvaraoca (Murtić, Lacković-Croata, Prica, Kavurić-Kurtović, Kauzlaric-Atač, Šiško, Gašparić, Šohaj, D. Popović, Petrić, Berber, Botteri, Keser, Ruklija, Šebalj, Ivančić, Seder, Koydl, Lipovac itd.). Iznimno su zapažene i velike monograf

ske izložbe kao primjerice V. Michieli, D. Džamonja, D. Parač... Također izuzetnu pažnju posvećivala je prihvatanju izložbi u suradnji sa srodnim institucijama – galerijama i muzejima, bilo u gradu, u Republici i Europi. Živo je pratila aktualna likovna kretanja prepoznavajući zanimljive pojave i utore te je i njima dala vidno mjesto u izložbenom programu Paviljona.

Posebno se zalagala pri obnovi zgrade Umjetničkog paviljona, koji se u vrijeme njenog dolaska na čelo institucije nalazio u izuzetno lošem stanju. Puno truda uložila je u vrlo složeni zahvat uređenja unutrašnjosti Umjetničkog paviljona, odnosno u najsvremenije konzervatorsko-restauratorske radeve pri obnovi tog izuzetno vrijednog spomenika kulture. Zalagala se za unapređenje tehničke zaštite objekta, kao i podizanje kvalitete izložbenog prostora, tako da paviljon može prirediti i preuzimati izložbe koje zahtijevaju visoki standard zaštite tijekom cijele godine.

Bilježeći najdužlu izložbenu izlagacku tradiciju Paviljon je odigrao značajnu ulogu u hrvatskoj umjetnosti. Izložbe su se smjenjivale, slijedile jedna drugu, a od njih su do danas ostali samo katalozi. Ove kataloge prepoznatljivog izgleda i karaktera uređivala je ravnateljica Umjetničkog paviljona Lea Ukrainiančik, koja je i autorica uvodnih tekstova kojima se obraslagala koncepcija izložbe i razlozi njenog uvrštanja u program institucije. Katalozi tih izložbi posvjedočuju, dokumentiraju, arhiviraju i memoriraju zauvijek. Stoga je izuzetnu pažnju posvećivala što boljoj kvaliteti kataloga, tiskanju boljih plakata i drugih popratnih tiskanih materijala za izložbe, nastojeći da svaki izložbeni projekat bude kako kreativni tako i medijski događaj.

I najzad, pod njezinim vodstvom za uspješnu izložbenu djelatnost u proteklim godinama Umjetnički paviljon dobio je nekoliko značajnih nagrada i priznanja, posebice ističemo Nagradu grada Zagreba za 1972. godine, Plaketu grada Zagreba 1988. godine, Nagradu grada Zagreba za 1995. godine kao i niz priznanja HDLU-a, ULUPUH-a i LIKUM-a. Godine 1999. primila je Nagradu grada Zagreba s grupom autora za izložbu Hrvatski salon 1898. kao autor koncepcije izložbe i koordinator projekta.

Osjećajući potrebu da povijest Paviljona буде stručno obrađena, godinama je radila na knjizi o Umjetničkom paviljonu. Tek nekoliko dana prije njezine smrti iz tiska je izšla knjiga *Umjetnički paviljon 1898 – 1998. – povijesno vrednovanje – živo trajanje*. Njoj kao velikoj hvali, a budućim generacijama kao trajan dokaz o značaju i veličini "njenog voljenog Paviljona".

Lea Ukrainiančik kao kulturni i javni djelatnik ostavila je neizbrisiv trag u kulturi grada Zagreba i Republike. □

Djelatnici Umjetničkog paviljona u Zagrebu

komentar

Novi jadi nove vlasti

Šestorki je jedina perspektiva stalna afirmacija upravo onih vrijednosti pomoći kojih je došla na vlast

Rade Jarak

Qdjednom više nije na snazi stara polarizacija HDZ – šestorka, već se iz te dijade izšlo u jednu premrežnost i kaotičnost interesa, dakle stanje koje prekriva dosadašnje pojednostavljenje gledanje na stvari i uводi paralelnu, horizontalnu strukturu vlasti i vladanja. Ta premrežnost interesa prvi put bacu sjenu na vladajuću koaliciju i njezine političke postulate. Jer koalicija je učinila skoro nemoguće, podsjetimo se, tukla je HDZ njegovim oružjem, jednostavnom političkom porukom, na izvore se išlo glasati protiv. Zadnja medijska afera nije dovoljno jednoznačna da se iznje, kao dosad, mogu izvući jednostavni ideološki zaključci. Ona, iz laičkog kuta gledano, nosi optužbu za teške kriminalne radnje, ali i s druge strane određenu sumnju, čudnu koincidenciju koja se na metaforičkoj razini može povezati s procesima staljinističkog tipa, a po dubini svoje paranoične teze ravna je zloglasnim *Protokolima*. Osim toga najčudnije je što nam je ta afera otkrila neobičnu isprepletenost hrvatskog javnog i političkog prostora, negirala je klasični sukob ljevih i desnih. Ipak, javnost ima pravo dozvati tko su vlasnici najutjecajnijih medija.

Afirmacija pozitivnih vrijednosti

Dok je hadzeova vlast temeljila svoju stabilnost na srpskoj agresiji, dakle nečemu izvanjskom, nova vlast svoju koaliciju, krvku i štakastu stabilnost temelji također na negaciji: na strahu građana da se HDZ opet ne vrati na vlast. Dakle, nema novih i cjelovitih programa koji bi svojim pozitivnim i društvenim vrijednostima trajno privukli građane. Kao što je prošla vlast bila svojevrsni svenarodni pokret protiv agresora, tako je i ova nova svenarodni pokret protiv HDZ-a, te ni ona *nema alternativu*. No, iako nema alternativu, nova vlast nije dovoljno alternativna.

Lozinka kojom se išlo na tvrdi blok HDZ-a bila je vrlo jednostavna. Bila je sačinjena od samo jedne riječi, imenice u množini koja označava više radnje nego i jedan glagol: *promjene*. Tom se lozinkom konačno doskočilo višegodišnjoj hadzeovskoj ideološkoj nadmoći koja je jednostavnim rješenjima u jeziku suvereno diskreditirala oporbene kompleksne analize i prigovore. Promjenom vlasti došlo je, doduše, do stanovitičkih promjena i one su prije svega vidljive u moralnoj i etičkoj sferi – bar na prvi pogled – ali ne bih stavio ruku u vatru u prilog ove teze, kasnije ću objasniti i zašto. Dakle, razbijen je jedan veliki, desni i na svoj način totalitarni projekt koji je bio toliko jak da je zavladao svim područjima unutar jezika,

sljedeća mana nove vlasti sasvim je druge prirode. Radi se o nesposobnosti njezinih ekonomskih stručnjaka da izvuku državu iz krize. U prvih sto dana vlasti jednostavno nije imala vremena da išta uradi, ali sad se slika polako kristalizira i čini se da vlasta na gospodarskom planu nije uradila skoro ništa dobro. Naravno da vlast ima još uvijek kredita i da joj narod još uvijek vjeruje, ali već za godinu dana, a možda i prije ako se nastavi recesijski trend, povjerenje u vlasti početi će se topiti. Zašto? Pa evo nekoliko argumenta: živi li itko od nas bolje zbog ekonomске politike Vlade? Ne. Živi se čak i gore. Poskuplja je struha, a plaće su iste ili manje. Proračun je „skrpljen“ i neće dugo izdržati. Osim toga, kako smo vidjeli i čuli iz saborske rasprave, opet se kupuju automobili i pokušta. To je, koliko mi je poznato, jedini recesijski proračun u Europi tko zna otkad. Dodajte tome bilo kakvu stopu inflacije i to neće dobiti. Treba li proći još jedna godina da se shvati slaba gospodarska učinkovitost Vlade? Svi neuspjeli i pozitivni domeni vlasti mogu pasti na pragmatičnom, gospodarskom polju. Upravo je gospodarstvo test, najvažnija provjera viših vrijednosti društva.

Velike saborske plaće – koje suprotno najavama nisu smanjene niti je ukinut Županijski dom, kao groblje slonova, ali bogatih slonova – razmazit će s vremenom novu političku kastu i ona će postati slična staroj. Baškarit će se u toplim foteljama i skupljati lov, ulazit će u uske interne poslije i dogovore, cinjam će sve više rasti – a to će biti upravo pogubno ukoliko narod ostane isključen i osiromašen. Stoga Vlada, nastavi li ove trendove, može očekivati napade s raznih, pa i krajnjih ideoloških pozicija, kao i socijalne nemire. S tim se napadima neće lako nositi. Šestorki je jedina perspektiva stalna afirmacija upravo onih vrijednosti pomoći kojih je došla na vlast, vrijednosti demokratskog građanskog društva, javne kritike i potraga za uspješnim, inteligentnim i ekonomski isplativim rješenjima. □

Institucija “Balkan” (2)

Mišljenje nam omogućuje izlazak s "Balkana" na Balkan

Rastko Močnik

Za prijelaz k određenju strukturne okoline u koju bismo smjestili instituciju "Balkan" možemo si pomoći misaonim pokusom. Zašto se u mnogim pregovorima, na kojima se uređivalo područje sadašnjih sukoba u jugozapadnoj Evropi, nikada nije ozbiljno raspravljalo o mogućnosti da se cijelo područje demilitarizira? Zašto, upravo obrnuto, na području baš sad protječe tiha utrka u naoružavanju, iako bi te siromašne i u ratu razorene države novac mogle upotrijebiti mnogo korisnije? Zašto se utrkuju u naoružavanju, iako su naoružane granice barem za neke države odredili međunarodni sporazumi? Zašto se bacaju u tu besmislenu utrku, ako u njoj besmisleno troše, ako u njoj nijedna država napose ne može osigurati materijalnu prednost, ako vojnu silu povećavaju samo time što cijelu državnu organizaciju podređuju snaženju vojne sile? Zašto su nasrnuli u taj tihi sukob ako im on škodi, kako materijalno tako i duhovno, kako privredno tako i organizacijski? Već je intuitivno jasno da su ova pitanja samo retorička, da je u njima već moguće naslutiti odgovor. Ali, pravimo se naivni, ne zadovoljimo se samo intuicijom i pogledajmo postoji li za te države kakva bolja strategija.

Uzmimo da svaka od tih država ima dvije mogućnosti: da se naoružava ili da se razoruža. Pomoći ćemo si shemom na koj joj ćemo mogućnosti svake države posebno navesti u lijevom stupcu (stupac ćemo označiti s "1"), a mogućnosti svih drugih u redu na vrhu (red ćemo označiti s "2"). Na dijelovima gdje se mogućnosti križaju, navest ćemo "dobitke" koje svaka država posebno može zaraditi svojom odlukom, a s obzirom na to kako se drugi odluče. "Naoružavanje" ćemo označiti s "N", "razoružanje" s "R". Prva brojka na svakom dijelu je dobitak pojedine države, druga je dobitak svih ostalih, "njenog drugog", jer i tako je svaka u sukobu sa svakom drugom posebno i sa svima drugima zajedno. Dobitak može biti i negativan – tada je ipak gubitak. Vrijednosti ćemo izmisliti samo zbog jasnog predočenja: "1" je dobitak, "2" je veliki dobitak; "-1" je gubitak, "-2" je teški gubitak. Pozitivne vrijednosti možemo iščitati i kao "sigurnost" ili "prednost"; negativne vrijednosti možemo iščitati i kao "ugroženost".

Ta je "matrica igre" u literaturi poznata po svom žargonskom imenu "zatvorenička dilema". Njeno je svojstvo da sudionici ne mogu postići ishod koji je za oboje najbolji, već se moraju pomiriti s ishodom koji je za svakoga posebno "manje slab". Svoju strategiju već unaprijed moraju uskladiti s time da ciljaju na "manje zlo", a ne na "najveće dobro".

SLIKA 1

	2	R	N
1			
R	1,1	-2,2	
N	2, -2	-1, -1	

Za naše potrebe možemo stanje objasniti ovako. Sudionik je naravno osvijestio da bi za njega bilo najbolje ako se razoruža, ako dakle u koloni na lijevoj strani povuče potez "R". Taj potez mu može donijeti korist, ako se i drugi sudionik odluči za razoružanje, ako povuče isti potez u gornjem redu. Ako oba odigraju "R", oba će imati od toga koristi ("1"). Ipak, nije nužno da će drugi sudionik odigrati "R"; može se odlučiti upravo za naoružavanje,

Ali matrica "zatvoreničke dileme" još nije cijela priča. Istina je da su odnosi između tih država napet; istina je i to da im "međunarodna zajednicama" prijetnjama i iznudama brani da se stvarno sukobe. No, slika je donekle potpuna, samo ako međusobnoj netrpeljivosti ili čak neprijateljstvu pribrojimo još i poniznost i poslušnost spram "međunarodne zajednice". Valjan obrazac balkanističke ideologije jest netrpeljivost i neprijateljstvo spram sebi sličnih u "horizontali", poniznost i slugan-

stvo spram velikih sila na "vertikali".

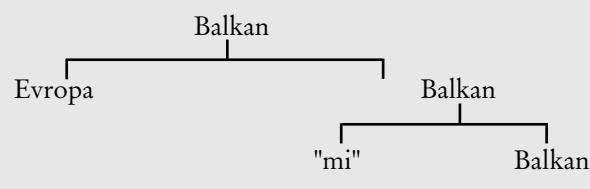
Balkanistički ideoološki diskursi "materijalno opstaju" u balkanskoj zarobljeničkoj dilemi. Strukturnu ulogu balkanističkih "predodžbi" prikazuje naša matrica, u kojoj najbolje rješenje nije moguće postići. Funkcija balkanističkih diskursa produkcija je i reprodukcija "horizonta racionalnosti" u kojemu vrijedi matrica zarobljeničke dileme i u kojemu je racionalna strategija ona koja se već unaprijed odriče najbolje mogućnost, tj. sudjelovanja i miroljubivog suživota.

Iz matrice je također jasno zašto su "horizontalni" drugi svagda vrijedni pre-ziranja, podsmijeha, zašto nije dozvoljeno smatrati ih jednakopravnima. Razlog je jednostavan: BALKAN – TO SU DRUGI. Kada ne bi bilo tako, ne bi bilo ni matrice, ni Balkana, ni naoružavanja, ni neprijateljstva, ni sluganstva, ni dominacije.

Iz te STRUKTURE INSTITUĆIJE BALKANA vidljivo je još nešto: naime da je Evropa dio Balkana. U mjeri u kojoj "Evropa" predočuje "međunarodnu zajednicu", mit o "Evropi" dio je mita o "Balkanu". "Balkan" nisu samo horizontalni odnosi nepovjerenja i neprijateljstva; "Balkan" je matrica u cjelini: on je balkanska horizontala PLUS evropska vertikala.

Zato je moguće balkanističku instituciju predočiti u shemi u kojoj je "Balkan" član koji se ponavlja, rekurentni element koji se vraća.

SLIKA 2

Ideološka predodžba u diskurzivnoj reprodukciji strukture

Gornja shema može nam pomoći da preciznije odredimo kakvi su odnosi između ideoloških predodžaba tipa "Balkan" i strukture koja se reproducira putem diskurzivne upotrebe tih "predodžbi". Strukturni dio institucije "Balkan" (za koju smo pokazali da je tipična "nadomještina" institucija) odredili smo na dva različita načina:

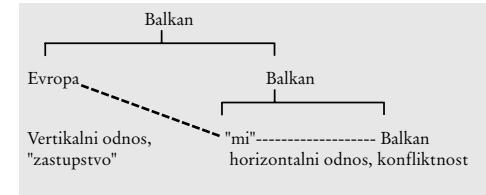
a) S jedne strane, "Balkan" je obrazac koji pomaže zacrtati granicu: naime granicu između "Balkana" i "Evrope". U ideo-loškoj "predodžbi" granica može biti prostorna (kao što smo vidjeli u rumunjskom i slovenskom primjeru i u hrvatskom uzoru), a može biti i VREMENSKA (kao što smo vidjeli u bugarskim i makedonskim primjerima, a mogli bismo navesti još i srpske, bosanske, albanske). Što se tiče strukture svejedno je artikulira li se granica prostorno ili vremenski, važno je da ona zacrta struktturnu razdjelnicu. Ta razdjelnica strukturira "horizont racionalnosti" u kojem se oblikuju praktične strategije aktera. U matrici "balkanizma", koju smo prikazali, stereotip "Balkana" uspostavlja, obnavlja i čuva razdjelnicu između "Balkana" i "Evrope" (ili "međunarodne zajednice"), što znači razliku između "horizontalnih" i "vertikalnih" odnosa aktera. Ta razdjelnica podloga je za dvostruku strategiju aktera: za kooperativnost, pa čak i submisivnost u "vertikalnim" odnosima; za nekooperativnost, čak i konfliktност u "horizontalnim" odnosima.

b) S druge strane, "Balkan" je rekuren-tni član u strukturi refleksivnog samo-od-ređenja *izrekovnog* položaja ("mi"). Dak-le, mehanizam je kojim se akter balkanis-tičke matrice UPISUJE U TU MATRI-CU KAO SUBIEKT.

CU KAO SUBJEKI.
Točku a. smo već detaljno obradili.
Pogledajmo sada točku b. Ako smo u točci a. prikazali strukturne, "institucionalne" pretpostavke postupanja aktera, točka b. prikazuje samorazumijevanje aktera kao "subjekata" u toj strukturi. Preciznije: točka b. pomaže nam razumjeti kako će akteri razumiju sami sebe na način da REPRODUCIRAJU strukturu pod a. Svaki se akter (svaki napose) razumije u opoziciji s "Balkanom" (HORIZON-
SISTEM).

TALNI odnos) i svaki se napose razumije i kao zastupnik "Evrope" (VERTIKALNI odnos) u opoziciji s "Balkanom", svaki se akter napose smješta na strukturnu stranu s koje se IDENTIFICIRA SA SUBJEKTOM, ZA KOJEGA SE PRETPOSTAVLJA da zna, sa subjektom znanja, pripisanog balkanističkoj matrici. Identifikacija sa subjektom znanja je nužna jer je "koordinatno određenje" strane smještanja takvo da je "horizont racionalnosti", koji određuje matrica, SAMORAZUMLJIV. Na temelju te BEZUVJETNE IDENTIFIKACIJE sa subjektom pripisanim tom zaledu i zalede se nameće kao NUŽNO i UTEMELJENO – ne kao vjeđovanje, već kao znanje.

SLIKA

Identifikacija i subjektiviranje

Bezuvjetna identifikacija s instancom koja nije istanca vjerovanja ("subjekt za koji se pretpostavlja da vjeruje"), kao kod transideoološkog komuniciranja (gdje dolazi samo do sporazumijevanja i interpretacije), već je istanca znanja – takva identifikacija sa "subjektom za koji se pretpostavlja da ZNA" mehanizam je IDEOLOŠKE INTERPELACIJE,

IDEOLOŠKE INTERPRETACIJE, po našoj omiljenoj varijanti Althusserova teorijskog postavljanja. Zalede se, u tome primjeru, nameće kao nužno, ne kao "zalede vjerovanja", već kao "zalede znanja". Onaj tko komunicira zatvoren je u njega, nije sposoban predočavati si alternativu.

Preciznije: alternativni doduze čisto razumski može zamisliti, alternativni može čak i uključiti u svoj strateški proračun, ali alternativa mu se U OKVIRU SPECIFIČNE RACIONALNOSTI IDEOLOŠKOG ZALEĐAZNANJA pokazuje kao nepertinentna. U tome je prava zarobljenost u ideologiju: subjekt nije "slijep" za alternativna vjerovanja, na podlozi uvjetne identifikacije sa "subjektom, za kojega se prepostavlja da vjeruje", on ta alternativna vjerovanja sasvim dobro razumije, može ih uvažavati u izračunavanju "racionalnog izbora", no ipak mu se racionalna vjerovanja ukazuju kao nerazumna, možda čak i iracionalna. Subjekt može čak i pokazati zašto su ona nerazumna, njihovu moguću iracionalnost može čak i dokazati. Naravno da nerazumnost može dokazati i iracionalnost denuncirati samo u okviru SPECIFIČNE RACIONALNOSTI ZALEĐA SVOGAZNANJA. To zalede ideoološka je kategorija i zavisna je od identifikacije sa "subjektom, za koji se prepostavlja da zna". Da bi došlo do te vrste identifikacije, moraju biti osigurani uvjeti koji su u pravilu INSTITUCIONALNI UVJETI.

Možemo li sada učiniti i korak naprijed prema "tvrdoj" Althusserovoj tezi: možemo li u konceptualnom aparatu, koji nam sada stoji na raspolaganju, nekako uključiti i SUBJEKTIVACIJU? To je moguće: DO SUBJEKTIVACIJE ĆE DOĆI AKO (VLASTITA) IDENTIFIKACIJA SA "SUBJEKTOM, ZA KOJI SE PREDPOSTAVLJA DA ZNA", OSOBU KOJA KOMUNICIRA STISNE U STANJE LACANOVSKIE zastrte-ALTERNATIVNE.

VE.
Do takvog stanja može doći u našoj balkanističkoj matrici: formuliram li je u stilu Janeza Drnovšeka (izričaj (1): "To je izbor između Evrope i Balkana!"), adresa-ta ili adresatkinju izričaja mogu dovesti u ZASTRTU dilemu: odluče li se za "Ev-ro-pu", bit će "Balkanci" u "Evropi", što zna-či u podređenom položaju; odluče li se za "Balkan", neće imati "Evropu", ali ni "Bal-kan". Matrica je naime postavljena tako da "Balkan" nije mogući izbor, već samo (zastrašujući) član u opoziciji. Tko bi se odlučio za "Balkan", pao bi iz sheme; u specifičnoj racionalnosti sheme pao bi u

Slovenske perspektive

polje iracionalnosti i bezumlja. Odluka za "Balkan", s nekog drugog, "izvan-shematskog" stajališta, samo će porušiti shemu u cjelini. UCJENJUJUĆA PRIRODA Drnovšekova izričaja ovisna je dakle od toga da oslovjeni/oslovljena NE MOGU ZAMISLITI ALTERNATIVU. Izričaj (1) dakle ne može djelovati po svom ideoškom programu ako nije INSTITUCIONALNO poduprт: podupiru ga razni institucionalni faktori – od autoriteta govornika, njegova institucionalnog položaja, pa sve do mehanizama proizvodnje javnoga mnijenja, a ta proizvodnja velikim je dijelom PROIZVODNJA SMETNJI koje trebaju onemogućiti MIŠLJENJE ALTERNATIVE.

Subjektivacija se dakle može dogoditi samo na podlozi INSTITUCIONALNE PRISILE, samo ako "materijalna egzistencija" ideologije društvene aktere prisilno privede u ZASTRITU alternativu. Uspije li joj to, uspije li joj aktere zarobiti u institucionalne mreže, tada akteri KAO SUBJEKTI reproduciraju strukturu institucije. Akteri dakle reproduciraju institucionalnu strukturu time da se u njoj SUBJEKTIVIRAJU.

Tako smo na primjeru balkanističke ideologije i njene materijalne egzistencije u balkanističkoj strukturi pokazali kako subjektivacija reproducira strukturu, što znači instituciju. Ideološku interpretaciju konceptualno smo smjestili u teoriju institucije.

Iz ovoga izvodenja proizlazi još jedna važna posljedica: prirodu nužnosti mogu dobiti samo ona zaleda koja je moguće pridodati "subjektu za koji se pretpostavlja da zna", u našemu primjeru subjektu balkanističke institucije. Zato što je subjekt balkanističke institucije, u kontekstu našega gradiva, "zauzeo" stranu subjekta nulte institucije; u okvir nulte institucije mijesaju se sva moguća zaleda vjerovanja. Zato su to i postupci koji neko zalede vjerovanja "pridodaju" subjektu znanja (konkretnе balkanističke ideologije i time – u položaju hegemonije balkanizma – i subjektu nulte institucije), te mogu biti i posebno učinkoviti postupci ideoškog uvjerenjavanja.

Upravo taj postupak izvršava izričaj (2) generala Degeratua. Govornik želi javnost uvjeriti u svoju sigurnosnu tezu koja bi mogla naići na otpor, jer je u suprotnosti s opće prihvaćenim balkanističkim stereotipom, da Rumunjska ne bi smjela "imati ništa" s Balkonom. Zato se govornik najprije takoreći ritualno odužuje vladajućem mnijenju, a zatim nudi svoju tezu KAO DA BI ona nekako proizlazila upravo iz tog stereotipa. Degeratuov izričaj ima oblik poricanja, *Veleugnug*, i tako podražava značajan obrazac institucionalnog fetišizma. Ipak, on taj obrazac ispunjava inverznim rasporedom članova:

(2) /DODUŠE, ISTINA JE DA/ Rumunjska nije dio balkanskog područja, /ALI SVEJEDNO/ vrlo je zainteresirana da se na Balkanu održava stabilnost.

Degeratuov izričaj zapravo je značajan primjer antibalkanističke retorike u okolini u kojoj prevladava balkanizam: njegova operacija "poricanja" je naime INVERZIJA balkanističkog obrazca koji obično zataji "činjeničnu" evidenciju, te zatim protiv nje preporuči ideoški stereotip. Degeratu, nasuprot tome, fingira da taji "ideološku evidenciju" i time joj dodjeljuje status "intuitivne evidencije" (što ona u odnosima balkanističke hegemonije i stvarno jest) – da bi nakon toga,

u suprotnosti spram stereotipa, ponudio svoju tezu.

Ideološka hegemonija i izmjivanje programa vjerovanja

Ako se sada, kada smo stigli do kraja, vratimo problematici prva dva poglavља, možemo našu teoriju ovako sažeti: sporazumijevanje se odvija preko uvjetne identifikacije sa "subjektom za koji se pretpostavlja da vjeruje"; tome subjektu pripisuju se zaleda vjerovanja na podlozi kojih izričaji dobivaju smisao; u modernim (individualističkim, "ne-statusnim", "ugovornim") društvenima prelaske između različitih ideoških zaleda omogućava nulta institucija. Subjekt, koji je dodat toj instituciji, nije subjekt vjerovanja, već subjekt znanja. U individualističkim društvenim ideologijama se međusobno takmiče koja će "zasjeti" ili višestruko uvjetovati (*Überdeterminierung*) nultu instituciju. Vjerovanja one ideologije kojoj to (privremeno) uspije, dobivaju prirodu nužnosti. Identifikacija sa subjektom znanja (u načelu) ideoška je interpretacija. Ako interpretacijska identifikacija govorniku ili govornika stegne u ZASTRTU alternativu, doći će do subjektivacije. Ideološkom diskursu pri tome mora pomagati materijalni opstanak ideologije, što znači instituciju.

Dosada smo mnoštvo ideoških zaleda, koja istovremeno postoje u društvu, tretirali samo kao komunikacijski problem. Samo letimično dotakli smo se PRAKTIČNE posljedice toga da u društvu svagda postoji više "ideoških programa". Spomenuli smo da je razna stanja, događaje itd., koje donosi svakodnevni društveni život, svagda moguće opisati na više od jednog načina. Pojedinci i pojedinci, koje svaki trenutak zatječu nekakve neočekivane, iznenadne zgode, u svome postupanju, u svojim odazivima na nove i nove događaje, postupaju prema tome kako si uspiju pojasniti svoj novi ili čak neočekivani položaj, kako ga razumiju: postupaju prema tome kako si svoj događaj "opisu". Ti opisi nisu proizvoljni: oni mora-

ju uzimati u obzir raspoložive podatke, neki opisi ih bolje zahvaćaju, drugi lošije. Moraju poštivati najrazličitije obzire. Pojedinci i pojedinke pogotovo ne izmišljaju napamet pojmove, sheme i obrasece kojima se pomažu pri opisivanju i domišljaju svojih zgoda i nezgoda. Sigurno je da upotrebljavaju repertoar mišljenih shema i pojmovnih obrasaca koji im stoji na raspolaganju. Repertoar pobiru iz ideoškog inventara društva u kojem žive. Opis stanja i pragmatično prosudivanje, koje proizlazi iz opisa, zato je jako slično sporazumijevajućem "računu": kako pri sporazumijevanju govornice i govornici projiciraju izreke na razna "zaleda vjerovanja", tako i društveni akteri projiciraju odломke iz svakodnevног života (stanja, događaje itd.) na raspoložive ideoške obrasce. Pomognu njih "osmišljavaju" svoj položaj, na temelju njih se odlučuju, odlučuju u njihovom okviru, u okviru njihove racionalnosti.

Rekli smo da je postupak u opisivanju stanja i prilikom odlučivanja vrlo sličan postupku pri interpretaciji: u oba primjera pojedinačni i pojedinka traže "smisao". No, između oblasti razumijevanja i oblasti djelovanja svejedno postoje dvije bitne razlike. Prva je ova: dok u sporazumijevanju interpret i interpretatorica nastoje množinu mogućih zaleda, što više ograničiti da bi interpretacija bila što više jednosmislena, u djelovanju nastoje pronaći što više zaleda i tako si što više proširiti polje mogućeg djelovanja.

Druga razlika je u ovome: iako do interpretacije može doći i na podlozi "uvjetnog vjerovanja", akteri priznaju za valjane samo one opise koji se temelje na znanju. Pretpostavimo li da okviri, podloge racionalnog djelovanja, pripadaju ideoškim zaledima u koja su akteri interpelirani, moramo postaviti ovo pitanje: kako akteri mogu prelaziti iz jednog okvira u drugi? Kako mogu u pragmatičnom smislu mijenjati podloge, koje su im sve doduše "nužne" ili barem "vjerljive" (svakako pripadaju registru znanja, a ne pukog vjerovanja), ali

koje proizlaze iz različitih zaleda?

Predlažemo ovaj odgovor: zamjenjivanje "ideoških programa" akterima omogućava HEGEMONISTIČKA IDEOLOGIJA. Ili možda točnije: hegemonistička ideologija je ona ideologija koja akterima omogućava mijenjanje ideoških programa, koja im omogućava preskakanje iz jednog pragmatičnog okvira u drugi, koja im omogućava različite opise "iste" situacije. Hegemonistička ideologija za nas dakle nije ona ideologija koja pojedincima i pojedinkama ne dopušta da "misle svojom glavom", već je to upravo ideologija KOJA IM OMOGUĆAVA DA POSTUPAJU SVOJEGLAVO. Djelovanje hegemonističke ideologije (ili barem jednog od njenih elemenata) možemo pokazati ovim primjerom:

(16) *Slovenija se zalaže za političko rješenje krize; no razumjet ćemo i upotrebu sile jer to je očito jedini akter koji razumije u ovome dijelu svijeta.* (Zapis je rekonstrukcija; u neupravnom govoru izričaj slovenskog ministra vanjskih poslova prenio je *Dnevnik* 25. 9. 1998)

Izričaj izražava dvije istovremene i suprotne namjere, no čini to tako da ne izgledaju proturječne. Suprotne "akcijske namjere" proizlaze iz različitih opisa položaja. "Horizont racionalnosti", u kojiji je moguće sabiti tako različite opise da je iz njih moguće izvesti proturječne radnje, jest balkanizam: "taj dio svijeta" je naiome eufemizam za "Balkan".

Iz knjige Rastka Močnika 3 teorije/ideologija, nacija, institucija, Založba/ cf. Ljubljana, 1999. Zahvaljujemo izdavaču i autoru što su nam ljubazno ustupili pravo da bez naknade prenesemo dio knjige - ovo je nastavak izvatača iz prošlog Zareza. □

sa slovenskoga preveo
Srećko Pulig

Poljubac Nikite Hruščova

Robertson Davies

Svaki nasrtaj nenanaravnih i iracionalnih elemenata koji snade ovaj koledž za mene je izvor jada. Naša je ustanova posvećena znanosti; mi u Massey Collegeu upinjemo se ne bismo li podigli, kako ga u mislima volim nazivati, Hram razuma. No avaj, od vremena do vremena prisiljen sam priznati da nigdje, pa čak ni ovdje, Apolon nije jedini oblikovatelj ljudske egzistencije. Na djelu su i dionizijske sile. Postoji međutim jedan element u našoj maloj zajednici – tješio sam se donedavno – koji nikad nije pretpratio bolne nasrtaje iz predjela nerazuma: zbor našeg koledža.

Od samoga početka zbor je s nama. Ta vesela i srdačna družina svojim pjevom već osam godina upućuje dobrodošlicu našim ljetima, bogoslužju u našoj kapeli daruje mrku divotu te, u prigoda-ma poput ove, raznovrsnim obiljem božićne glazbe daje svoj blljeg blagdanima. Zbor se pritom ne drži po strani od znanstvenosti, kao glavne svrhe našega koledža. Iz rukopisâ ili rijetkih izdanja izvlače nepravedno zanemarenu zborsku glazbu, skidaju s nje prašinu i iznova je donose svijetu. I upravo je tako započeo citav ovaj groteskni incident.

Znam da mnogi od vas uživaju u glazbi Henryja Purcella, kojega još uvijek smatraju najvećim engleskim skladateljem. Za ljudski je glas pisao nenadmašno jer je i sâm bio pjevač, a kao orguljaš Kraljevske kapele okupio je oko sebe velike pjevače. Jedan od njih bio je osebujni bas John Gostling: glas mu se odlikovao ne samo tamnom ljepotom nego i izvanrednim rasponom. Njegov najniži ton bio je F – ne veliki F, što ga može otpjevati svaki bas, nego kontra F – a to može otpjevati veoma malo izvanserijskih basova. E sad: Giles Bryant, naš orguljaš, otkrio je u zbirci rukopisâ u Britanskom muzeju jedan Purcellov himan koji je zbog iznimne težine posve iščezao iz zbor-skoga repertoara. Posrijedi je uglažbljenje ulomka iz Knjige o Jo-

Kanadski prozaist, dramatičar, kritičar, novinar i govornik Robertson Davies (1913–1995), veliki erudit i sjajni praktičar igara riječi, objavio je i dvoznačno naslovljenu zbirku *Vedri dusi* (*High Spirits*, 1982), 18 priča o sablastima koje je u Massey Collegeu – kao njegov prvi, dugogodišnji dekan – kazivao sudionicama svakogodišnje božićne veselice i koje su u svojim najboljim primjercima reprezentativne za njegov odnos prema sveukupnoj književnoj i kulturnoj baštini kao nepresušnu izvoru intertekstualnog poigravanja. Njega je znatno manje u priči *Poljubac Nikite Hruščova*, datiranoj godinom 1971.: tada se zapadno slušateljstvo i čitateljstvo kudikamo združnje smijalo čak i tako starinskim pošaljicama na račun Sovjeta, a naporedo gutalo danas već klasične prinose Johna Le-Carréa, podžaru špijunske proze, inspirirane turobnim hladnoratovskim ozračjem s obiju strana Željezne zavjese. Ipak, i tada i danas ova Daviesova kratka proza može ovađnjeg recipijenta zabaviti naivnošću i autorirom. (G. G.)

bu koji sadrži i ove riječi: "Podnjim vrtlog sav ko lonac uskipi, uspjeni more ko pomast u kotlu." (IV, 41, 23). Očito je Purcell

kako bi se proizveo učinak uzbinane masnoće koji će, valjano izveden, u svakom glazbeno osjetljivu slušaocu izazvati mučinu.

dio zemaljski šar. Naše je ravatelje zbora obuzela tjeskoba od zapriječene žudnje, pa je refren svih njihovih razgovora glasio: "Da je bar sada tu Igor!"

Malo objašnjenje: iako nikada nisu svi muškarci u zboru pripadnici nastavničkog zbora, povremeno im se znaju priključiti čak i postdiplomci. Među njima

koje bi bilo zamorno sada zalaziti. Dakle, kad je Igor nestao, mi smo uzdahnuli, ali smo situaciju prihvatali filozofski.

U nedjelju uvečer prije dva tjedna prolazio sam s Gordonom i Gilesom jednim hodnikom u najnižem dijelu koledža i slušao njihove tužbalice za izgubljenim Igorom.

– Igor bi itekako znao kipjeti ko lonac – uzdisao je Gordon.

– A kako bi tek iznio onaj ko-tao s pomasti! – Giles je gotovo jecao.

– I sada ga čujem – rekao je Gordon, kojemu je svjetlost radosna prisjećanja poljepšala lice.

Bila je to tek govorna figura, no mene je ispunila grozom. Ne, ne grozom: to što me shrvalo bješe oču kobi jer sam shvatio da sile nerazuma iznovice nasreću na Massey College. O, vi moći što štitite koledže od svega što im prijeti, ne dopustite da se to zbude! Ove godine, samo ove među svima, neka nijedna nena-ravna pojava gnušnjim svojim tra-gom ne ukalja naš ljetopis! No i u svojem vapaju znao sam da je stvar beznadna. Jer premda se Gordonu činilo da Igorov glas čuje tek u sjećanju, ja sam ga – grozne li spoznaje! – čuo u zbilji. Mi smo u tom trenutku upravo prolazili kraj zaključanih vrata s natpisom

Prostor 6.

Što sam brže mogao, oputio sam se s Gordonom i Gilesom prema izlazu i pozdravio se. Oni su odšetali u dobrom raspoloženju i razgovoru o glazbi, kao što sam ih već sto puta vidio, a ja sam se usudbeno teškim korakom odvukao natrag u podrumski dio, do vrata s natpisom *Prostor 6*. Otključao sam ih univerzalcem i ušao, sa strepnjom, ali i hrabrošću koju ulijeva pomirenost sa sudbinom.

– Igore, gdje ste? – prošaptao sam. – Javite se, Igore!

– Tu sam, baćuška – rekao je dubok, baršunast glas koji kao da je dopirao iz nadalje dubine prostorije. Radi svoje namjene *Prostor 6* se proteže duboko ispod našeg dvorišta. Ravnajući se prema glasu, napipao sam put prema pećinastim udubinama.

Što sam očekivao zateći – ne znam, no znao sam da je Igor tu, jer glas nikada ne zaboravljam. Ime da, što bezostatno potvrđuju sve one stotine poniženja go-dišnje, ali glas nikad. Ako sam čuo Igora, to je Igor, i točka.

– Gdje? – šapnuo sam puzeći sve dublje u pećinu.

– Ovdje – rekao je Igorov glas, regbi u visini mojih koljena.

Što se dogodilo? Kakav je usud zadesio Igora? Je li se usprotivio zapovjedi da se vrati u Rusiju pa otada životari kao bje-gunac u ovom najmrăčnijem, naj-zapuštenijem, gotovo zaboravljenom dijelu koledža? Pun strave pred onim što ću vidjeti – ma što to bilo – upalio sam žigicu.

O, užas, užas, užas! U vlažnom i hladnom spremniku čučala je divovska žaba!

– Igor! – protisnuo sam kroz zube.

– Aha – zakreketalо je stvorene.

– Lvov! – dahnuo sam.

– Baš taj – odgrgljalo je potvrđeno.

– Što vas je dovelo do... ovo-ga? – propentao sam.

– Ponos! – rekao je Žabigor (odsad ću ga tako zvati). – Pono-sio sam se našom velikom sovjetskom državom. Ponusio sam se

ovaj himan napisao za svoga miljenika Gostlinga: jer kad vrtlog uskipi ko lonac, bas solo treba izvesti najdulji mogući triler na velikom F, a kad more postane malik pomasti u kotlu, nastupa mučno teška legato pasaža u najdubljem registru basovskoga glasa

Giles Bryant je himan otkrio prošloga ljeta, pa su i on i Gordon Wry žudjeli cijelom svojom glazbeničkom dušom da ga ožive u našoj kapeli. No gdje će naći prijeko potrebnog basa?

Mi imamo nekoliko dobrih basova, no malo je Gostlinga vi-

je neosporno bez premca bio jedan od naših Rusa na razmjeni, Igor Lvov. Ali Lvov je prije nekoliko godina, točno 15. prosinca, nestao iz koledža i otada nismo ništa čuli o njemu. Ruske sti-pendiste znaju pozvati kući preko noći, iz političkih razloga u

slavom moderne Rusije! Ponosio sam se zvukom svoga glasa, što je za građanina komunističke države najgora vrsta ponosa. Sjednite, baćuška, sve ču vam ispričati.

Sjeo sam.

– Ja još od djetinjstva volim pjevati – počeo je Žabigor. – Kao dijete u zadrži imao sam najjači glas i on se čuo daleko iznad buke strojeva. Kao mladić na fakultetu došao sam u iskušenje da napustim studij kristalizacije tekućeg gnojiva i posvetim se opernoj karijeri. No Rusija treba kristalizirano gnojivo, pa sam se uspio othrhati. Ali uvijek sam pjevao. Uvijek sam bio u nekom zboru. A kad sam u okviru razmjene došao u Kanadu, nisam ni časao da nađem zbor kojemu ču biti neophodan. Zbor se nalazio u Toronto, zvao se po onoj buržoaskoj recidivističkoj Židovčini Mendelsohn, a vodio ga je moćni *gospodin* Iseler.

– Mendelsohnov zbor – rekao sam – dobar izbor.

– Ne baš dobar – rekao je Žabigor. – Jako degenerirana, jako iskvarena glazba. Ja sam škоловan na državno prihvaćenoj narodnoj glazbi sovjetske Rusije, a u toj sam glazbi našao duboke tragove ideološke retrogradnosti. Ali – pjevati moram, ili ču umrijeti; tako sam pjevao ono što je pjevao Mendelsohnov zbor, a istodobno se držao na distanci prema materijalu.

Onda je nastupilo ovo doba godine, zimske svečane igre zvane Božić; Mendelsohnov zbor je objavio da će izvesti jednu (meni nepoznatu) veliku kompoziciju koja se zove *Mesija*. Razumjet ćes, baćuška, da mi nije bilo drago, nakon što sam po moću rječnika proradio libretu, ustanoviti da je taj *Mesija* primjerak otvorene kršćanske propagande. O, da! Besramne. Ali, rekao sam sâm sebi, te zaostale zemlje moraju klimati s onom glazbom koju imaju. Ova je za sovjetsko uho degenerirano moderna, ali ima tu nekoliko dobrih melodija i cijela partitura posjeduje zamah koji je sasvim neobičan kad se uzme u obzir izvor inspiracije. Dakle – pristajem pjevati.

Veliki Iseler je prema meni bio jako dobar. Stvorio je unutar zbora jednu novu dionicu, samo za mene. Treći basi, tako se zvala. Divio sam se *gospodinu* Iseleru od svega srca. Bogati duh i bizantska ljepota; čak i u Rusiji, baćuška, imamo malo takvih.

Ali moj je problem i dalje postojao. Što da radim s neskriveno religioznom naravi teksta? Onda mi je sinula velika ideja. Pjevat ču *Mesiju* s mentalnom zadrškom. Kad god se javilo ime lažnog hebrejskog Boga ili njegova diskreditiranog Sina, ja sam izgovarao neodredene zvukove, što u Mendelsohnovu zboru ionako nitko ne primjećuje. Ali u duhu sam to ime nadomještalo imenom našeg velikog vođe Nikite Hruščova. Tako sam, shvatače, sačuvao integritet.

O, baćuška, na pokusima je to štimalo, ali na koncertu me je izdao glazbeni entuzijazam. Bila je fantastična atmosfera. Bogati buržuji ispunili su Massey Hall do posljednjeg mjesta. Miris pudera na licima i miris nerca podsjecali su na najgore dane carizma. Pretpostavljam da je to mu razlog naša pravzvedba i svuda u publici tražio skladatelja, no iako je ondje bilo mnogo muškaraca s dugom kosom i jedan nije

izgledao kao slika Händela u mojim notama.

Sve je išlo dobro, moj sistem mentalne zadrške štimao je kao... kako vi kažete, štimao ka...?

U klišejima se snalazim akademski izoštreno. – Kao po loju – nadovezao sam u funkciji šaptača.

– Odlično, odlično! Kao po loju. No onda smo stigli do jedne od mojih omiljenih pasaža. On je u dijelu gdje zbor *tutti* pjeva "Jer rodi nam se dijete", pa sam ja u duhu pjevao "Jer rodi nam se narodna republika"; no kad smo stigli do vrhunca i riječi *I dana bit će mu vlast*, tako sam intenzivno mislio na druga Hruščova te mi se pred očima živo ukazalo ono njegovo lijepo, dobroćudno lice, i...

– Da, i?

– I krivo sam upao – rekao je Žabigor i od srama poniknuo bradavičavom glavurdom. – Prije svih drugih zapjevao sam *I dana bit će mu vlast*, misleći time Hruščovu, razumiješ baćuška, i odjednom sam osjetio strahovit udarac, kao da me pogodio metak. Digao sam pogled s nota i ustanovio da me veliki Iseler gleda s tolikom mržnjom, tolikim gađenjem, tolikim neizrecivim prezriom te sam bacio note, probio se između svih drugih basova koji su sjedili između mene i vrata i izjurio na ulicu. O, koje li sramote!

– Sva ona publika zna *Mesiju* napamet – rekao sam. – Elmer se ne bi živcirao zbog jednog kriog upada.

– Lako je vama govoriti – rekao je Žabigor. – Dok sam se žurno vraćao u koledž, bivalo mi je sve gore. Vi me pamtite kakav sam bio: veličanstvena figura ruskog muškarca – dva metra u visinu, dva metra u širinu, dva metra od sprijeda do straga – no hitajući ulicama osjećao sam kako se skupljaju, a moj slobodni korak postajao je sve teži. I sve vreljivi! Od srama sam se talio. Kad sam konačno stigao do koledža, provukao sam se ispod vrata – nisam mogao podnijeti pomisao da bi me video onaj Kožak McCracken – i bacio se u bazen. Ondje, sjedeći na kamenu dok se studena prosinačka voda slijevala niz mene,

razmatrao sam što li me je snašlo.

I napokon mi se razjasnilo. Čitav moj život, baćuška, i čitavo moje obrazovanje sastojali su se od odbacivanja praznovjerja. Razum je sve! Tako kaže Sovjet;

tako kaže i Massey College. Ali u Rusiji još uvijek ima među starijim ljudima onih koji pričaju o jako zlim, gotovo zaboravljenim stvarima. Jedna od njih je urokljivo oko. Onda sam shvatio ono najgore: krivo sam postupio, i to pred svima; pokvario sam pravzvedbu tog novog djela, toga *Mesije*, pa me veliki Iseler zato urekao. I – sjedio sam tako u bazenu i morao se s tim suočiti – pretvorjen sam u žabu. Otada živim u bazenu, a kad nastupi najhladnije vrijeme dobri drug Roger me donese ovamo, u ovaj lijepi vlažni spremnik i tu prespavam zimu. Ali, ah baćuška, koliko čeznem da ponovo zapjevam!

Ispružio sam ruku i potapšao Žabigora po glavi. Očut nije bio nimalo ugoden, ali osobnim razlozima nikad ne dopuštam da ometu plemenite čine.

– Pjevat čete vi ponovo, Igore – rekao sam – ali najprije moramo nešto učiniti s vašom vanjštinom.

nom. Jesu li oni stari ljudi koji pričaju o urocima spominjali kaško ih se čovjek rješava?

– Jesu, to je jako teško. Ali ti, baćuška, ti si dobar, jednostavan čovjek, pravi pripadnik proletarijata, tebe svi sažaljevaju. Možda bi ga mogao uvjeriti.

– Uvjeriti koga?

– Velikog Iselera – rekao je Žabigor. – U ljudsko obliće me ne može vratiti samo... poljubac.

U starim knjigama često piše kako se netko *snebio*. Ranije tom izrazu nisam obraćao preveliku pažnju, no u tom sam trenutku u potpunosti shvatio njegovo značenje. Snebio sam se. Žabigor je nastavio:

– Baćuška, otidite k njemu. Padnite mu pred noge; zagrlite mu koljena. Neka vidi suze kako teku niz vaše smežurane obraze. Preklinjite ga da mi pomognе. Neće vas moći odbiti.

Sad mi je postalo jasno: kao već toliko puta kad su sile nerazuma nasrtale na koledž, ponovo mi je dodijeljena i sramotna i apsurdno zahtjevna uloga.

– Nikakve koristi od toga – uzvratio sam odrješito. – Elmera Iselera poznam prilično dobro. Da iznebuha doplazim do njega i počnem mu drpati koljena, svašta bi mogao pomisliti. Vi ne shvaćate život u demokracijama. U svem tom puzanju, drtanju i plakanju ima previše dostojevštine za Kanadu dvadesetog stoljeća. Zar ne postoji netko drugi tko bi vas mogao poljubiti s istim učinkom?

– Postoji drug Hruščov – odgovori Žabigor pun nade. – On ima, kako mi u Rusiji kažemo, proleterski dodir; to je sovjeterizirana verzija onoga što se nekoč zvalo carski dodir.

Znao sam nešto što u proteklih sedam godina Žabigor nije doznao. Predmijevam da u našem dospjeva vrlo ograničena verzija novosti iz svijeta.

– Puno predaleko – vrdao sam. – No kako stoji stvar s ljesticom djevojkom? U takvim situacijama na ovoj strani Željezne zavjese uvijek je princeza ta koja poljubi žabu i ponovo je pretvorila u princa.

– Odbijam da me prevore u princa – rekao je Žabigor. – To se protivi svim mojim načelima. Bas, da; princ, njet.

– Možda neka sopranistica? – predložio sam.

Žabigor je djelovao – za pripadnika žablje roda – maksimalno sumnjičavo.

– Ili jako lijepa altistica? – bacio sam dalje mamac. – Najljepša djevojka u našem zboru?

Da skratim: nagovorio sam ga da pokušamo. Gordonu i Gilesu neuvjeno sam izložio situaciju; na sljedećem je pokusu Gordon održao kratak i vrlo šarmantan govor, ne razrađujući osobito potanko žablji aspekt problema. Dragovoljna prijava očekuje se samo od najljepše osobe u žen-

skoj sekciji, rekao je.

Strahovao sam da bi taj uvjet mogao izazvati golemi problem diskriminacije, no djevojke su se javile korporativno. Tada sam iz kutije u kojoj sam ga donio izvadio Žabigora i metnuo nasred stola u dvoranu.

Djevojkama kao da je ponesalo revnosti. Žabigor je bacao čežnjive poglede i zdrušno se upinjao da djeluje privlačno, no meni se činilo da izgleda još gore nego u spremniku. Jedna sopranistica predložila je neka ga poljubi kontratenor, jer žaba ionako neće znati razliku. Nato je Žabigor pljunuo nekakvu crnu sluz vrlo neugodna izgleda, pa je zbor shvatio da on veoma dobro razumije engleski.

Onda se javila jedna plemenita altistica, po struci liječnica: u Hitnoj pomoći mora se susretati i s gorim problemima, kazala je, pa će sada probiti led – na kraju krajeva, ovo je slično reanimaciji metodom usta na usta. Onda ga je poljubila, a Žabigor je malkice živnuo. Ostale su se djevojke zastidjele uzmaka nakon takva primjera požrtvovnosti; uz stanicu količinu zagrcavanja i brišanja usta papirnatim rupčićima, sve su ljubile Igora – a on se nadimao i nadimao sve dok naposljetku nije čucao pred nama u večernjem odjelu što ga je imao na sebi zadnji put kao čovjek, i izgledao kao slika i prilika basa iz Mendelsohnova zbora.

O, kako su se radovali Gordon i Giles! Bilo ih je milina gledati. Kazali su djevojkama da je svaki djelić njihove žrtve višestruko opravdan i smjesta počeli s pokusom veličanstvenoga ponovo otkrivenoga Purcellova himna. U životu nisam čuo ništa slično. Igor je kipio ko lonac i klizio raskošno masno: čovjek bi pomislio da se veliki John Gossling vratio među žive.

Ali – i odveć brzo smo shvatili da Igor nije trajno izlijecen. Već na pokusu vidjeli su se simptomi povratka u žablji lik, ali hitra pusa svake pjevačice koja bi u tom trenu bila slobodna iznova su ga oporavljale. Nakon pokuša, međutim, morao sam ga odnijeti natrag u spremnik.

– Ove djevojke, nisu one snažne – rekao je – nisu kao naše ruske cure. No čak mi ni ruska cura ne bi mogla pomoći na dulje vrijeme.

– E pa, ideju da vas poljubi Elmer Iseler možete si mirno izbiti iz glave – rekao sam odlučno.

– Ah, dobro; ali još uvijek postoji drug Hruščov – rekao je kolutajući velikim očima prema meni.

Znao sam da je drug Hruščov davno umro, osramočen i zaboravljen, no smatrao sam da je bolje to ne reći Igoru.

Došla je nedjelja – no da, radi se o prošloj nedjelji, nema potrebe za tajnovitošću – kad se za posljepodnevneg bogoslužja trebao izvesti veliki Purcellov himan. Gordon je objavio da ni od jedne zboristice neće biti prihvjeta ispraka zbog bolesti ili prehlade, i pojatile su se u punom broju; djelovale su pomalo smeteno, ali sve u svemu srčano.

Donio sam Igora i nakon pola sata napornog posla dovele su ga u stanje podobno pjevanju. U prvom dijelu himna doživio sam užitak kao nikada dotad u našoj kapeli. Ovo je savršenstvo sakralne glazbe, zaključio sam. I u mojem mračnom srcu začeo se opaki naum: u godinama što dolaze držat ću Igora u spremniku i

puštati ga samo na bogoslužja i snimanja, pa će od toga koledžu trajno pritjecati oni prijeko potrebni novci.

Igorov je glas bio nenadmašan. Dok je pjevao, vrtlog je odista kipio ko lonac, a more pjenilo ko pomast u kotlu. No onda je došao kasniji odjeljak himna, vrlo svečan, vrlo uznotin, gdje bas i tenor solistički izjavljuju:

Nema na Zemlji tko mu je nalik,

Tko sazdan je da strab ne pozna.

On vidi sve na visinama,
Nad svom djecom ponosa on kraljuje.

Taj duet je pipava stvar, pa su Robert Hurd, kao tenor, i Igor, kao bas, morali jako paziti na svaki pomak. Postao sam svjesan da je Robert čvrst, a Igor klimav. U glasu sam mu čuo uzbudjenje od kojeg me uhvatila panika. A onda, odjednom mu se dogodio očit, golem vremenski previd: zapjevao je prerano; sljedećeg se trena začulo strahovito šištanje, kao da neki ogromni balon ispušta plin, i himan je otklizio u uleknuće kaotičnog svršetka.

To se srećom dogodilo pred kraj bogoslužja; odmah poslije blagoslova pohitao sam u zboru skočiti.

Siroti Igor! Pokunjeno je sjedlo nasred stola, ponovo žaba. Ona liječnica, pravi drug, upravo je pučila usne, ali sam znao da to sada neće pomoći. Gordon je stajao u kutu, okrenut prema zidu, i nesuvliso mrmljao. Giles je, na moj užas, divlje udarao nogom po orguljama. Zboristice i zboristi djelovali su zgranuto i potreseno; samo je Malcolm Russell hihotao.

Znao sam što mi je činiti. Ima trenutaka, na sreću malobrojnih, kad u ovom koledžu moram nastupiti autoritativno.

– Gospodine Wry, gospodine Bryant – zaštekao sam. – U ovom koledžu ne dopuštam nikakve ekshibicije urokā. Smjesta poljubite Igora, obojica!

– Neću – rekao je Gordon.

Giles se usavršavao u Italiji. – *Non lo farò* – rekao je.

Znao sam da sam izgubio. S glazbenicima nema rasprave ako netko zanita upad. Robert Hurd, tenor solist, objasnio mi je što se dogodilo.

– U našoj zadnjoj pasaži, ono je moći Boga, vidjelo se prilično jasno da je Igor počeo misliti na Nikitu Hruščova. Kad je upao krivo, i Gordon i Giles istog su se trena oborili na njega svaki sa svoje strane, pa se našao priključen njihovim pogledima. Jadni Igor!

Doista, jadni Igor. Kad sam ga pokupio, sažaljno je jecao neka ga poljubi Hruščov. Stavio sam ga u kutijicu s nekoliko listova svježe salate i prstovetom kavijara, napisao adresu: *Drug Nikita Hruščov, c/o Ambasada SSSR-a, Ottawa*, i spustio kutijicu u poštanjski sandučić na uglu Hoskin Avenue.

Podli trik? Možda. Ali razumijete, ovome koledžu Igor ne bi nikad više bio ni od kakve koristi.

(1971)

Veliki skok u zločin

Represija i teror bili su sastavni dio komunističkog vladanja od početka

Crna knjiga komunizma. Zločini, teror, represija. Stephane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panne, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin
(Politička kultura, Golden Marketing, Zagreb, 1999);
Tito. Biografija, Jasper Ridley (Prometej, Zagreb, 2000)

Danja Šilović-Karić

Skupina francuskih povjesničara, u mладosti komunisti ili šezdesetosma-ši, napustila je te ideologije i pokrete nakon saznanja koja su sva zla učinjena u ime komunizma. Za razliku od mnogih koji su prešli isti ideološki put, ta skupina je smatrala da ideološki obračun ne smije ostati tek osoban čin, već da svoja saznanja treba učiniti javnima. Stoga su odlučili proučiti razmjere i monstruoznosti komunističkih zločina i o njima progovoriti. Odlučnost u toj nakani bila je potaknuta stavovima francuske javnosti u kojoj, prema autorima, ne postoji jednako poznavanje, a ni moralno zgražanje nad komunističkim kao nad nacističkim zločinima. Dok su imena Göbbelisa ili Eichmanna poznata širokoj francuskoj javnosti, tvrdi Stephane Courtois u uvodu knjige, imena Dzeržinskoga, Jagode ili Ježova mnogima su nepoznata dok spomen Lenjina, Maoa ili Ho Ši Mina još nerijetko izaziva poštovanje. Uzrok takvim stavovima u Francuskoj je, po Courtoisu, nedovoljno poznavanje razmjera i grozota komunističkih zločina zbog čega nije došlo ni do njihove primjerene osude.

Izbjegnut žig sramote

Saveznička pobeda nad nacizmom svrstala je Sovjetski Savez u tabor Dobrih odmah nakon rata. I dok su nacistički zločini osuđeni na posebno uspostavljenom судu, čime je na njih udaren žig sramote, komunistički zločini "nisu bili podvrgnuti legitimnom i normalnom vrednovanju ni s povjesnog ni s moralnog gledišta". Po mišljenju Courtoisa, zločini komunističkih režima potpadaju pod članak 6. Statuta Nirnberškog suda koji "utvrđuje tri najveća zločina: zločin protiv mira, ratni zločin, zločin protiv čovječanstva. A istražujući sve zločine počinjene za Lenjinova-Staljinova režima, te potom u komunističkom svijetu općenito, u njima ćemo prepoznati sve tri spomenute kategorije." Tako je Staljin tajnim pregovorima s Hitlerom o podjeli Poljske i aneksiji baltičkih država, sjeverne Bukovine i Besarabije Sovjetskom Savezu počinio zločin protiv mira. Nadalje, Staljin je zapovjedio ili odobrio mnoge ratne zločine poput likvidiranja gotovo svih poljskih časnika zarobljenih 1939. ubijanja, odnosno puštanja da umru u Gulagu stotina tisuća njemačkih vojnika zarobljenih od 1943. do 1945. godine, masovnih silovanja Njemica što su ih počinili vojnici Crvene armije u okupiranoj Njemačkoj i zarobljavanja, strijeljanja ili deportiranja pripadnika organiziranog otpora koji su se protiv komunističke vlasti borili oružanom silom, kao vojnici antimacističkih poljskih organizacija otpora, članova baltičkih i ukrajinskih partizanskih oružanih organizacija. I na kraju, velik broj zločina počinjenih za vrijeme Lenjina i osobito Staljina, te potom u svim komunističkim režimima (s mogućom iznimkom Kube i sandinističke Nikaragve) može se podvesti pod zločine protiv čovječanstva, kako su definirani na niranberškom procesu ili novim francuskim kaznenim zakonom. Među najteže zločine protiv čovječanstva sasvim sigurno pripada genocid koji je Staljin proveo de-

portiranjem krimskih Tatara 1943. te Čečena i Ingusa 1944. kao i zatiranje Tibetanaca pod kineskom okupacijom od 1950. Ali genocidna politika nije se provodila samo pre-

kozačkog porijekla". Takva arhivska otkrića konačno će pokopati mit, svesrdno podržavan i u komunističkoj Jugoslaviji nakon 1948. godine, o dobrom Lenjinu i zločincu Staljinu koji je izopao Lenjinovo nasljeđe.

Velika šalica riže

Jedan od razloga zašto komunistički režimi nisu globalno osuđeni kao nacistički bila je i tendencija mnogih ljevičara da odvajaju komunističke režime od zločina koje su ti režimi počinili, tumačeći ih kao devijaciju komunističke ideje te su ih nerijetko tolerirali i o njima šutjeli. Vjestima o zločinima suprotstavljaljili su navodne uspjehe komunističkih režima. Tako su mnogi ponavljali kako usprkos tome što Kina nije bila model demokracije ipak je "Mao barem uspio svakome Kinezu dati veliku šalicu riže". Bila je to potpuna laž. Između 1959. i 1961., u okviru kampanje *Velik skok naprijed* što je bila Maova inačica kolektivizacije, umrlo je najmanje dvadeset milijuna ljudi od gladi, a procjene idu i do četrdeset tri milijuna. Jezoviti su podaci o slučajevima kanibalizma od kojeg su naročito stradala djeca. Tko uopće može govoriti o pozitivnim učincima komunizma nakon što upozna možda najradikalniji pokušaj društvene transformacije u

ma određenim narodima, već i prema pojedinim društvenim kategorijama poput plemstva, buržoazije ili kulaka. Godine 1920. započeta je kampanja "raskozačenja", eliminacije kozaka kao društvene skupine, a početkom tridesetih godina u Ukrajini je glad korištena kao sredstvo borbe protiv kulaka.

Hladnokrvna okrutnost

Courtois u uvodu, a Nicolas Werth u poglavlju o SSSR-u, naglašavaju da su represija i teror bile sastavni dio komunističkog vladanja od samih početaka. Već u ožujku 1918. godine, nakon četiri mjeseca vladanja,

Courtois smatra da se komunistički režimi ne mogu odvojiti od svojih zločina, već da treba priznati njihovu zločinačku narav

boljševici su pobili više osoba nego carski režim od 1825. do 1917. Početkom rujna 1918. godine sovjetska vlada donijela je dekret O Crvenom teroru kojim se ozakonjuje zaštita Sovjetske Republike: "Izolirajući njezine klase neprijatelje u sabirne logore, na licu mjesta strijeljati svakog pojedinca uključenog u bjelogardische organizacije, zavjere, ustanke ili nerede". Otvaranje sovjetskih arhiva otkrilo je brojne dokumente koji razotkrivaju organiziranost i hladnokrvnu okrutnost boljševika u eliminiranju političkih protivnika od trenutka preuzimanja vlasti. Werth citira nekoliko novoootkrivenih depesa u kojima je Lenjin zapovjedio likvidacije kulaka, masovne deportacije menješnika i ostalih sumnjivih elemenata zavodenje masovnog terora. U kolovozu 1918. Lenjin poziva: "Drugovi! Kulački ustanak u pet vaših okruga mora se razbiti bez milosti. ... 1) Objesiti (kažem objesiti na način da to ljudi vide) najmanje 100 kulaka, bogatuna, poznatih krvopijaca. ... 3) Pokupiti svoj njihovo žito. ... Sve raditi na način da ljudi to vide na stotine vrsta uokolo, da zadrhte, da znaju i sebi kažu: oni ubijaju ... P.S. Nadite tvrde ljude". Dvije godine kasnije Lenjin je pokrenuo kampanju "raskozačenja" koja "odgovara definiciji genocida: cjele kopnene populacije, čvrsto ukorijenjena na jasno omeđenom teritoriju, Kozaci, bila je istrebljivana kao takva: muškarci strijeljani, djeca i starci deportirani, sela sravnjivana sa zemljom ili predavana novim stanovnicima ne-

povijesti: "Novac bi bio ukinut, potpuna kolektivizacija trebala se provesti za manje od dvije godine; društveno diferenciranje bilo bi izbrisano uništenjem svih posjedničkih, intelektualnih i trgovačkih slojeva, a tisućeljetni antagonizam između grada i sela imao je biti razriješen ukidanjem gradova u svega tjedan dana". Rezultat ovih nastojanja bilo je oko dva milijuna mrtvih. Budući da su zločini bili ugrađeni u komunističke režime od preuzimanja vlasti, u Kini čak i prije tog trenutka, Courtois smatra da se komunistički režimi ne mogu odvojiti od svojih zločina, već da treba priznati njihovu zločinačku narav kao što postoji opća suglasnost demokratskog svijeta o zločinačkoj naravi nacističkih režima.

Diktator koji svira klavir

Što nam Crna knjiga komunizma kaže o komunističkoj Jugoslaviji? Nažalost, gotovo ništa. U poglavlju o komunističkim režimima u Istočnoj Evropi slučaj komunističkog režima u Jugoslaviji spomenut je tek usputno. Razlog tome sigurno nije nepostojanje terora, već usmierenost autorove pažnje prema Čehoslovačkoj i Mađarskoj te očigledno slabo poznavanje ostalih zemalja. Ipak valja priznati da se Karel Bartošek, autor ovog članka, nije mogao osloniti ni na pouzdana istraživanja terora u komunističkoj Jugoslaviji. Dok navodi istraživanja iz devedesetih godina o represiji u Mađarskoj i Rumunjskoj, u Hrvatskoj takvih istraživanja nije bilo. Zadnjih desetak godina u Hrvatskoj je o zločinima komunističkog režima u Jugoslaviji pisano tek na razini novinskih, često senzacionalističkih napisa o pojedinim masovnim grobnicama temeljenih na pričanju pojedinaca ili na politički tendencioznom pokušaju, poput izvješća Saborske komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava u kojem su gotovo izostavljeni zločini ustaškog režima. Upravo zato što su

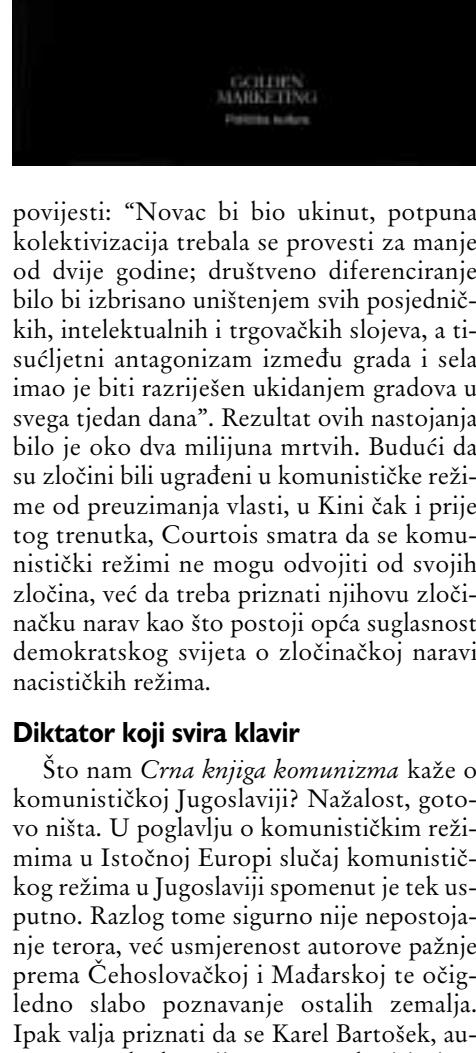
rasprave o komunističkom teroru u Hrvatskoj poticali komunistički protivnici ili žrtve komunističkog terora, često su se kretale u krivom smjeru. Rasprave o Bleiburgu iscrpljivale su se u prebrojavanju žrtava nastojeći dokazati da je komunistički režim ostavio veći broj žrtava, pa je time gori od ustaškog. Bit rasprave ne treba biti koja je ideologija počinila više i gore zločine i zasluguju li komunistički ili nacistički režimi jaču moralnu osudu, već valja istražiti i jedne i druge da se ne bi ponovili.

U kontekstu pitanja koja otvara Crna knjiga komunizma gotovo je zapanjujući stupanj razumijevanja i amnestije koju prema Titu iskazuje Jasper Ridley, britanski autor posljednje Titove biografije objavljene 1994. Sasvim je nejasno zašto je uopće napisana (i prevedena) ta biografija jer nije utešmeljena ni na novim izvorima (koji su protokom vremena i raspadom Jugoslavije i Sovjetskog Saveza postali dostupni) niti donosi nove interpretacije Titove biografije. Ova biografija ponavlja već poznate činjenice iz Titova života i ne odgovara ni na jedno otvoreno pitanje iz njegove biografije. Ridley ponavlja otrcane mit o Titu, dobroćudnom diktatoru koji se suprotstavio Staljinu (mada je Ivo Banac još 1988. pokazao da mit u mnogočemu ne odgovara povijesnoj istini) i stvorio pokret nesvrstanih. Dok čitamo Ridleyjeve opise Tita koji navečer za opuštanje svira glasovir, najčešće Chopina, strastveno fotografira i sam razvija filmove ili kuha i bavi se vrtlarstvom kad god ima vremena, u poglavljju naslovlenom *Tito pobjednik*, što slijedi nakon poglavљa *Prkoseći munjama*, pred očima nam se pojavljuju fotografije iz monografija o Titu izdavnih u komunističkoj Jugoslaviji.

Nije znao

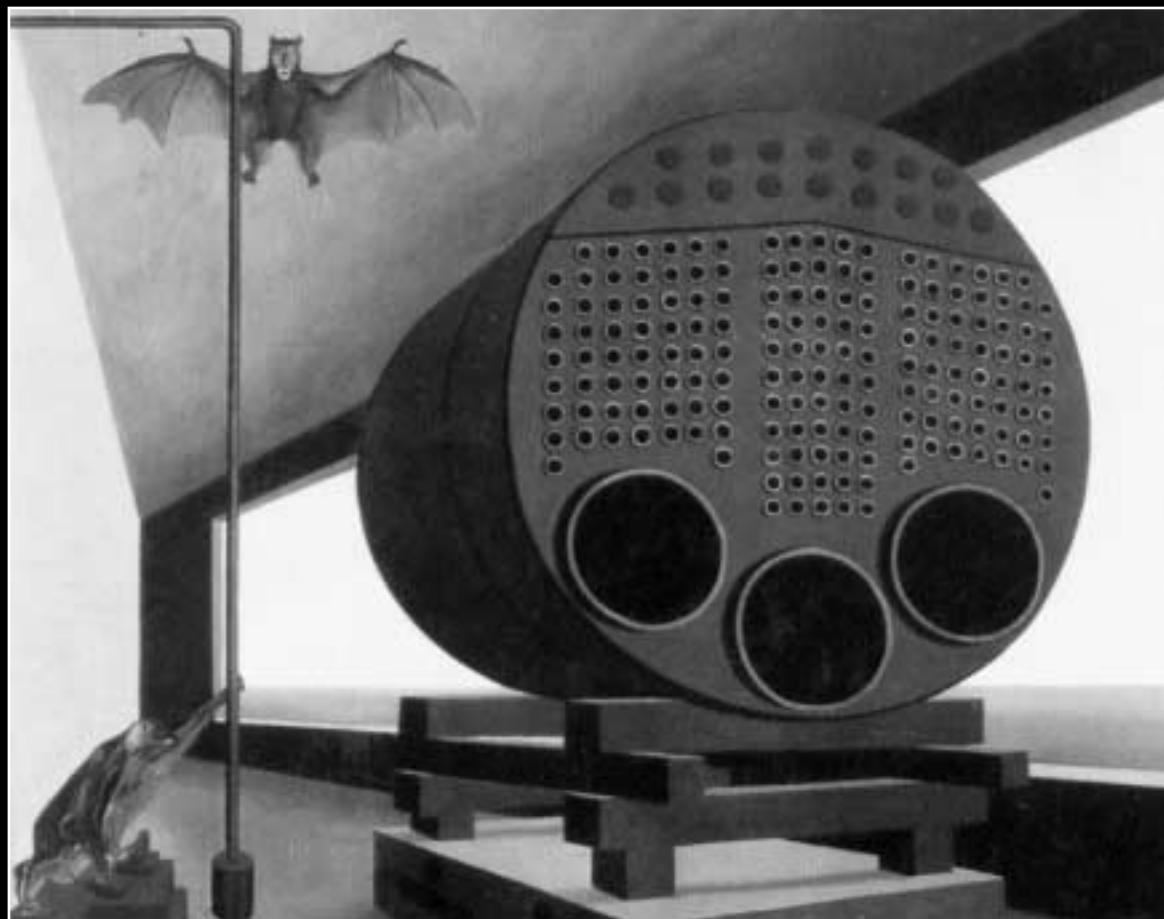
Gotovo kao dvorski biograf izabran od samog Tita Ridley relativizira zločine koje su jugoslavenski komunisti počinili tijekom i nakon Drugog svjetskog rata. Činjenica da ti zločini nisu izazvali zgražanje suvremenika, zasićenih ratom, i da je među pobijenima bilo ustaških zločinaca ne umanjuje njihovu strahotu. Po Ženevskoj konvenciji ubijanje ratnih zarobljenika ratni je zločin, a upravo su to činili jugoslavenski komunisti. I niranberški proces i Međunarodni sud za ratne zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji u Haagu ustraju na stavu da su za zločine odgovorni zapovjednici, čak i onda kad se utvrdi da nisu sudjelovali u njima ili ih nisu zapovjedili. Tad su odgovorni zato što nisu pokrenuli istragu i kaznili počinitelje zločina. Po tom kriteriju Tito nije oslobođen odgovornosti, barem povijesne, za zločine počinjene od strane partizana. Zapovijed iz svibnja 1945. kojom se traži sprečavanje ubijanja ratnih zarobljenika, koju citira Ridley, ne amnestira Tita jer počinitelji tih zločina ne samo da nisu bili kažnjeni, već su ostali vodeći generali JNA. Ridley oslobađa Tita odgovornosti i za Goli otok jer Tito nije znao i nije želio znati što se tamo događa. I u slučaju Andrije Hebranga Ridley amnestira Tita: "Ako je Hebrang i bio ubijen, ne znači da je zločin izvršen po Titovu naredenju". Činjenice da Tito nije pokrenuo istragu o Hebrangovoj smrti i da Hebrangovo obitelji nikad nije bilo dopušteno da sazna istinu o njegovoj stvarnoj sudbini upućuju na suprotne zaključke od Ridleyjevih. Isto tako je, po Ridleyju, sam Đilas bio kriv za godine provedene u zatvoru jer da nije objavljivao, kao što mu je bilo rečeno nakon udaljavanja iz političkog života, režim ne bi bio prisiljen izreći mu zatvorske kazne. Ovo su tek najpoznatije žrtve Titova režima, a bilo ih je mnogo više. Koliko točno, ostaje na historiografiji da utvrdi.

Političara se može suditi po sjaju njegova sprovida ili po djelu koje ostaje za njim. I dok je Titov sprovod bio sjajan po broju državnika koji su mu prisustvovali, od njegova politička djela jedva da je što ostalo. Država koju je stvorio raspala se po šavovima, nestala je partija koju je vodio četrdesetak godina i diskreditirana je ideologija koju je zastupao. Tito je ipak postigao ono što su mnogi hrvatski političari prije njega samo sanjali: jedinstvenost, iako ne i slobodu, hrvatskih zemalja. Zašto i kako je to uspjelo baš Titu, ostaje pitanje za njegova sljedeća biografija. ¶

... 1) Objesiti (kažem objesiti na način da to ljudi vide) najmanje 100 kulaka, bogatuna, poznatih krvopijaca. ... 3) Pokupiti svoj njihovo žito. ... Sve raditi na način da ljudi to vide na stotine vrsta uokolo, da zadrhte, da znaju i sebi kažu: oni ubijaju ... P.S. Nadite tvrde ljude". Dvije godine kasnije Lenjin je pokrenuo kampanju "raskozačenja" koja "odgovara definiciji genocida: cjele kopnene populacije, čvrsto ukorijenjena na jasno omeđenom teritoriju, Kozaci, bila je istrebljivana kao takva: muškarci strijeljani, djeca i starci deportirani, sela sravnjivana sa zemljom ili predavana novim stanovnicima ne-

MILENIJ

U kojem se stoljeću zapravo nalazimo?

Negdje u ovo vrijeme prošle godine jedno se pitanje neprestano provlačilo kroz milenijsko-apokaliptična, medijski konstruirana i marketinški napregnuta iščekivanja koja sa sobom donosi "novi milenij". Gotovo bez prekida, što u eteru elektronskih i u stupcima tiskanih medija, što u izvanmedijском prostoru "nevezanih razgovora" trajale su debate i naprezanja oko pitanja nastupa li s prvim danom 2000. godine "novi milenij" ili ne.

Želja za redom i preciznošću

Dakako, stavovi su se ubrzno iskristalizirali u dvije skupine. Prema jednima mi jednostavno ulazimo u 21. stoljeće, jer "to je bar jasno!". Prema drugima 21. stoljeće nije moglo početi tada, jer s godinom 2000. tek zaključujemo 20. stoljeće. Prvi su se pozivali na "zdrav razum", i nisu mogli skriti čuđenje spram suprotnog stava koji ne vidi tako očigledne i banalne fakte. Drugi su se također pozivali na "razum", ali ne toliko onaj "zdravi" koliko na onaj matematički, logički i znanstveni koji počesto nije u skladu sa "zdravim razumom", ali time nije ništa manje u pravu. Dakako, bilo je i onih koji su cijelo to pitanje i rasprave o njemu odbacivali baveći se mnogo važnijim praktičnim brigama (npr. novogodišnjom trpezom ili "božićnicom") i zapravo su uživali u tome što ih je baš briga za svu tu "milenijsku histeriju" koja je zavladala. Bilo je opet i onih koji su se tom pitanju posvećivali onako usputno, ali opet s dovoljno pažnje koja je izdavala pendantnu želju za redom i preciznošću činjenica matematike i fizike.

Opozicija starog i novog

No od svega toga možda je zanimljivije to što dilema ulaska u novi milenij povezuje konkret-

ne preokupacije tisuća i milijuna ljudi s problemima koji se obično smatraju "apstraktnim", suhoperanno "znanstvenim" i "filozofskim" pitanjima. Premda dakle predstavlja konkretan izdanak apstraktnih debata, ova dilema, ili bolje reći milenijska aporija, dobro demonstrira aporije logike i "razuma" ("zdravog ili znanstvenog) koji nas svakodnevno vode kroz život.

Naime jedni su u toj opoziciji "starog" i "novog" (u opoziciji digitalnih 0 i 1) uključivali nulu u svoj niz i brojeći nultu godinu kao prvu zaključili da ulazimo u novi milenij. Drugi su pak isključivali nulu i brojeći godine od jedinice (računajući godinu u točki u kojoj je napunjena) zaključili da ćemo tek dogodine, dakle, uskoro ući u novi milenij. Dok su dakle ovi posljednji, isključujući prvu nulu, uključivali tri nule u 20. st., oni prvi su uključujući nulu isključivali tri nule godine 2000. iz 20. stoljeća.

Stvar je zapravo nerješiva. Jer ako su te rasprave išta pokazale, onda je to da čin isključivanja, odnosno uključivanja podrazumijeva uvijek svoju suprotnost. Što je na jednoj strani isključeno, na drugoj će biti uključeno ili kako se to poslovčno kaže: što izbacite kroz vrata, vratit će se kroz prozor. A sve to stoga što se unutrašnje neprestano prelijeva izvan vlastitih granica, baš kao što se i izvanjsko stalno vraća u unutarnje. I nije to neki uzgredan, logičko-matematički problem od kojeg neki odustaju prepustajući ga stručnjacima, dok se drugi tom problemu posvećuju u dokoličarskom žaru neobaveznih čavrjanja. To je problem naše logike, to je sama ta logika kao problem. Jer ako – mjereno izvanjskim znanstvenim činjenicama – još nismo u unutrašnjosti 21. stoljeća, gledano iz unutrašnjosti našega duha mi smo već izvan 20. stoljeća. Odnosno, ako

već fizikalno nismo u novom mileniju, duhovno to već odavno jesmo.

Novi i stari vladari

U međuvremenu, tijekom ove godine debata se nekako ispuhala i dok je prošle godine bila živahnja, premda pomalo na rubu političkih događaja, ove je godine gotovo sasvim izostala. Tu i tamo još poneka reklama potpiri stari žar prošlogodišnjih verbalnih čarkanja, no sve u svemu čini se kao da je to pitanje sasvim riješeno. Možda je to zbog toga što su građane ove zemlje i ove i prošle godine mučile druge, važnije brige. Prošle godine bila su to velika iščekivanja koja je potpirila, i još veća obećanja kojima je bila popraćena, predizborna kampanja. Ove godine to je sve raširenija apatija zbog gubitka nade, zbog gubitka utopije, što je logičan ishod neispunjene obećanja i stalnog vraćanja istog, stalnog ponavljanja povijesti. Jesu li birači očekivali previše? Jesu li vlasnici novih mandata, koje su im građani ove zemlje povjerili, učinili pre malo u ovoj godini za koju se ne zna kojem stoljeću pripada? Zna li itko neposrednije, zornije i bolnije od građana ove zemlje da čin isključivanja, odnosno uključivanja podrazumijeva uvijek svoju suprotnost: uskrovitivi glas jednima, a davši potporu drugima, dobili smo "nove" vladare koji, kako vrije me prolazi, sve više liče na one "stare".

I ta je stvar slično godini 2000. nerješiva. Jer ako već – mjereno izvanjskim kriterijima – i jesmo u nekakvoj demokraciji, gledano iz unutrašnjosti duha novih vlasnika vlastodržачkih mandata mi to još uvijek nismo. I pitanje je kada ćemo biti, jer doista, u kojem se stoljeću zapravo nalazimo? 7

David Šporer

Siječanj

Vlast nad slikom i na njoj

Godina koje se sjećamo svesrdno je u praksi nastojala na onome što nije pošlo teoriji za rukom – eliminirati autora.

Boris Beck

Najglasovitiju sliku u mjesecu siječnju naslikao je Edo Murtić i to *u velikom zanosu* one noći u kojoj je saznao rezultate izbora te je nazvao *Dan pobjede 3. 1. 2000*. Ona je smješta i umnožena te podijeljena pobednicima: "javnim djelatnicima najzaslužnijima za demokratske promjene u Hrvatskoj". No, i počarani su dobili svoju sliku – u Saboru je izloženo *Donošenje prvog demokratskog ustava Republike Hrvatske 22. prosinca 1990*. Jadranke Fatur. Pobednicima se nije dopalo. Recimo, Edi Murtić: "To je sramotno i diletantski napravljen. Riječ je o kič-Saboru i takva je i slika – kič." Tu, evidentno, ima istine: Sabor bi bez kiča mogao načrtati jedino slijepi slikar. No istina je i da njezina slika nije nastala ni u zanosu ni preko noći.

Trulež što je izbjijala iznutra

Jadranka Fatur dobila je, na preporuku Žarka Domljana za kojega je radila obiteljske portrete, narudžbu za tu sliku još početkom devedesetih. Naručitelju se njezin hiperrealizam činio prikladnim za političku dekoraciju, a autorica topilna pružala je garanciju da neće biti ironične distance. Precizna poput svojih slika Fatur se prvo bacila na posao rekonstruiranja događaja kojem nije prisustvovala. Prvo je pomoću fotografija sastavila mozaik, a rupe je popunila na osnovu pismenih izvora. Pošto je sastavila kartoteku o svim

evo hiperrealističnog odraza tog političkog tijela: predsjednik Tuđman svečano proglašava Ustav, iza njega predsjedništvo Sabora, ispred njega poslanici, ministri i gosti te, iza svih, stražari, novinari i pjevaci koji su otpjevali himnu. Sve u svemu, više od stotinu pedeset portreta na toj slici. Slikarica dovršenu studiju podnosi naručitelju na uvid. Naručitelj je uzima na razmatranje i slika izlazi ispod slikaričine vlasti.

A ovako je izgledao samostalan život slike: prvo je u Hrvatskoj izbjila srpska pobuna pa je Simo Raić napustio naslikani stolac potpredsjednika Sabora da bi se pridružio pobunjenicima; potom je uslijedio raskid državnopravnih veza s Jugoslavijom zbog čega se sa slike pokupio Ante Marković; zbog rata su s platna otišli na

bojište i dva generala JNA; tu je negdje umro i Stjepan Sulimanac; onda se Hrvatska zaratiла s Bosnom pa se iz okvira pokupio i Alija Izetbegović; zatim su uslijedili raskoli u HDZ-u pa su se Mesić i Manolić izbrisali iz prvih redova; oni iz zadnjih klupa, pak, načrtali su se naprijed i u naslikanom Saboru nastao je pravi darmar. Još se u svoj toj gunguli Sabor preuredio, probijeni su neki prozori, a stražari dobili smješne uniforme. Ukratko, slika više nije odražavala stvarnost.

HDZ-u se, naime, ostvarila želja Doriane Graya: dok je u javnosti održavao izraz vječne mladosti, slika je starjela; dok je njegova ljepota bila neokaljana, lica su na platnu poprimala obilježja političkih strasti i grijeha; naslikani likovi bili su žigosani, a lice je sačuvalo sav čar i juvenilnu dražest. Tek kad je već bila očita "trulež što je izbjijala iznutra" i kao guba grijeha izjedala sliku", naručitelj je pozvao autoricu upomoć. Pragmatična želja naručitelja je jasna: slom na izborima 3. siječnja bio je izgledan pa je zaključio da je bolje ući u povijest (umjetnosti) ikako nego nikako.

Citatelji i vječnost

Kao što Jadranka Fatur nije smatrala da joj tko može propisivati kako smije slikati izloge i autobuse, a političare ne, tako nije dozvolila ni da je blizina vlasti omami. Odlučno je lupila šakom o stol, nespričana na kompromise bilo s naručiteljem bilo s naslikanim likovima. Preuzela je vlast nad slikom i dovršila je prema svojim zamislima – a njih je još na prvoj izložbi opisala kao *ljubav prema svijetu i očaranost*. I zato je njezina slika Sabora vrijedna pamćenja: ona ne predstavlja političku manipulaciju, nego pobedu autorica glasa, i to u godini još pogubnijom za autore od prethodne.

Na autora, u mojem pisanom svijetu, naime, sjedaju obični, izvršni, glavni, odgovorni i grafički urednici te lektori, redaktori, korektori, nakladnici, direktori, ilustratori, tiskari, distributeri, knjižari, vozači, prodavači, računovodstva, poreznici, predstavljači, poštari, kritičari, recenzenti, teoretičari i profesori i nevjeko-

rojatno je da su svi oni plaćeni za svoj posao, a da onaj prvi, bez kojega ničega ne bi ni bilo, nije! Ili bi doista, da nekim slučajem autor nije napisao ništa, te prazne stranice i dalje netko lektorirao, korigirao, redigirao, ilustrirao, uređivao, tiskao, izdao, predstavio, distribuirao, prodavao, recenzirao te, na kraju tog hranidbenog lanaca, o njima teoretizirao, pisao znanstvene radeove i držao predavanja? Godina koje se sjećamo svesrdno je u praksi nastojala na onome što nije pošlo teoriji za rukom – eliminirati autora.

Budući da mu egzistencija nije nužna, autor se prehranjuje na druge načine, a ne pisanjem. Svakodnevni ga poslovi beskrajno udaljavaju od prisopodobe Pavla Pavličića po kojoj je pisac biljka što *redovno* donosi plodove, veće ili manje, ali redovno. Umjesto toga imamo, kako je primijetio Jergović, pisce koji pišu samo kad moraju, kad bi ih *ubilo da ne pišu*. Rezultat su, dakako, užasno važne i sudbonosne knjige koje uglavnom ništa ne vrijede. Ali zato olakšavaju život izdavačima – kad god vide hrvatsku knjigu, znaju da ju je autor napisao zato što je to morao, što bi ga ubilo da je nije napisao. Pa kad ju je već napisao, ne moramo mu je još i platiti! Iznakno je nije pisao za citatelje, nego za vječnost...

Hrvatski politički hiperrealizam

Nije da ni Murtićeva slika nema svoju zanimljivu stranu. Na podjeli grafika *najzaslužnijima za demokratske promjene* glavni su, uz slikara, bili Ivica Račan i Nino Pavić. Zbog toga danas mnogi novinari, možda i neki od naslikanih, imaju gorkih riječi o hrvatskom hiperrealizmu, ali političkom. S druge strane, naslikani pjevači vjerojatno *Lijepu našu* pjevaju rjeđe i s manje žara. Pogledate li danas Murtićevu sliku, može vam se učiniti da pobeda na njoj više nije onako blistava, a ni blagostanje u koje se pretvara nije baš nešto. No kad god vidim sliku Jadranke Fatur, uvjerim se kako je vlast na njoj u čvrstoj umjetničinoj šaci. Utješna misao, bogohulna za naše ikonoklastičko doba: ipak na početku bila je autor (ili autorica). A i na kraju. □

Veljača

povratak imena značio je istodobno i *back to reality*, a za pred-

na neposrednu zabavu i prilagođen jednostavnom ukusu publike. Uglavnom počiva na kraćim dijaloskim sekvencama što ih izgovaraju stalni tipizirani likovi pučkoga podrijetla. Zahtjevnu publiku nije, međutim, zadovo-

nima kao što su Ivić, Gojko, Matić, Hrvoje, Nenad i tome slično.

Bilo je doduše i pokušaja medijskoga žanrovskog osvremenjivanja stenograma neuspjelom promjenom orientacije na "živu riječ", ali su se takozvani audiozapisi, zbog jakoga otpora prema fonocentrizu i nastojanja da se pokaže kako pismo ipak nije surrogat, u međuvremenu negdje zagubili. "Fenomen Mesić još nije razjašnjen", progovorio je tih dana Dražen Budija imajući u vidu svu složenost bibliografske i bibliotečne obrade stenogramske žanra, kao i njegov nagli tržišni i čitateljski uspon. Veljača je, također, uhitila Kutlu i Novalića. Veljača je okrala i Čiru Blaževića.

Dahtin i drugi

Veljača je, nakon Tuđmanove, uspostavila *Čarljevsu* Hrvatsku. Prva je bila regionalna vojna i politička sila, posebice aktivna u primitivnoj ubrusnoj kartografiji i opismenjivanju inozemnih geografa, a druga je jedan kafić u središtu Zagreba definitivno pretvorila u svoje stenogramske Jajce, dakle u središnje mjesto političke, medijske i doušničke trgovine, ponudivši trač, čakulu i poluvijest kao jasan znak svoga identiteta, kokošarskog mentaliteta i subotnjega licemjerja. *Mesić, Račan i Tomčić: dogovor pao uz viljamovku* tek je jedan od prikladnih novinskih naslova na kon susreta trojice na Jelačićevu trgu. E, da, i Miroslav Tuđman, guru hrvatske obavještajne zajednice, nenaviknut na žanrove nove hrvatske vlasti, podnio je

Nova je vlast jedan kafić uspostavila kao središnje mjesto političke, medijske i doušničke trgovine, ponudivši trač, čakulu i poluvijest kao jasan znak svoga identiteta, kokošarskog mentaliteta i subotnjega licemjerja

Dean Duda

Uono doba kad se nekima činilo da je svijet iznova dovoljno mlad i da pred njim stoji nekakav novi početak, veljača je ispuzala iz siječnja i ponudila zainteresiranima ambivalentne znakove olakso prihvaćene mlađosti. Čak su i rubovi moga privatnog života upućivali na novi ciklus. S jedne strane sekundiranje u održavanju zadnjih tjedana trudnoće, a s druge novi, veći podstanarski stan adekvatno smješten u neposrednoj blizini Kockice. Naravno, kao tipični pušači vremena ubrzo smo shvatili da smo zeznuli stvar jer su novi vladajući već godinama na Iblerovu trgu. Privatno, dakle, nikad blizu vlasti.

Mali nakladnik

Veljača je porodila *Dinamo* i predsjednika. Za nogometni klub

sjednika (to je onaj koji za svaku društvenu boljeticu nudi panaceju uobičajenu u prijev "aktivirati resurse") početak rada uspješne izdavačke manufakture. On je, naime, oko sebe skupio pristoju količinu bezbojnih savjetnika s kojima je u elitnoj zagrebačkoj četvrti utemeljio malu nakladnicu tvrtku *Ured d.o.o.* poznatu u ovom dijelu svijeta po doista rijetkom i uvelike zapostavljenom žanru stenograma.

Stenogram je književna vrsta nastala negdje između komedije dell' arte i Goldonijeve kazališne reforme. Ispočetka je usmijeren

ljavala takva vrsta teksta. Stoga stenogram gotovo nestaje s književne pozornice i čeka na svoju redefiniciju gotovo puna tri stoljeća. Prve reformatorske ideje koje kreću prema obnovi dobroga ukusa, razboritosti i vjerodostojnosti stenogramske čina počinju se javljati u Hrvatskoj, u veljači ove godine. Ključna inovacija sastoji se u dislokaciji zbijavanja iz pučkoga svijeta u dvorski milje, u kojem se pojavljuju novi likovi kao što su Predsjednik, Savjetnik, Hrvat iz Bosne i Hercegovine, Doušnik i Urednik, uglavnom nazivani osobnim im-

neopozivu ostavku zbog Mesićeva vica o njegovu ocu.

Veljačom je odjekivalo i *Dobar vam Vjesnik*, ali uzalud. Veljača je iznova pokušala pronaći i vlasnike *Večernjega lista*, no to joj nije pošlo za rukom. Veljača je, međutim, pronašla priličan broj inozemnih prijatelja, poput primjerice, velikoga pisca Paula Coelha, čiji romani tjeraju čovjeka ne samo da sjedne na obalu rijeke i zaplače, nego da u nju zbljija i skoči.

U veljači je hrvatska kulturna elita zamislila karneval u Zagrebu. Umjesto karnevala u prvim se daniма ožujka dogodio *Bobin suspendirani svijet (Mondo Bobo)*. Naime, zbog najavljenih progresa progresivnih snaga hrvatskoga društva karnevalmeštri su odlučili da se na taj protestni dan karneval neće održati na njenom maticnom prostoru ulice i trga. Vjesnici raskalašena pokladnog života napravili su iz sprudnje sprudnju. Hrvatska se kulturna elita službeno odlučila za karneval u zatvorenom prostoru. Birthje, pivnice, haustori, pečenice, Pomet, netko hoda po stolu, prestrašen, kostimirani, zadimljeno, masne ruke, snima ih HTV i emitira žderanje koji dan kasnije. Faj! Suspendirali su na jedan dan tobøž veseli život trga i ulica da se ne bi slučajno susreli sa svojim Drugim, sa svitom udrugama, crnim, Lašvanskim dolinom i Mirjanom Hrgom dok od Američke ambasade marširaju prema Markovu trgu. Taj je karneval bio prvi kulturni projekt nove vlasti. □

Ožujak

Teorijska čajanka

Način na koji je Eagleton predstavio svoju knjigu u Zagrebu nekima se zasigurno učinio neobičan, no u dijelovima svijeta kojima bismo se htjeli približiti sasvim je uobičajen

Tomislav Brlek

Uožujku smo imali priliku nazočiti doista nesvakidašnjem događaju, naime svoju je novu, tada još zapravo neobjavljenu, knjigu u Zagrebu promovirao autor čije ime nije nepoznato i u kakvom ekskluzivnom globalnom kontekstu. Oxfordski marksist Terry Eagleton, zadnjih nekoliko godina profesor na koledžu Trinity u Dublinu, spada među malobrojne svjetski poznate (ne samo književne) teoretičare koje ni relativno široj publici ne treba posebno predstavljati – premda ne

gotovo onima koji pišu u dnevnom tisku – što je potvrdila duplom puna dvorana Europskog doma, iako je predavanje bilo slabašno oglašavano te bez prijevoda. Slušatelji su uglavnom bili studenti Filozofskog fakulteta, kojima je svojevremeno rijetko hitro prevedena *Književna teorija* i danas nezaobilazna početnička, većini prvi, a mnogima sigurno i posljednji susret s predmetom iz naslova.

Demonstracija znanja i maha-ne pasošem

Način na koji je Eagleton predstavio svoju knjigu nekima se, naviklma na prigodne, nerijetko nemušte, govorancije, besplatne primjerke, koktele i zakske, zasigurno učinio neobičan, no u onim je dijelovima svi-jeta kojima bismo se navodno htjeli približiti sasvim uobičajen. Demonstrirajući znanje stečeno naukovanjem po obrazovnim institucijama koje u nekim krugovima, a ni u Eagletonovim tekstovima zadnjih desetljeća ne uživaju osobit status, besprije-korno vladanje govorničkim vještinama i zavidno korištenje medija javnog predavanja – od primjereno intonacije, sintaksse i registra do raznih prigodnih duhovitosti i teatralnog mahanja irskim pasošem – održao je, nai-me, izlaganje koje je sumiralo glavne probleme, teze i zaključke rečene knjige i odgovarao na pitanja s time u vezi. Iako se može reći da to autoru, koji je najpoznatiji po preprčavanju teorijskih pristupa koji se opiru sažimanju, uvođenju u predmete u koje po definiciji nema uvoda, pisanju čitanki o nečitljivim temama, te populariziranju tema koje su po svojoj prirodi nepopularne – i ni-

je teško te da je njegova omiljena književna vrsta ionako *digest*, ne bi bilo zgorega da se i ovdašnji autori, promotori vlastitih knjiga povremeno poduhvate čega sličnoga. Naravno, ni sama činjenica Eagletonovoga gostovanja nije bila lišena upletanja stranih sila, budući da je on do Zagreba, ljudazno se i bez naknade odazvavši pozivu redakcija *Frakcije i Zarez*, skoknuo (vozilom Britanskog savjeta) tijekom slobodnog dana svojeg višednevnog boravka u Ljubljani. S tim u vezi, međutim, vrijeđi zapisati, kako je sam ustvrdio, da je na njegova dva ljubljanska predavanja zajedno bilo manje ljudi nego na ovom, više-manje ad hoc složenom zagrebačkom. Vječita teza kako kod nas nema interesa za stvari ovakve vrste, kako u tiskanom tako ni u usmenom obliku, čini se ipak više vrijedi za izdavače i organizatore negoli za publiku, koja teško može pokazivati interes za nešto čega nema.

Ceremonijal-majstor

Prilika za izravan susret s Eagletonovim svakako osebujnim pristupom i provjerom kako on funkcioniра u formatu predavanja, bez obzira na zaključke koje smo iz toga izvukli, bila je istodobno i prigoda da se po tko

zna koji put ponovi da se kritički odrediti možemo samo prema nečemu što koliko-toliko pozajmimo. Zaognut plaštom nedostupnosti svaki se problem ili pristup čini mistično uzvišenim ili pak banalno nezanimljivim, već prema snishodljivim ili preuzetnim sklonostima procjenjivača. Pojam i zamisao kulture, tema Eagletonove knjige i ovoga predavanja, s tom je problematikom u nujužoj vezi. Primaknuti se bliže i pomije promotriti predmet rasprave svakako je važan korak u rješavanju niza vlastitih zabluda, osobito one najrasprostranjenije, o nemanju nikakvih zabluda. Budući da Eagletonova retorička poza i ironično zavodljiv način kako usmeno tako i pismenog izražavanja, više no što se to obično priznaje, duguju besmrtnoj tradiciji engleskog humor, osobito autorima poput P.G. Wodehousea, nije se ovom zgodom neumjesno prisjetiti još jednog ceremonijal-majstora koji utjelovljuje tanku granicu između ludičkog i ludačkog: "Poslužite se vinom," reče Ožujski zec obrabrujućim tonom. Alice pogleda po stolu, ali na njenu nije bilo ničega osim čaja. "Ne vidim nikakvo vino," primjeti. "Nema ga," reče Ožujski zec. □

Travanj

Déjà vu (dčjč vu)

Sve što je započelo u travnju, u prosincu ima svoj finale

Andrea Zlatar

Uneka bolja (čitaj: literarnija i opuštenija) vremena bilo bi lijepo pokušati pisati o mjesecu travnju imajući na umu početne stihove Eliotove poeme *Pusta zemlja* o "najokrutnijem mjesecu". I najmanje zrnce takve mogućnosti rasplijjava se pred mojim očima dok prelistavam travanske novine. Čak i ako zaobiđem mutne stranice unutarnje politike i ograničim se više-manje samo na teme kulture, refleksivna poezija ne čini se narоčito prikladnom za travanska prisjećanja. Mimo gomile međustranačkih i unutarstranačkih rasprava (tko će na koje mjesto u kojem ministarstvu i po kojoj logici) izdvajam četiri zanimljiva događaja:

1. Deklaracija o suradnji s Haškim sudom
2. Javna rasprava o zakonu o Hrvatskoj radioteleviziji
3. Postavljanje Slobodana Prosperova Novaka na mjesto ravnatelja Ljetnih igara u Dubrovniku
4. Javna rasprava o načinu financiranja kulture u gradu Zagrebu.

Sva ta četiri događaja imala su posljedice na zbivanja od travnja do prosinca; sva ta četiri događaja, štoviše, doživljavaju svoj finale (ili: katarzu?) upravo ovih dana. I što je najgore, sve te četiri katarze modelski su primjeri unutarnjih implozija koje dolaze na kraju dugotrajnih, iscrpljujućih procesa iz kojih ne proizlazi ništa što bi nas razriješilo starih tereta ili što bi otvorilo prostor pravim novim rješenjima.

Stavak prvi: Deklaracija o suradnji s Haškim sudom

U travnju su na dnevnom rasporedu bile rasprave o obavezama nove vlasti pred sudom u Haagu, a potpisani dokumenti o suradnji kao da su pisani u delfijskom

proročištu: svjedok da – optuženik ne, dokumenti tajni ili ne tajni, izručiti ili ne izručiti, oduprijeti se u prvom krugu pa u drugom izručiti, izručiti pa naricati nad visinom kazne. U najsvježijem slučaju, onome generala Stipetića, pitiske dvojbe privremeno su primirene "susretom na vrhu", dok je prava odluka odgođena na "neodređeno vrijeme". U svakom slučaju, dovoljno daleko. U sljedeće tisućljeće. U međuvremenu smo naučili da od vlasti ne treba očekivati jasne odluke i načelno zauzimanje stavova. Od slučaja do slučaja vatra se gasi priručnim sredstvima i nikada do kraja. Hoćemo li opet čuti zastrašujuću riječ *sub poena*?

Stavak drugi: Zakon o Hrvatskoj radioteleviziji

Javna rasprava o novom Zakonu o televiziji iznjedrila je u travnju ideju *javne televizije*. Kakva je to javna televizija? Ona koja služi javnosti, rekli su jedni. Sto je to javnost? – pitali su drugi. Javnost nije nešto što se naprsto može imati, jednom zauvijek, odgovarali su najpametniji. Javnost je stalno otvoreni proces uspostavljanja demokratskog prostora u kojem su imaju zajamčena prava sudjelovanja. Javna televizija nije privatna televizija, nije komercijalna televizija, nije pristrano vezana uz određene političke stranke... Javna televizija daje objektivne informacije, poštuje individualne stavove, osigurava pravo na glas različitim stranama... Sve smo to čuli u travnju, i zvučalo je lijepo. U prosincu još ujviek na televiziji gledamo neobjektivne i politički pristrane vijesti koje često ne daju nikavu informaciju.

Našu malu elitnu kulturnu i intelektualnu zajednicu posebno je u travnju brinula prijetnja o ukinuću Trećega programa Hrvatskog radija, koji je u HRT-u jedini preostali rezervat pameti i profesionalnosti. Željka Antunović zagovarala je na proljeće privatizaciju kako Trećeg programa televizije tako i Trećeg programa radija. Naravno da tu nikoga ne zanima sadržaj radijskog Trećeg programa, već se radi o sustavu malih odašiljača u čijoj bi se privatizaciji mogao okrenuti lijepi novac. I što imamo sada u prosincu? Novu izjavu potpredsjednice Vlade o tome kako će radio imati *tri programa na dvije mreže*. Novi prijedlog Zakona o televiziji donesen je samo jedan dan prije isteka zakonskog roka. I što sad može ta "javnost" koja bi se trebala konstituirati, između ostalog, i putem radija i televizije. Ponovno pisati peticije, ponovno raditi okrugle sto-

love, javne rasprave i diskusije, objavljivati tekstove uglednika, tražiti zaštitu u Ministarstvu kulture. Sve ono što smo učinili u travnju i što se – sada je to sasvim jasno – pokazalo uzaludnim.

Stavak treći: Dubrovačke ljetne igre

U travnju je na mjesto umjetničkog ravnatelja Ljetnih igara u Dubrovniku postavljen Slobodan Prosperov Novak. Ne bez javno izrečenih kritika (Izet Hajdarhodžić, na primjer), ali i uz priličnu podršku velikog dijela kulturne javnosti koja je smatrala da Novak i Dubrovnik zasljužuju šansu "novog početka". Dugovi su podmirenji, krenuo je posao. Da i želim, ne bih znala prepričati ljetne polemike između dvije paralelne vlasti u Dubrovniku (umjetnička i finansijska, Republika i Grad, Novak i Bogdanović). Konačni saldo je svima poznat: S. P. Novak je smijenjen. Medijska prepucavanja prekrila su umjetničke i kulturne dosege festivala, javnosti su predočene dvije varijante finansijskog obračuna (Novakova i Vujićeva), ali nijedna sasvim "transparentna". Osim toga, obje su se strane složile u jednom, a to je da razlozi smjene nisu u finansijskom poslovanju, nego negdje drugdje. U slučaju dubrovačke vlasti nismo u stanju razlikovati političke od privatnih interesa. Izet Hajdarhodžić sad tek s veseljem može kritizirati Vujićev izbor Novaka (*nisam li bio u pravu?*), a kulturna se javnost iscrpila od davanja beskrajne podrške Novaku. U jučerašnjim novinama čitam da su izabrani privremeni umjetnički ravnatelji Igara, Ivica Kunčević i Valter Dešpalj. Jedino što još nije dovedeno u pitanje to je pretpostavka da Dubrovačke ljetne igre moraju postojati.

Stavak četvrti: Financiranje kulture u gradu Zagrebu

Pod naslovom *Umorstvo iz nebaja* travanski broj *Zareza* donio je stenogram javne rasprave o financiranju kulture u Zagre-

bu. Mnogo strasti, emocija, frustracija, bijes nagomilanih u kulturnjaka tijekom deset godina. Pokušaj individualizacije krivnje (Mladen Čutura i njegova ekipa) pokazuje se teško izvedivim, sve su to nekakve komisije, programi, predračuni, hladni pogon, zaposleni, obaveze... Jasno je da će Čatura biti smijenjen u redovitoj političkoj proceduri, ali smjena sama po sebi ne mijenja katastrofičnu situaciju u gradskim kulturnim ustanovama. Osam mjeseci poslije još uvijek nisu izabrani novi direktori u gradskim kazalištima, a Vitomira Lončar, usprkos profesionalnom kreditibilitetu, ne dobiva podršku gradske komisije za kandidaturu na mjesto direktora kazališta *Trešnja*. Istoga tjedna dok se po novinama vuku izjave grupe glumaca iz toga kazališta, saznajemo i da je Gradska skupština odbila godišnji proračun za kulturu jer – tako izvješćuju mediji – gradski Ured za kulturu nije specificirao na što će se trošiti tražena sredstva. Ne želim vjerovati da sam to uopće pročitala. Ili su te novine ostatak HDZ-ovih medijskih moći, pa sada bezrazložno ocrnuju novu vlast? Jesmo li izgubili povjerenje ili smo samo nestrpljivi, umorni od čekanja. Rezultati nedjeljnih lokalnih izbora govore sami za sebe.

Efekti déjà vu

I da ne zaboravim: negdje sredinom travnja, pred Uskrs, započele su sparne, vlažno, južno i za to godišnje doba neuobičajeno vrijeme. Taj sveopći klimatski poremećaj koji se u nas još uvijek pokušava sakriti statističkim paralelama (i 1953. godine, na primjer, bilo je na današnji dan u Karlovcu zabilježeno čak dva stupnja više) traje bez prekida sve do polovice prosinca. Danas, 15. u mjesecu optimistično raspoloženi spikeri na vijestima najavljuju *snijeg za vikend*. Čak i u nizinama, vjerojatno *mokar* (a kakav bi inače bio?), ali ipak snijeg. I ne obaziru se mnogo na prognostičke karte na kojima su uz oblaće zapisane brojke od + 5 do + 12, a uz sunce od -2 do +4. Na Kestenovima u mojoj ulici pojavljuju se (sporadično, doduše) zeleni listovi i pupovi. U susjedstvu cvatu dvije ruže. Sve doista nalik travnju.

Što bih još mogla dodati: u odnosu na mjesec travanj doživljavam u prosincu neku vrstu efekta *déjà vu* ("dčjč vu" efekt na mom kompjutoru). U jednoj od pjesama grupe *Colonia*, koja se svakodnevno vrti na televiziji, stihovi se rimuju na ovaj način: sve je to dejavu, sve je to uzalud. Sve ono što smo se mučili u travnju: već video, uzalud. □

Svibanj

Svibanjski bankroti

Zanemarimo li ideološki aspekt proslave praznika rada, nameće se čisto praktično pitanje: čiji rad mi tu slavimo?

Dušanka Profeta

Kada smo u redakciji raspravljali o tome tko će pisati o kojem mjesecu, Boris je odmah znao da želi siječanj, Katarina kolovoz, Nataša studeni... Meni se činilo potpuno svejedno o kojem će mjesecu pisati, pa je tako ispašao svibanj. Desetak dana pokušavala sam se bez *po-moćne literature* prisjetiti što se važno tada dogodilo, a sve čega sam se mogla sjetiti su rođendani – puno meni dragih ljudi slavi rođendane u svibnju, pa mi je taj mjesec godinama povezan s riječju 'bankrot' i kroničnom neispavanošću. Nije preostajalo drugo nego proučiti kućnu novinsku arhivu, novine na mreži, *mailove* koje sam dobila i napisala.

Svibanj 2000. godine bit će zabilježen po rijetkom astronomskom fenomenu: u jednom trenutku sedam nebeskih tijela Sunčeva sustava našlo se u zviježđu Bika. Astrolozi su tu konstelaciju iščitali u vrlo širokom spektru značenja, od toga da možemo ponovo očekivati pojavu Krista, preko mračnih scenarija promjene magnetskih polova, do raspada Sunčeva sustava. Najavljuvana je i mogućnost promjene gravitacijskog centra sustava, što bi moglo dovesti do toga da se planete razlete u svim smjerovima ili počnu kružiti oko Jupitera. Zemlja bi postala mrtva, zaledena i mračna.

Katolici će svibanj pamtiti po konač-

nom objavlјivanju treće fatimske tajne, iz usta samoga Ivana Pavla Drugoga. Treća fatimska tajna govori o atentatu na papu,

Praznika rada, nameće se čisto praktično pitanje: čiji rad mi tu slavimo? Statistike kažu da od pet milijuna građana Hrvatske tek milijun radi i prima plaću, pa nije zgodno da se zbog samo 20% stanovništva organiziraju parade, otvaraju tvornice, uništavaju karanfili i troši novac. Novac je potreban, na primjer, za 'pokusni popis stanovništva' koji je u svibnju ove godine najavljen za lipanj, a 'pravi' popis planira se za 2001. godinu. Pokušava sam dokumenti što bi to bio 'pokusni popis stanovništva' i koja je svrha takvoga pothvata. Meni se, naime, čini da je svrha popisa stanovništva da se *točno* utvrdi koliko nas i kakvih ima kako bi se izbjegli okvirni postoci. Imam prijatelje koji su se izjašnjavali kao tuljani, Eskimi, pingvini, Meksikanci, Padanci, pa bih baš voljela imati u rukama papir s točnim brojem građana Hrvatske koji pripadaju tim skupinama. Ovaj koji se izjasnio kao tuljan proveo je svibanj u histeričnoj ekstazi zbog izlaska novoga CD-a grupe Let 3. Ekstaza je trajala kratko, sve do trenutka dok nije shvatio da je *Jedina* izašla u jednom primjerku. Veliki dio svibnja proveo je u planiranju kako da snimi prvi koncert svoje omiljene grupe. Od uzbudjenja oko *Leta 3* potpuno mu je promaklo da je u Puli gostovao Sting.

Tuljani za Let 3
"Mesić i Račan u kišnom Maksimiru proslavili Praznik rada" – glasio je naslov u *Vjesniku* od 2. svibnja ove godine. Ne-kako sam se prisjetila parada, karanfila, fotografija zanesenih radnika u bijelim košuljama i šilt-kapama kako koraka u bolju budućnost, parole 'osam sati rada, osam sati sna, osam sati odmora', pa mi je draga što se proslava Praznika rada svela posljednjih godina na grah u Maksimiru. Zanemarimo li ideološki aspekt proslava

Račan, Mesić i niz novinara gostovali su pak na *Eisenhoweru*, američkom nosaču aviona, pa je nacija imala neponovljivo zadovoljstvo da usporeduje kako novozabranjeli vlasti pristaju avijacijske kape i slušalice. Zaključak je opći da bi ta eskadrica teško stekla obožavatelje kakve je stekao Tom Cruise nakon filma *Top gun*.

Misice, Liović i FAK

Vjerujem da jedan dio hrvatske pa i svjetske populacije nije primjetio ni Jupiter ni Saturn ni fatimsku tajnu ni Račana i Mesića na nosaču aviona. Riječ je o sudio-nicima *Millenium Marijuana Marcha* koji su prodefilirali Jelačićevim trgom, a čije interesu u Saboru združno podržava Sanja Kapetanović. Jedan moj prijatelj Splićanin komentirao je to ovako: "Ma oni su svi makli. Kud bi mi stigli da cila zemlja poč-

ne zaobiljno duvat, jeben ti. I ovako svih izgledaju napušeni." Split će svibanj pamtiti po neredima na Poljudu nakon utakmice Hajduk-Dinamo. Novine su pisale o najvećim navijačkim neredima u samostalnoj Hrvatskoj, a Nensi Brlek u razgovoru za *Nacional* objasnila je da takvi događaji silno olakšavaju posao uredniku *Dnevnika* – emisija učas postane dinamična.

Nakon naporne dvogodišnje stanke ponovno smo birali miss Hrvatske. Kako je spor Lejla-Ivana završen solomonskom odlukom da nakon Lejle najljepša Hrvatica bude Ivana, tako je nacija 1999. provela u apstinentskoj krizi. Ove godine najljepša je 'po sudu višečlanog žirija' Andrea Cupor.

Hrvatska kao zemlja prekrasnog mora i prirodnih ljepota ponovno je počela privlačiti strane turiste. Slutila se dobra turistička sezona kojoj nije prijetilo ništa osim Liovića. Kako Talijani, Mađari, Nijemci i Česi baš i nemaju naviku redovnog čitanja hrvatskog tiska, ispostavilo se da su Liovićeve prijetnje o blokadi prometnica prepale najviše nas same. I tu bismo završili s onim dijelom koji se u podnaslovu Zareza označava 'i društvena zbivanja'.

U svibnju su završeni Marulićevi dani, a nagrada dodijeljena predstavi *Alma Mahler*. U Gavelli je premijerno izvedena Perišićeva *Kultura u predgradu*. U Osijeku je održan prvi FAK. Matica hrvatska i Naklada Ljevak izdali su prvo kolo Sabranih djela Miroslava Krleže. Osim niza rođendana i bankrota koji obilježavaju moje svibnjeve, ovaj će zapamtiti i po promociji knjige *Nešto nije u redu?* Tatjane Gromače. Na Tanjinu promociji skupio se veći dio generacije komparatista upisanih na studij 1991/92. godine. Nekad kosati kolege sa zaliscima, brijači koji su oženjeni (i čekaju prve bebe), brijači kojima do diplome fali još pokoji ispit... Da je netko kojim slučajem pustio onu pjesmu *Novih fosila* koja sadrži stih *a godine idu, lete k'o minute*, vi, dragi čitatelju, ne bi čitali ovaj tekst. Kolegica bi se s Opatovine uputila ravno na Jankomirski most. □

Lipanj

Stvarnost i simboli

Ne bih voljela živjeti u Hrvatskoj koju – imenom trga, ulice, parka ili mosta – predstavlja "prvi hrvatski predsjednik"

Iva Pleš

Jedan od zastupnika Hrvatske demokratske zajednice u Skupštini Splitsko-dalmatinske županije svojedobno se založio za podizanje spomenika Franji Tuđmanu: "Trebalо bi podignuti spomenik... i to takav da ga je kasnije teško srušiti." Umjesto spomenika ovih je dana – točnije na godišnjicu Tuđmanove smrti, kada je Sabor minutom šutnje odao hvalu i slavu "prvome hrvatskom predsjedniku" – jedan trg u Splitu, nakon trgovca i ulica u drugim krajevima Hrvatske, dobio ime Franje Tuđmana. Odluka o tom "imenovanju", zajedno s odlukom o brisanju imena ulice Mile Budaka, donesena je na jednoj od sjednica u lipnju ove godine. A lipanj je, i bez tih odluka, bio mjesec u kome su novinske stranice punili tekstovi o spomenicima, nazivima ulica, simbolima. U Slunju je podignut spomenik Juri Francetiću, u Veljunu se jedna žena pomokrila na spomenik srpskim žrtvama u drugom svjetskom ratu. Plave kape i crvene marame (poput onih koje su u nedavnom talk showu nosili nekadašnji disidenti hadzeovskoga režima Zlatko Canjuga i Željka Ogresta) bile su dio ikonografije Izborne skupštine Socijalističke radničke partije. Vodile su se rasprave na temu predloženog zakona o zabrani korištenja ustaških simbola.

Kruha i igara

Predstavnici vlasti najčešće su se prema

vu može poništiti sve strahote koje je iz sebe ostavio.

P.S.

Lipanj je, ipak, u tekstovima koji nisu

za novine, bio mjesec koncerta Vlade Divljana, torte od jabuka, prvog ovogodišnjeg skoka u more, jednog odlaska u Francusku, Miljacke, dugog putovanja u Sarajevo s dragom osobom... □

Preimenovanje prostora

Shvatimo li na taj način (pre)imenovanja prostora u kojima živimo, čini mi se da nehajnom odmahivanju rukom neće biti mjesto. Parafrasirajući jednu rečenicu iz vremena kada je ulica u Splitu dobila ime Mile Budaka, mogla bih reći: ne bih voljela živjeti u Hrvatskoj koju – imenom trga, ulice, parka ili mosta – predstavlja "prvi hrvatski predsjednik". Jer ne mislim da mit o tome kako je Tuđman stvorio državu

Baxtalo Devlikano dive thaj Nevo Berš!

Sretan Božić i Nova godina!

2001.

1 JANUARO

L	M	T	J	P	S	K
1	2	3	4	5	6	7
2	8	9	10	11	12	13
3	15	16	17	18	19	20
4	22	23	24	25	26	27
5	29	30	31			

2 FEBRUARO

L	M	T	J	P	S	K
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
7	12	13	14	15	16	17
8	19	20	21	22	23	24
9	26	27	28			

3 MARTO

L	M	T	J	P	S	K
9			1	2	3	4
10	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
12	19	20	21	22	23	24
13	26	27	28	29	30	31

4 APRIL

L	M	T	J	P	S	K
13				1		
14	2	3	4	5	6	7
15	9	10	11	12	13	14
16	16	17	18	19	20	21
17	23	24	25	26	27	28
18	30					

5 MAI

L	M	T	J	P	S	K
18	1	2	3	4	5	6
19	7	8	9	10	11	12
20	14	15	16	17	18	19
21	21	22	23	24	25	26
22	28	29	30	31		

6 JUNO

L	M	T	J	P	S	K
22			1	2	3	
23	4	5	6	7	8	9
24	11	12	13	14	15	16
25	18	19	20	21	22	23
26	25	26	27	28	29	30

7 JULIO

8 AGOSTO

9 SEPTIEMBRE

L	M	T	J	P	S	M
26	2	3	4	5	6	7
27	9	10	11	12	13	14
28	16	17	18	19	20	21
29	23	24	25	26	27	28
30	30	31				

10 OCTUBRE

11 NOVIEMBRE

12 DICIEMBRE

L	M	T	J	P	S	M
40	1	2	3	4	5	6
41	8	9	10	11	12	13
42	15	16	17	18	19	20
43	22	23	24	25	26	27
44	29	30	31			

13 ENERO

14 FEBRERO

15 MARZO

L	M	T	J	P	S	M
45	5	6	7	8	9	10
46	12	13	14	15	16	17
47	19	20	21	22	23	24
48	26	27	28	29	30	31

Kada su m

Fotografije

Bi bućake dive / Praznici

8. travanj – Saxphuvjako Romano Dive
8. travanj – Svjetski dan Roma

6. maj - Herdelezi, gjurgjevdani: "Sa e Roma daje horo khelena sa e Roma daje romano dive kerena"
6. svibanj - Djurdjevdan: "Svi Romi majko kolo plešu, svi Romi majko slave romski dan"

25. decembro - Avilo pi phuv e Devlesko čhavo
25. prosinac - Na Žemljii je došao Božji sin

31. decembro - Ingjaras o phurano berš
1. januari - Amen sijam ano nevo berš
31. prosinac - Ispratimo staru godinu
1. siječanj - Mi smo u Novoj godini

Romalen o logori Jasenovac ha Bistren. / Romi logor Jasenovac ne zaboravite.

Srpanj

Sedam tisuća dana u srpnju

Sezona je kiselih krastavaca, sitnih medijskih afera i gluhih telefona

Rade Jarak

Sezona je kiselih krastavaca, sitnih afera kojima uglavnom kumuju mediji i gluhi telefoni. Srce je ljeta i sve je naizgled idilično: političari su na odmoru. Pozitivnu sliku stvaraju turisti koji ruše sve rekorde. Iz dana u dan saznajemo nove brojke, stiže nam ih sve više, njihov broj je za deset, za vadeset posto veći nego lani – ipak sve je to još uvijek slabo kad se usporedi s predratnim rezultatima. Predratno vrijeme gledamo kao neku mitsku belle époque u kojoj smo se kupali u novcu i znojili u gužvama koje su stvarale stotine tisuća turista, ondašnjih domaćih i stranih, uglavnom iz Istočne Evrope. Sad gledamo Čeha kao Engleza, a Mađara kao Nijemca, svaki Talijan iz Apulije težak je kao skupina američkih umirovljenika nekad. Ali ipak iluzija je tu, kočnino u ovoj državi bar jednom nešto raste i ljudi broje lovunaprijed, makar virtualnu lovnu.

U srpnju ništa novo

Eh, srpanj. Mjesec u kojem se baš ništa nije dogodilo. Nije bilo pomrčine sunca, nisu se zaratile Srbija i Crna Gora, nije potonuo Kursk, nisu čak još ni požari počeli ti-

na strukovnim igrama – nešto se, konačno, događalo. U srpnju piromani su tek počeli kovati planove za potpalu, a seljaci su zabrinuto gledali u draču koja im je okružila masline. Gladili su bradu i govorili: "Spaliti treba, nema druge." Ili uzmite taj Kursk. Cijeli je svijet suočio s tragedijom mornara u ledenu grobu. Ali u srpnju se ništa nije događalo. Glumili smo turiste, ležali na plaži obavezno poslije tri kad je slabije zračenje i mazali se zaštitnom kremom. Nije čak bilo vruće kao prošlih godina.

Baš prvi srpnja otisao sam u Dubrovnik k starcima. Ali budući da je srpanj zapravo stanovita mješavina melankolije i mazohizma, okupao sam se tek pet ili šest puta. Okupao sam se samo onda kad bih vodio sina na plažu, tako da sam više pazio na njega nego na sebe: je li otišao duboko, je li namazaо leđa, stoji li u hladu ili se prži na suncu, jesam li ponio rezervnu pelenu i sokić itd. Cijelo sam ljeto čamio kod kuće kao nekačav radnik. Moja žena se zaposlila na hitnoj

pomoći jer im je trebala ispomoći za ljeto, a ona u Zagrebu ionako nema posla. Studirala je, završila staž i sada nema posla – spadamo u najugroženiju skupinu stanovništva, teška smo socijalna. Umirovljenici bar primaju nekakve mirovine, a nezaposleni ništa. Nula. Nema love. Stoga je ona prihvatiла sezonski posao na dubrovačkoj hitnoj pomoći. Rintala je od jutra do mraka, ma što do mraka, od jutra do jutra, jer radila je i noćna dežurstva. Jednom smo se čak spremili otići u kino, sin nam je bio tek zaspao, a kino Lapad je odmah ispod kuće. Obukli smo se svečano, iako smo imali preći samo tristo metara lapadskom obalom, pored starih baraka, od kuće do kina – ali ipak nismo otišli. Bilo nam je žao ostaviti dijete. Svaka čast babi i djedu, ali što ako se probudi i počne očajno plakati. Što ako počne plakati tako da ga čujemo čak i u kinu? Pa nismo otišli. Ostali smo na taraci, ona u haljinu, a ja u nekoj dobroj majici. Kao da smo i otišli.

Srpanjske perverzije

Perverzan sam, obično u srpnju, kad je najveća vrućina, čitam rusku literaturu. Tako radim već zadnjih desetak godina, većinu sam sibirske logorske literature pročitao u srpnju i kolovozu, za vrijeme najvećih vrućina. *Jedan dan u životu Ivana Denisovića* pročitao sam u srpnju devedeset četvrti, *Archipelag Gulag* u srpnju i kolovozu devedeset osme, a ove sam godine pročitao Štajnerovih *Sedam tisuća dana u Sibiru*. Izvaredna knjiga, potresno svjedočanstvo: ležao sam na kauču, upalio ventilator, pokrio se mokrim ručnikom i hladio se tim groznim, mučnim, zvjerškim i nadasve ledenim stranicama. Na stotine i stotine zatvorenika, ljudi s imenom i prezimenom, smrzo se pred mojim očima usred ljeta. Čisti užas.

Kasnije, kad sam se malo ohladio, odveo

bih sina k tetki i satima sjedio na njezinoj taraci. Taraca je zaista na izvarednom mjestu, odmah pored zidina, ima odličan pogled na zaljev ispred stare luke. Uzeo bih dalekozor, stari *kanočo*, i gledao. Netko bi pomislio da gledam krovove i prozore, da vrebam kakvu strankinju koja se svlači u sobi i gola hvata dah svježine – ne, gledao sam otoke. Male udaljene otoke pred Cavtatom. Čitavo sam ljeto gledao njihove monstruozne stijene koje se uzdižu iz mora i pokušavao zamisliti taj užas da se nalazim jako blizu njih. To me mjesto mitski privlači. Tamo sam bio samo jednom kao dijete i nikad više. Te otoke gledam čitav život, stalno mi stoje pred nosom, doduše kao dvije točkice na horizontu, ali nikad nisam bio na njima. To me užasno frustrira, a opet otoci mi pružaju neki nejasan osjećaj nelagode, nečeg nesigurnog, nejasnog, nečeg što može promijeniti moj život. Na koji način, ne znam.

Valjda je to demokracija

I što se još dogodilo? Ah, da – još jedno otvaranje Dubrovačkih ljetnih igara – ili kako li se već zovu. Ostajem pri ovome starom imenu, kad su se već tako slično zvala nekada popularne cigarete. E, gdje su oni dani kad sam kao lud skakao ispod Svetog Vlaha, dok su nas Trubaduri potpaljivali pjevajući *Lera* i druge pjesme. Ove je godine bilo takozvano demokratsko otvaranje igara – da čovjek ne povjeruje na koliko smo visokom stupnju demokracije. Ove godine predsjednik države nije održao govor, a češki predsjednik – iako bolestan – pio je piće na skalinama, kao ja kad sam bio mulac. Ajde dobro, valjda je to demokracija.

I tako, otišao je srpanj, i vruć i hladan, i suh i mokar, ali nadasve miran. Kao bonaca pred buru. □

Kolovozi

se njega nadljudskim naporima uspjelo sačuvati. Po novinama čitam

Arboretum, očišćena Posavina i Gospić

Tko je stvarno odgovoran za preko dvije tisuće požara ovoga kolovoza, nismo do danas saznali

Katarina Luketić

Situacija nije dramatična

Četrdeset stupnjeva, posvuda spaljena zemlja, zatvorena cesta Split-Šibenik, Split-Knin, Split-Dubrovnik, kamo god kreneš ne možeš tamu stići... Nedaleko Splita poginuo mladić koji je gasio požar; uokolo na desetke izgorenih kuća; na Bragu uhapšen tip iz Trebinja za kojega se sumnja da je podmetnuo požar u Dubrovačkom primorju. Četiri kanadera danima sumanuto i sasvim nemoćno kruže Dalmacijom – čas oko Dubrovnika, čas iznad Šibenika, pa u Zagoru – nastojeći ugasiti stotine, tisuće požara koji su ovođa ljeta bjesnili oko nas. Taman kad pomisliš da ne može biti gore, da ne može biti strašnijeg prizora od onih spaljenih i u uglijen pretvoreni uvala Hvara, polja iznad Trogira... stiže vijest da je izgorio veći dio Arboretuma u Trstenom. Stogodišnjeg drveća i raslinja nema; krajolik kultiviran prije nekoliko stoljeća preko noći pretvoren je u gomilu crne tinjanuće zemlje, u pakleni kraj bez boja, bez životinja, bez mirisa, bez ičega... Dani na radiju slušam kako smo *ipak* sretni što nije izgorio najvredniji renesansni dio Arboretuma, kako

kako upravitelj Arboretuma s besplatnom samouvjereniču objašnjava da je HAZU, u čijoj se nadležnosti park nalazi, učinio sve za njegovu zaštitu. Naime, predviđeni novac od oko trista tisuća maraka, koje je Međunarodna banka dala za zaštitu Arboretuma od požara, utrošen je na podizanje zaštitne ograde oko parka, iste one ograde koja će vatrogascima te noći onemogućavati prolaz i brže gašenje. Dio novca utrošen je, ponosio se upravitelj, i na specijalnu opremu za gašenje koja se sastojala od crvenih kantica postavljenih uokolo po parku, kantica koje su gotovo nalikovale onim djećnjima za igru u pijesku.

Ni tada ni kasnije za požar u Arboretumu, uopće za požare u Dubrovačkom primorju i Dalmaciji nije bilo odgovornih. Upravitelj Arboretuma nije dao ostavku, jednako kao ni upravitelj Hrvat-

skih šuma i načelnici vatrogasnih službi. Hrvatska vlada sazivala je nepregledne sjednice na kojima se nešto *trabunjalo* o požarima, *časkalo* o razlozima takva stanja, o tome što je sve još bivša vlast propustila učiniti, a što će sve – u nekoj budućnosti – ova Vlada poduzeti. Nikakvih konkrenih akcija, nikakvih efikasnih rješenja, kao da ih se stvarno stanje uopće nije ticalo. Ivica Račan hvalio je vatrogasce, a hrvatskoj javnosti preporučivao da "ne treba pretjerivati", jer "stanje nije katastrofalno". Šime Lučin je pak objašnjavao da su "uzroci požara uglavnom otvorene vatre, a ima naznaka i o podmetnjima" te da je "situacija složena, ali ne i dramatična". Istodobno kada su požari najvećom žestinom harali Dalmacijom u Varaždinu je najavljen održavanje natjecanja vatrogasaca koje je na kraju ipak odgođeno i to samo nekoliko sati prije svečanog otvaranja.

Kada je iznenadna kiša ugasila većinu požara, hrvatska je policija počela privoditi osumnjičene, njih tridesetak u nekoliko dana. Komentari o piromanima iz susjednih republika i nemaru ljudi preko granice, koji su "namjerno" puštili da se vatra širi s ovu stranu, dolazili su i iz samog političkog vrha. Argumenti nacionalne različitosti ponovno su se izvlačili kao spasenosni aduti za nečiju glupost. Tko je stvarno odgovoran za preko dvije tisuće požara ovoga kolovoza, nismo do danas saznali. Jednako kao ni jesu li se oni mogli ranije ugasiti, lokalizirati... Je li učinjeno sve da ih se sprijeći? Je li učinjeno išta da se to ne ponovi?

Očišćenu Baranju za očišćenu Posavini

"... Ma koliko god nam ta Bosanska Posavina političko-ekonomski značila, ali radi rješenja, ako mi dobijemo granice Novi Travnik – Busovača – Bihać, i ako dobijemo za to očišćenu Baranju

itd. da mi možemo odustati od većeg dijela Posavine." Rekao je to Franjo Tuđman 28. 11. 1993. godine u Predsjedničkom dvorima Gojkoviću Šušku i Mati Bobanu. Osim te monstruozne trgovine, u kojoj se očišćena Posavina daje Srbima za očišćenu Baranju, kod Tuđmana se toga dana razgovaralo još o mnogo čemu, o načinima kako da se zataškaju zločini u Ahmićima, o ratnim operacijama i kretanjima HVO-a u srednjoj Bosni, o tome da su, kako reče predsjednik, "Muslimani nama glavni, mislim, nepomirljivi protivnici". Dogovaralo se toga dana i kako da se najbolje – iz taktičkih razloga i na kratko – s mjesta predsjednika Herceg-Bosne makne Mate Boban, s obzirom da se već opasno zamjerio međunarodnoj zajednici koja uostalom njega vidi tek kao realizatora Tuđmanove politike na terenu.

Taj je razgovor između Tuđmana, Šušku i Bobanu jedno od najuzasnijih otkrića koje je u seriji stenograma s Pantovčaka predviđeno javnosti, i to upravo početkom kolovoza ove godine. Premda je taj stenogram zapravo potvrdio ono što su već mnogi u Hrvatskoj znali, otvorena trgovina, način na koji se *dilalo* s ljudskim životima i uopće stil i retorika tadašnje vlasti s kojom se kreirala politika u Bosni bili su šokantni. Etničko čišćenje dogovarano u predsjedničkom salonu, tretiranje ratnih zločina kao nestalnih igara mladića HVO-a, retorika mržnje i primitivna, osvajačka i opasna logika s kojom se nastupalo u Bosni i uopće način na koji se bosanskim Hrvatima trgovalo i manipuliralo – sve je to potpuno jasno iskazano u samoj jednom dvoipoštamnom predsjedničkom razgovoru. Užasne razmjere tog stenograma nije umanjila činjenica da su sva trojica njegovih sudionika već neko vrijeme pokojni, jer posljedice njihove sramotne politike, politike koja se na tako

jezivo banalan način dogovarala, trpjeli će još dugo, dugo godina ljudi susjedne nam zemlje.

Boli me k....!

Krajem kolovoza, dana 28. 8. u Gospiću je ispred svoje kuće ubijen Milan Levar, čovjek koji je godinama javno svjedočio o teroru i masovnim likvidacijama koje su provodili pojedini pripadnici Hrvatske vojske nad srpskim stanovništvom početkom devedesetih. Ubojstvo Levara neki su njegovi sugrađani i stranački čelnici odobravali, dok su neki lokalni ratni zapovjednici čak govorili "Boli me k...! To je sve što o Levaru mogu reći." Nakon njegove smrti u Gospiću su zaredale demonstracije, oko policijske stanice daniima su se sakupljali ljudi vežući ruke međusobno lancima. Desničarsko nasilje narednih se mjeseci širilo Hrvatskom, osnivani su kojekakvi stožeri za zaštitu, pisane su deklaracije, mrcvarene guske na gradskim trgovima u znak neke lažne i sramotne nacionalne samobitnosti. Čitavo to vrijeme policija je i prečesto čekala, odgovarala s prirozenjima i rastezala istrage, a vlast nije imala neku jasnu ideju kako da sprijeći desničarsko ludilo koje je zahvatilo zemlju.

Sve što se oko Levarova ubojstva narednih mjeseci događalo – odobravanje toga čina, eskalacija desničarskih ispada i sporost hrvatske policije u vođenju istrage – potvrdilo je tako, kao i u nizu drugih slučajeva, neodlučnost nove hrvatske vlasti da stane na kraj kriminalu i zločinima u proteklih deset godina. Dapače, potvrdili su, na bolno razočaranje svojih glasača, njihovu koketeriju sa štićenicima hadezeve politike i uopće činjenicu da je Tuđmanovo nasljeđe, stvarno i mentalno, duboko obilježilo sve ono što nam se u ovoj godini hrvatskih promjena događalo. □

Rujan

Olimpijada, izbori i uživanje na suncu

U Hrvatskoj se, koliko god prilike bile drugačije nego u susjednoj zemlji, također često događa da su svi za ili protiv nečega, ali to svejedno nema dugoročne posljedice

Dina Puhovski

U dječjim knjigama i ponekom udžbeniku rujan je mjesec u kojem polako dolazi jesen, lišće pada, vrijeme se kvari, vadi se toplica odjeća i o tome se pišu sastavci... u stvarnosti je rujan obično obilježen povratkom u škole i na poslove, no iako bi vjerojatno bilo *pristojno* da se sukladno s tim pokvare i meteorološke prilike, ne bi li ljudima bilo lakše raditi, to se u zadnje vrijeme ne događa, već ostaje toplo, a ljudi u kontinentalnim krajevima zavidno uzdišu kako je sad na moru divno, tim više što nema gužve. Ipak, rujan

sao vraćaju jači i svježi, ukratko – spremni na nove odlaske na kavu. Za lijepog proljetnog i jesenskog vremena u Zagrebu je, primjerice, teže naći slobodan stol u kafiću preko dana nego navečer, pa se dobiva dojam da nitko zapravo ništa ne radi. Osim konobara... A da je kojim slučajem ovog rujna zbilja već pristojno nastupila jesen, i to bi u međuvremenu prestalo biti važno jer će u kasnijim jesenskim mjesecima, u kojima bi već trebalo biti *zimsko* vrijeme, meteorološke prilike ostati tvrdokorno zagrijane, što je pogodovalo duljou naznočnosti nekih klica i muha okona, kao i ponovnom ustoličenju vremena (meteorološkog) kao glavne teme razgovora (npr. "ste čuli da budu Zagorci uskoro užgajali banane?").

Kič u kontekstu

Osim ispijanjem kava i razgledavanjem fotografija s mora čovjek se ovog rujna mogao baviti i Olimpijskim igrama. Uz rijetke hrvatske uspjehe – pobednika

koji nema stan i veslača koji kažu kako njihov sport u Hrvatskoj ipak uspiju odmoriti, te se ne po-

tekstu. Dok mnogi ionako preferiraju neobavezno blještavilo i sletove, ova je kombinacija pri-

da se ljudi pokrenu. U Hrvatskoj se pak, koliko god prilike bile drugačije nego u susjednoj zemlji, također često događa, ne samo politički, da su *svi* za ili protiv nečega – *svi* su najčešće nečim, mnogočime, nezadovoljni – ali to svejedno nema dugoročne posljedice. Tako se za pićem u kafiću zaključi da krivi ljudi vode državu/nogometni klub/susjedni kafić/mjesnu zajednicu/hrvatsku kulturu – i svi se oko toga slože, no zabavu pokvare oni *druzi* s kojima *svi* nemaju ništa...

Nakon rujna, kad barem malo zahladni i nema više sjedenja na otvorenom i grijanja leđa na suncu uz komentiranje situacije, čavrjanje o nečemu uspješnom i blještavom što smo vidjeli na televiziji, ili o tome gdje su sve kriji ljudi na pozicijama, ponešto gubi na ležernosti. Pravila u bilo kojem mjesecu u godini ostaju ista – da bi se populaciju iz kafića u nešto uvjerilo, potrebno je ideju/stvar upakirati u uvjerljiv papir za zamatanje, ukusan slogan i besprijeckoru izvedbu ili pričekati da ljudima osobno doista *zagusti* pa da se zbog nečega pokrenu... no ovdje su u rujnu šanse za to nešto manje – pustite nas da *sjeduckamo* u pletenom stolcu kad već ne *lješkarimo* na plaži, da se u miru pripremamo za novu sezonu, a razmišljat ćemo drugi put. Idućeg mjeseca. Možda... **z**

Listopad

Jedan dan u listopadu

Umorni smo od nestručnih instruktora

Gioia-Ana Ulrich

Kao i svakoga jutra iz sna me trgnuo glas voditelja jedne od brojnih stupidnih jutarnih kontakt-emisija koji je brujo iz moje radio budilice. Svako mi buđenje predstavlja šok. Što bi tek bilo kad bih imala budilicu koja bi me svako jutro budila riječima: "Otvori oči". Zasigurno bih poželjela da se više ne probudim. Svako buđenje sa sobom nosi mnoštvo novih obveza, neizvjesnost, brigu, a ponekad i pokoju radost. Nikad ne razmišljam o danu koji je predan mnom, o onom lijepom ili ružnom što vreba negdje iza ugla, pa stoga neke stvari koje svakodnevno proživljavam doživljavam mnogo intenzivnije. No da nastavim. Kao i obično bila sam u žurbi. Prenatrpani itinerer i vječno funkcioniranje po receptu "sve u zadnji tren" jedna je od neizlječivih bolesti našega vremena, koja najviše uzne-miruje moje ukućane. Izašavši na ulicu toga slučajno sunčanoga listopadskog dana i ugledavši masu ljudi koja se gurala u tramvaju, izbezumljeno prelazila ulicu te užurbano i zamišljeno hitala prema svome cilju, shvatila sam kako sam i ja dio tog vrtloga života u kojemu toliko toga propuštamo. Budući da živim u centru grada, rijetko sam imala priliku uživati u ljepoti

se toliko razlikuju od moje vesele i optimistične naravi. Zapravo je to jedino što volim u listopadu, budući da ga smatram neizmerno dosadnim mjesecom, mjesecom u kojem se u mojoj životu ne događa ništa posebno lijepo, posebno ružno ili posebno uzbudljivo. Mjesec je to u kojemu ništa ne iščekujem, ničemu se ne nadam, mjesec je to koji prethodi zimi koju smatram predugom i uvijek je jedva če-

kam odvaliti. U listopadu je obično sve uhodano, posla uglavnom uvijek ima, honorara, naravno, gotovo da i nema, a o nekakvom gođnjem odmoru ili slobodnim danima može se samo sanjati.

kafić na kavu. Nje ni to loše – posmisila sam u prvi mah radući se ukusnome *capuccinu* i predivno nezdravoj cigaretu – barem ču malo udahnuti miris ovog prelijepog listopadskog dana. Nakon jednoga sata čekanja mojem se strpljenju bližio kraj te sam odlučila pozvati "pauku". Napokon neke koristi od omražene moderne tehnologije – mobitela. Na moje veliko čuđenje nitko u Zagrebparkingu ni nakon desetak minuta nije podignuo slusalicu. Krasno! To nikako ne mogu shvatiti jer je poznato da "pauci" vječno harače gradom i uredno uklanjaju sve nepropisno zaustavljene automobile. (Zagrebparking je jedina firma čiji vlasnik bih voljela biti; teško da će ikad bankrotirati). Razočarana i bjesna prosjedila sam u kafiću još pola sata prije negoli se pojavit će ovaj koji se ponosa kao da je sam na svijetu. Obratila sam mu se riječima: "Baš me zanima koja je to kreatura ovako parkirala!" Čovjek u srednjim tridesetima, s bradom od tri dana, iznenadeno mi je odgovorio: "Ja nisam kreatura, ja sam instruktur vožnje". "Tim gore" odgovorila sam manje ljutito nego što sam isprva očekivala. Čovjek me pokušao uvjeriti kako sam bez po muke mogla izaći te da je problem u tome što ne znam voziti. U ruke sam mu bez riječi gurnula ključeve mogega auta, pa neka on pokuša! Nakon bezuspješnog pokušaja shvatio je kako je u krivu, ispričao se bezbroj puta i ponudio mi sto kuna kao nadoknadu (koju sam, naravno, odbila pokušavajući mu objasniti kako se uopće ne radi o novcu, što je njemu vjerojatno bilo teže shvatiti).

Takov relativno obeshrabrenog raspoloženja stigla sam do odredišta. Obavivši posao uputila sam se prema autu s nadom da će što je moguće prije obaviti sljedeću obvezu. No na ispunjenje svoje želje moralam sam pričekati. Naime, jedan neodgojeni građanin naše metropole svojim mi je automobilom zapriječio izlaz. Zadržavši mirne živce otišla sam u obližnji

učitelji, vođe! Posljednjih deset godina naši su nas instruktori doveli u stanje u kojem se danas nalazimo. Umorni smo od nestručnih instruktora koji svoje neznanje i bahatost nastoje nadoknaditi sa sto kuna. Onoga dana kada naši instruktori sigurno i uspješno budu držali volan u rukama te se poнаšali kao u toliko željenom zapadnom svijetu, prestat će predstavljati zapreku u našoj životnoj vožnji, a mi im ni imena nećemo znati.

Mariachi i tequila

Na putu do kuće zaglavila sam u poslijepodnevnoj gužvi, takozvanom *rush houru*. Bila sam bjesna zbog izgubljenoga vremena tijekom kojega sam mogla obaviti dobar dio posla koji me čekao kod kuće. Naime, tako živimo mi honorarci – prevoditelji i novinari. Nakon obavljenog posla dođemo kući kako bismo nastavili s poslom, odnosno dovršili nekakav prijevod ili tekst, a na honorare čekamo mjesecima. U autu sam uključila radio. Vijesti. Riječ je o ovgodišnjim političkim promjenama u Srbiji. Svi se vesele Miloševićevu krajem, svijet je oduševljen "razumnošću" srpskoga naroda, a mi ovdje strahujemo da će Srbija od svijeta dobiti više novca nego Hrvatska te da ćemo mi ponovno izvući deblji kraj.

Nakon potpuno neuspješnoga dana čekala me lijepa večer kojoj se nisam nadala. Otišla sam na proslavu rođendana osobe koja mi mnogo znači. Meksika klopa, diskretna glazba *mariachija* u pozadijini, veselo društvo, nekoliko *tequila* i listopad zaista može biti lijep mjesec usprkos svojoj običnosti i nezanimljivosti. □

Studen

la. Poznanici koje sam susretala po gradu sumnjičavo su me pro-

Najgori tajnički mjesec

Po pohvale ili makar objektivne procjene vašeg rada potrebno je ponekad otpotovati i do petsto-njak kilometara izvan Hrvatske

Nataša Polgar

Kada smo u redakciji razgovarali o podjeli mjeseci za naš godišnji kalendar, rekli su mi da svakako moram uzeti "najgori tajnički mjesec". Pa, nije mi bilo lako odlučiti se. U zadnjem su krugu ostali listopad i studeni. Listopad je bio kaotičan, no studeni je bio zaista užasan.

U studenom se svašta događalo: ostali smo bez ijedne kune na računu (što je značilo da nitko od nas uopće nije bio plaćen), a gotovo svaki drugi poziv u redakciju bio je vezan upravo uz novac. Zvali su naši opravdano ljuti suradnici, pošta koja je prijetila da neće poslati sljedeći broj *Zarez* preplatnicima, zvali su i iz tiskare, a između toga bližnja i daljnja rodbina i prijatelji zabrinuti za naše psihofizičko stanje.

Ponekad me, moram priznati, čak i zabavljalo slušati priče o našim honorarima, koji su dosezali i svote od tri tisuće maraka (glavna urednica) i nešto malo manje za ostale urednike, pa tako ni ja kao tajnica nisam loše proš-

matrali, tražeći valjda izvanjske znakove mojeg izvrsno plaćenog posla. Osim toga, nedavno smo promovirani iz "lijevih terorista" i "bljedunjavih pojava" u prave, uglađene rentijere...

Nema aforizama!

Kad sam bila još jako mala, uvijek bi me pohvalili kada bih dobro nacrtala neku sliku, naučila pjesmicu ili izvrsno napisala domaću zadaću. Tada sam mislila da je to nešto posve normalno i gotovo svakodnevno – marljivo i dobro radiš, za to te pohvale, a ponekad čak i nagrade. U *Zarezu* sam shvatila da pohvale i odobravanja uopće nisu tako česta pojava, vrlo se teško i nevoljko izgovaraju, a kritika ima i previše. Po pohvale ili makar objektivne procjene vašeg rada potrebno je ponekad otpotovati i do petsto-njak kilometara izvan Hrvatske. Ne mislim pritom da bi svi morali stalno hvaliti jedni druge i tapšati se po ramenima, no isto tako mislim da postoji suviše zlonamjernosti da bi itko ikoga više shvaćao ozbiljno.

Što se kritika tiče, neke su mi vrlo zabavne. Tako barem jednom tjedno dobivamo pismo ili telefonski poziv u kojem se neki čitatelj žali da u *Zarezu* nema aforizama, neki su bjesni jer im nije objavljena, na primjer, njihova teza o tri revolucije, nekima su slova presitna, a neki smatraju da je veličina naslova suviše raz-

metljiva, neki bi poslali reagiranje na vlastito reagiranje objavljeno u nekim drugim novinama... I onda treba objašnjavati da je tekst, nažalost, predugačak da bismo ga u cijelosti objavili, da su slova presitna jer inače toliko teksta ne bi stalo na jednu stranicu, da aforizme ne objavljujemo i da se obrate nekom enigmatiskom tjedniku... No, ima i onih kritika koje nisu tako dobroćud-

ne, kao na primjer da objavljujemo više tekstova srpskih ili bosanskih autora nego hrvatskih, pa onda onih koji tvrde da ne želim "surađivati s regijom", pa da naši autori nisu kompetentni da bi pisali o ovomu ili onomu, ili da su previše kompetentni i sa tim nerazumljivi, da je *Zarez* elitistička novina, pa je normalno da to nitko ni ne kupuje...

Neugodne veze s javnošću

Tajnica je osoba za *neugodne veze s javnošću*: nju se obično zove, uz autora teksta, kako bi se prokomentirao tekst s kojim netko nije zadovoljan. Ako u tom trenutku autor nije u redakciji, od tajnice se zahtjeva njen privatni broj telefona, što ona, naravno, ne daje, ali tada se prelazi na suptilnije metode: obično su baš išli zajedno u školu s autorom/icom pa bi mu/joj ispričali nešto vezano uz godišnjicu mature ili – imali su njen/njegov broj mobitela, no izgubili su ga, a autor ga uopće ne ma (zato što piše za *Zarez*)... Kada ni sve to nije dovoljno, tajnica mora obećati da će sve to zapisati i doslovno prenijeti autoru. Zato one i nisu baš najobjavljenije osobe u bilo kojoj redakciji.

Tajnica je ujedno i najdogovornija za sve što ne funkcioniра kako treba u redakciji: ona je kriva ako nestane neka disketa donesena još u rujnu prošle godine, njezina je pogreška kada se u pošti zagubi neko pismo, nije sigurno, ali je vjerojatno ona imala neke veze s virusom koji je upravo uništil hard disk, ako tekstovi nisu stigli na vrijeme, to su sigurno njezini prijatelji koji kasne...

Ne bih željela da me se pogrešno shvati: ja zapravo volim raditi u takvoj atmosferi i sa svim tim ljudima, uglavnom je zabavno i zanimljivo, ali nije za tekst o "najgorem tajničkom mjesecu/mjesecima".

Uz sve to, neki me dan na hodniku susjeda upitali: "A vi, vi radite u nekom školskom listu?" □

Prosinac

Mitska slika i grude blata

Vjerovati u svemoćnog spin doctora koji je iz sjene vladao Hrvatskom znači amnestirati Tuđmana i HDZ

Jurica Pavičić

Do mjeseca prosinca činilo se da će hrvatske novine postati monotonii i tjeskobni evidentičari razočaranja i rastakanja trećesiječanske euforije. A onda se dogodio prvi broj novog dnevnika *Republika i afere Grupa*. Medijski prostor opet je uzavrelo kao bazen pirana, kao u stara dobra vremena na koja smo navikli, sve prljavi od blata što leti uokolo.

Republika je otkrila nešto što nikog nije iznenadilo: da su vodeći medijski poduzetnici, danas na različitim stranama političkog spektra i rešetki, 1997. vrijedno sudarivali u monopolističkoj radosti ili bar njenim pripremnim radnjama. Osnovni problem *afere Grupa* jest u tome da ono što dokumenti *Republike* kazuju nije osobita novost: pred tri godine, uoči završnog juriša na *Stojedinicu* i priprema za nacionalnu TV koncesiju, govorili su svi o paktu velikih nakladnika.

Car koji nije znao

Više od sadržaja dokumenata zanimljiva je njihova forma, a osobito fabulozni šifrarnik u kojem su nanizana kodna imena za ortake i njihove nebrojene medije. Taj šašavi šifrarnik nalik kakvoj parodiji njemačke Enigme iz Drugog rata ili BBC-jevih poruka za francuske partizane doista je jedini novi, osvježavajući i zabavni moment u priči oko *Grupa*. Netko od našeg literarno-novinskog *stožera* koji se sastaje utorkom kod Ive u Brokvi rekao je da je taj naputak za šifriranje savršeni genetski križanac *Zločest djece* i Ludluma ili Iana Fleminga. On otkriva da su u cijeloj ortačkoj priči princip užitka i igra moći imali znatniju ulogu nego što smo mislili i puno veću od puke gramzivosti. Ta kriptografska parodija koju bi valjda trebali dešifrirati neki Lučinovi matematičari iz Bletchleya odaje kabinetsku maštu koja se raspojasala od špijunske maštarija.

Najgori nusefekt *afere Grupa* jest taj što se mit o Iviću Pašaliću opet vratio u javnost na medijska vrata. Mit o majstoru svih hulja, *spin doctoru* iz sitnih cvika i trodijelnog odijela – koji drma državom preko sustava ortačkih ugovora, tajnih *dealova* i kadrovske akvizicije – ponovno jaše, jači nego ikad. Mit o doktoru I. P.-u oduvijek mi je bio duboko iritantan kao politički fenomen, ali fascinantan kao literarni motiv. Zamislite svemoćnog negativca koji kontrolira sve, svugdje ima svoje ljude, kojeg gledate samo na televiziji, a morate se protiv njega boriti. Riječ je o čudesnom žanrovskom materijalu koji sam s guštom upotrijebio u romanu *Nedjeljni prijatelj* jer je žanrovski efektan, a dovoljno pesimističan i dešperatan da bi mogao biti hrvatski. Onda su kritičari navelivali pisati kako sam napisao roman o Pašaliću, a ništa ne može biti pogrešnije od toga, jer ja ne vjerujem da Pašalić uopće postoji. Ne, dakako, Pašalić kao osoba, nego Pašalić u mitskoj slici koju forsira dio medija. Ta slika je sjajan štof za književnost, ali politički beskrajno opasan i naivan.

Vjerovati u svemoćnog *spin doctora* koji je vladao iz sjene Hrvatskom znači – budimo sasvim otvoreni – amnestirati Tuđmana i HDZ. Znači vjerovati u to da je nacionalistička ideologija mogla proizvesti štograd drugo i bolje, samo da nije bilo masona u vlasti (Ivan Mužić), komunjara koji su ušli u HDZ ili doktora sa cvičerima koji je radio iza leđa Tuđmanu. To znači širiti caristički mit o *caru koji ne zna*

i koji je *dobri baćuška*. Car je jako dobro znao što doktor radi: Pašalić je oduvijek

Fašisti i pastori

Afera Grupa barem je nečem služila: pokazala je stupanj nemoralja hrvatskog medijskog nadzemlja. Puno je toga strašno u toj priči: to da se smišlja takav ugo-

i prisvojiti te novine. U tome im svesrdno pomažu ljudi nove vlasti poput Hrvoja Vojkovića. Ljudi koji su po okupiranoj *Slobodnoj* iza 1993. pisali fašističke uvdnice o Osmanlijama, poput spomenutog Jurdane, danas moralno važu konkurenci-

bio tek Franjina transmisija koja bez jakača s Pantovčaka nije težila koliko drek na kiši. Smiješno mi je kad danas mit o moćnom doktoru šire ljudi poput Srećka Jurdane koji je pred šest-sedam godina tako tumaćio u Kutlini *Slobodnoj* opskurne antihrvatske urote kojima ga je poučio američki ultradesničarski guru Lyndon Le Rouche. Pisao je o uroti Gornjeg doma, masona, versajskih sila i engleske kraljice protiv malih katoličkih naroda, a danas paranoično slaže mit o doktorovu polipu. U oba slučaja – dopuštam, drugi put bez namjere – zapravo je gradio obranu Franji Tuđmanu i advokaturu njegovim neuspjesima. Mit o I. P.-u raspaljuje (bar moju) maštu kao književni štof, ali kao ključ za političku prosudbu on je loš kao i svaki mit.

vor, ali i to kako je iskorišten u *Republici*. Užasava me ideja da novi medijski proizvod na tržište ne izlazi sa željom da bude bolji od konkurenčije, nego da konkurenčiju moralno difamira i oblati. Imam puno prijatelja u novoj redakciji *Republike*, velikim dijelom ljudi koji su kao i ja djeca *Slobodne* i njezinih nedaća. Neugodno je kako se ovaj sramni medijski rat stavio između nas. Neugodan je nemar prema javnosti u svemu tome. Gdje su tu uopće čitatelji i njihove kovanice koje ostave teti na kiosku? Tiče li se njih uopće kriptografirani rat grudama blata među bivšim prijateljima iz davnog *Globusa*?

Osam tjedana radim za svoju novu redakciju, *Jutarnji list*. Iz *Slobodne Dalmacije* otisao sam zato što će oni koji su je 1993. servirali Kutli definitivno pobijediti

ju i sipaju gromovite grožnje poput protestantskih pastora. Očito se nismo daleko makli i nismo ništa naučili od užasa devedesetih.

U svemu sam tome zadovoljan držanjem vlastita lista. Na novu se redakciju tek navikavam, ali sam ponosan njezinim dostojanstvenim držanjem u ovom ratu blatnim medijskim kuglama. Svi su se uokolo zaprljali: napadači, saveznici i promatrači, a moje novine, držim, najmanje. Ne mogu reći da je taj gandijevski otpor blizak mom temperamentu: sasvim mediteranski izgubio sam živce i poželio pokojem demokratu kratkog sjećanja izvaditi bubreg drvenom žlicom. Bolje je bez toga: čitatelj koji plača na kiosku ima pravo biti pošteden naših govana, naših ružnih sjećanja i neispričanih priča. □

Kako to perverzno zvuči

Ne mogu – lično – da predam poklon koji sam već smislio: normalnu Srbiju na pladnju, sa svim priznanjima i potpisanim krivicama

Petar Luković

Valjda pod ljubomornim utiskom da Božić u ove pravoslavno-ortodox krajeve stiže s desetak dana zakašnjenja, bez Christmas-ukrasa, poklona i one rush-gužve zbog koje Pariz i London umeju da popizde, svečane atmosfere na ulicama (lažem: u Knez-Mihailovoj primetio sam banderu na kojoj je lampion prekriven veštačkim snegom; video nekoliko crvenih balona koji su se ispuhali; ugledao samouslugu na čijim je prozorima blagajnica, cirilicom, ispisala "Srećan Milenijum"; kažu mi da su uporniji otkrili dve glomazne/džinovske jelke, visoke čak osamdeset centimetara koje se odmaraju u izlogu, zajedno s cipelama broj 36), možda zbog činjenice da mi se u glavi danima vrti Lennonova Happy Christmas – *The War Is Over*, verovatno najtužnija Christmas pjesma ikad napisana, moguće, takođe, da sam tek sad svestan da je ovo definitivni kraj godine 2000, sve to, zajedno, posebno, isprepleteno nekakvim ličnim opsesijama i fascinacijama, zaliveno lozom i bijelim vinom u inozemnim flašama... uz najnoviju predizbornu kampanju čiji se rezultati već unapred znaju – dovođi me pred grizznu rekapitulaciju pretvodnih 365 dana, valja, gospodo, sumirati godinu koju Srbija, kolektivno/individualno, već smatraju tako značajnom da će i nju staviti u muzej, pored onog bagera koji je 5. 10. u Beogradu imao *art-performance*.

Polno-diplomatski odnosi

Opis najvažnijih hepeninga već rahmetli Year 2000, za većinu Srba počinje i završava Oktobarskim Pučem; ne govorom o Revoluciji, naravno, jer Revolucije nije bilo; šta je, u stvari, bilo – možemo samo da prepostavimo posthumnim saznanjem da su nam sve policijske i vojne glavešine na broju, nitko u zatvoru, svi čestiti, pošteni, nekorumpirani, patriotski nabrijani, eto, pre neki dan, čak se i Slobodan Milošević oglasio televizijskim intervjouom, njemu je savest čista, rekao nam je, ništa ga ne muči, spava dobro, nema noćnih mora.

Lakše mi je, priznajem, sad kad znam da Milošević spava kao zaklan; mene nisu intervjuirali tek da im kažem da loše spavam, da se budim, kao arhetipski kreten u tri ujutru i da na minus devedeset, na prozoru, pušim, gledajući usnuli grad kroz žar cigarete; mene, za razliku od Slobodana, muči savest – kako da se prepustim tobože Christmas-radostima kad imam primitivan običaj da pamtim; sve godine pod Miloševićem vraćaju se kao plima povraćanja, sećanja na ratne godine, na uniformisana lica koja su bahato, s oružjem, hodali gradom, nitko im nije ni reč rekao, gde su oni dani kad su tenkovi za Vukovar i Sloveniju bili celivani cvećem, gde su danas ratni huškači koji su preko noći postali Demokrate, Socijaldemokrate, Demokrate u pizdu lijepu materinu, toliko Demokrate da danas svatko od njih ima nekakvu Partiju (Milorad Vučelić, recimo: bivši direktor RTS-a u vreme histerično-rasističkog TV Dnevnika) ili Pokret ili Pokretnu Imovinu ili Imovinu u Inozemstvu.

Lagano, lahko (rekli bi moji sarajevski prijatelji) pokušavam da se smirim; prošle sam noći, kunem se, sanjam dr Vojislava Šešela; sudsina bi mi, da je pravde, dode-

lila da mi u san uđe Female Angel, polunaga, kao što scenario stereotipa zahteva; opet se budim, okrećem na drugu stranu, razmišljam o Srbiji u kojoj se tako malo

dilema: hoće li ovaj narod jednom i zauvek da shvati gde mu je mesto, šta mu valja činiti, s kakvim očekivanjima zuri u 2001, šta ono Serbia očekuje da joj se desi sutra, prekosutra, 21. januara, u proleće, u jesen, next decembra?

Tuxedomoon – koji su u Beogradu gostovali ovih dana, u pauzi između *KUD Idijota* i Darka Rundeka – savršen su pri-

radski književnik, nedavno, čovek koji se predstavlja kao "izbeglica iz Sarajeva", zahteva da svoje mesto u "hrvatskom novinarstvu ustupim drugima", kao da su me female-glasači Hrvatske izabrali da im se većito udvaram, između Velebita i Istre, kao da sam pimp-Srbin, osuden da objašnjavam nestanak mastadonskih Macho-Srba.

Ima još: pre neko veče, kasno je to bilo, na Televiziji Palma, gledao sam izvesnog Nebojuša M. Krstića, šefa nečeg što se zove Obraz i što je forma politike sjedinjene s književnošću. Samo dva minuta bilo je dovoljno da razumem kako Srbija, dok postoji Obraz i dok postoje likovi kao N. M. K. (može: Dragoš Kalajić, Dragoslav Bokan), ume da bude zla i mračna i izgubljena u nemanjičkoj prošlosti, okupirana predstavom da se Sveti nije promenio poslednjih desetak vekova i da je Srbija iz 3. Veka i dalje uzor viteškim vojnim jedinicama Vojske Jugoslavije na jugu Kosova.

Ponovo sam povraćao, priznajem; priče o "zdravom društvu" nasuprot otvorenom društvu, priče o ekonomiji koja valja da bude "integralna", da zadovolji samo naše potrebe, ništa ne uvozimo, ništa ne izvozimo, priče o turizmu u kojima u zemlju Srbiju primamo samo "lojalne turiste" (redakcija Zareza se nije preporučila), ne može baš svaka budala da nas poseći i da nas koristi; priče o našem usponu ("Valja odmah obnoviti oružanu industriju i tako svetu pokazati ko smo"), priče o odvratnom western-svetu koji nas zasipa tehnološkim novotrijama ("E-mail je satansko zlo"), hi-tech igricama ili filmovima u kojima se, gle, happy couples nalaze i budu srećni čak i ako su drugih nacionalnosti, za sve je kriva erotska hemija koju će Srbija uništiti.... i baš, kao da je namerno (a jeste namerno), par dana uoči Izbora na koje ne idem, umoran sam, spava mi se, sanja mi se, čitav mi se hrvatski Jadran (more, talasi, riba, gnjuriti, praskozorje, pogled na pučinu) pretvorio u noćnu moru kontinetalnog tipa, kao da Srbija vas koliko ne postoji, možda je – kažem oprezno – bolje da je nema kad je već ovakva.

Spojeni sudovi

Lažem sebe kad kažem da mrzim Rekapitulaciju; svaki dan, čim se probudim – sabiram; gde sam, šta sam – nekoliko šalica turske kahve nisu dovoljne (znam) da se vratim u DOS-stvarnost koja (Demokratskom Opozicijom Srbije) potire svaku potrebu da budem, hoćete li istinu, u Beogradu; radije bih, zar sumnjate, bio u Ljubljani, Skoplju, Zagrebu, Zadru, Ludbregu, Londonu, Parizu, priče o Kosovu i Bujanovcu ostavio bih onima koje su te priče smislili – šta me se, recimo, danas, tiče, je li Srbija do Bujanovca ili nije.

Ekstremna srpska varijanta već će vam reći da je Srbija nekakva normalna državnička varijanta s kojom nema zezanja; sve mislim da parole "Srbija: od Horgoša do Dragića" odavno nemaju ne samo geografski već ni smisleni smisao; kao da mi je bitno dokle je Srbija, kao da marim dokle se proteglo Pravoslavlje, kao da brinem zbog hrvatskog Božića (a brinem, priznajem) jer ne mogu – lično – da predam poklon koji sam već smislio: normalnu Srbiju na pladnju, sa svim priznanjima i potpisanim krivicama.

Srbija, unfortunately, nije zemlja koja ovih dana ima smisla za humor. Izbori, propagandni spotovi, teorija da je Milošević za sve kriv (samo on?), sve će – ako glasate za nas biti drukčije; imaćemo račanovsku Pravdu, mesičevsku Istinu, bićemo Srpska Hrvatska veća od Hrvatske Srbije, sistem spojenih sudova (Zaboravili ste: bratstvo & jedinstvo) još uvek funkcioniše na ravni da nam je sve jasno i sve tako kristalno čisto.

E, rekli bismo u Srbiji: različitost svijeta samo je potvrda njegove identičnosti. Isto ono što govorimo o javno/tajnom/publikovanom mišljenju; sve što je moje – jeste moje; sve što je tvoje – takođe je moje; tude hoćemo – svoje ne damo; zapali cigaretu u cyber caffeu i razmisli: jesu li baš svi Srbici kao Hrvati? ↗

toga promenilo, da li se promenilo?

Istina: da Srbija više nije manjakalno izolirana, da Srbija danas (hey!) ima polno-diplomatske odnose sa Bosnom & Hercegovinom (do juče: takozvana Bosna & Hercegovina), da konačno, posle deset godina diplomatski komuniciramo sa Slovenijom, da smo najmlađa članica Ujedinjenih Naroda (ovo jeste funny!), da su nas primili gde god smo aplicirali... samo je nešto normalno, nešto što se podrazumeva, nešto što je čak i Hrvatska (Hrvatska?) prošla bezbolno. Ali, kako to biva u Srbija, sva naša recentna popularnost ima svoju macho-eksplikaciju; svet je, kažu nam ozbiljno, sa smrtonosno koštuničino-ozbiljnim licem, shvatio da je nesrećnoj Srbiji učinio nepravdu, a sve što nam se dešava – da nas ljube, maze, dodiruju, obećavajući trista godina ushićenja i erotiske pažnje – samo je dokaz naše čvrste, nepokolebljive, mirovorne politike, da nije tako, objašnjavaju, zar bi Koštunica bio kod Pape, zar Papa nije gledao Koštunicu pohotnim parkinsonovim pogledom, kako odoleti Voji koji je uvek bio naš Slovenija ili Bošnjacija, ali na takav način da strah od izjava, tekstova, uverenja, tikova ili ispada bude razumljiv, te, Srbi smo, majku mu! Energija ludila koje se skriva iza ambivalentnih, ali precizirano jasnih političko/knjижevničkih simbola, pokušava, bez uspeha, da sakrije svoju nadahnutost Nacionalističkom Matricom; lično sam je osetio onog časa kad je jedan beog-

Mene, za razliku od Slobodana, muči savest – kako da se prepustim tobože Christmas-radostima kad imam primitivan običaj da pamtim da pamtim

Lojalni turisti

Moja Srbija – kako to perverzno zvuči! – još je far far away od zemlje u kojoj bih, vaistinu, voleo da živim; nije u pitanju Rekapitulacija 2000, zašto ne Rekapitulacija svih Miloševićevih godina, zar se, jebi ga, nešto specijalno dogodilo što ja nisam primetio... ali je ovozemljaski Question

mer kako Serbia živi u prošlosti; gladna koncerata, kontakt, komunikacije sa svetom – ta ista Srbija ponekad/često ne ume da kontroliše primarne instikte; induktivni nacionalizam, skrojen po meri uverenja da je Srbija (again) centar sveta, svoje pipke pruža k saradnji s Hrvatima ili Slovencima ili Bošnjacima, ali na takav način da strah od izjava, tekstova, uverenja, tikova ili ispada bude razumljiv, te, Srbi smo, majku mu! Energija ludila koje se skriva iza ambivalentnih, ali precizirano jasnih političko/knjижevničkih simbola, pokušava, bez uspeha, da sakrije svoju nadahnutost Nacionalističkom Matricom; lično sam je osetio onog časa kad je jedan beog-

Zašuti i pleši

Rave, spol i kulturni studiji

Angela McRobbie

U predmetima ili odabranim obrednim praksama supkulturnog izbora uvijek ima nečega proizvoljnog i skoro apsurdnog. Mlaz pljuvačke kojim su na punk koncertima zalijevani oni koji su stajali blizu pozornice bio je očito "smislen" koliko i šokantan. Prizor *rave* curā koje u vrućim hlačicama i grudnjacima plešu sa dudom u ustima i pištaljkom oko vrata u istom je smislu istodobno neočekivan i bez presedana u vizuelnom inventaru otmjene ženskosti. (Možda je to *rave* varijanta punkerskih haltera i mrežastih čarapa srušenih očica.) To je narkomska kultura koja svoju nevinost prerušava jezikom djetinjstva. *Ravellers* se hlađe ili smiruju pomoću ledenih lizaljki. Pištaljke i dude vise na vratovima sudionika. Ti predmeti posreduju pri apsorbiranju narkotika E u tijelo. Simboli i ikonografija samosvjesno su djetinjasti i izravni. Primarne boje, psihodelične žvrljotine, slike preuzete iz poznatih reklama, fraze i melodije iz dječjih televizijskih emisija poput *Ulice Sezam*, sve to spojeno uz elektronski proizvedenu glazbu koja mahnitim brojem *beats per minute* one moguće ples i kod sudionika izaziva ushit.

Nadzor i prepustanje

Rave ima neke odlike koje bih željela posebno istaknuti. Kakvoj se predodžbi ženskoga, recimo, teži kada se sudionice svlače i znoje? U supkulturnama su se cure uvijek nalazile na plesovima. To im je bila jedina zabava. Za *rave* je to pokretačka snaga čitave supkulture. To curama daje novostečeno samopouzdanje i važnost. Grudnjaci, tajice i tenisice čine osnovnu garderobu. U *rave* kulturi (i klupskoj kulturi s kojom se ona često preklapa) cure su odjećom i izgledom izrazito seksualizirane, pri čemu su im stilski uzori televizijske zvijezde šezdesetih, poput Emme Peel. *Rave* curama, po svemu sudeći, napetost pruža tako što im omogućuje da imaju nadzor nad sobom dok se istodobno prepusta plesu i glazbi. Predavanje glazbi mora se u razdoblju nakon SIDA-e uskladiti s oprezom i nadziranjem spolnosti.

Jedno je od rješenja njegovanje hiperseksualiziranog izgleda koji je, međutim, simbolički učinjen nedostupnim pomoću

dude, pištaljke ili lizaljke. Ta je zamisao zaštite tijela od "prodora" još uočljivija u profesionalnoj tvorničkoj zaštitnoj odjeći koju nose i muški i ženski obožavatelji

sitnog poduzetništva koje se povezuje s mladenačkim supkulturnama i one razine kulturne proizvodnje koja je mladim ljudima omogućila da izravnije djeluju u glazbi. Da bi bio uspješan, *rave* mora privući velik broj ljudi. Organizatori su stoga uglavnom stariji muškarci s određenim iskustvom u klupskom promotorstvu, koji su često počeli karijeru kao DJ-i u manjim klubovima i na ilegalnim radiostanicama. Njihove cure pomažu na blagajni

štanda i prodaju nove i rabljene odjeće, ali manji je jaz između onoga što se može naći na tržnici i onoga što nude trgovine u glavnoj ulici. Trgovina Revive Clothing u Coventryu, na primjer, prodaje odjeću u *rave* stilu koja uključuje novu dizajnersku klupsku odjeću od gume, likre i pamuka, ali i "popravljene" rabljene primjerke, kao i nove "savršene" kopije starih klasika, npr. američkih srebrnih pilotskih jakni.

Red veličine *rave* kulture ne odnosi se

Kulturna politika kakvu djevojkama iz srednje klase i njihovim prijateljima daje iskustvo ravea određuje ih prvo i prije svega u odnosu prema onome što nisu

njemačke techno-glazbe, europske varijante *rave* glazbe. Tijelo u oba slučaja označava društvenost i samodostatnost. Zajedništvo gomile sudionika protuteža je jedinstvenost osobe. Supkulturni je stil ovdje metafora spolne zaštite. Privlačnost *rave* kulture djelomično se može objasniti načinom na koji je u osamdesetima klupska kultura (sama nastala iz crnačke kulture, gay scene i punka, u Engleskoj simbolički predstavljena figurom Boya Georgea) postala elitističkom kroz *in klubove*, mjesta, ljudi i druge oblike "upućenosti." Ući u klubove postalo je tako teško da su se mnogi ljubitelji plesa i glazbe na kraju udaljili od njih. Istodobno, druge su se klupske scene razmrivile na tako usko specijalizirane interesne skupine određene glazbenim, rasnim i spolnim sklonostima da je izbor mesta za izlazak na tom razdjeljenom plesnom tržištu ovisio o unaprijed postojanom kulturnom identitetu. Morao si točno znati što voliš i s kim želiš biti, a onda i znati gdje se to može naći.

Spolna podjela rada

Ali šesnaestogodišnjacima je odrastanje i izlaženje barem dijelom stvar ustanovljavanja kakva si zapravo osoba i tko želiš postati. U *rave* kulturi, premda je i ona, nastajući iz *acid house* kulture, razvila vlastito "podzemlje autentičnosti" i, prema opisu Sarah Thornton, vlastitu VIP kulturu, takvo kulturno predznanje nikada nije bilo preduvjetom ulaska. Slično tome, selektivnu politiku na vratima klubova koja je obilježila klupsku kulturu kasnih osamdesetih pomeli su masovni *rave parties*. Kako su mesta zbivanja postajala sve većima, rasla je i gomila, a s njom i zarađa od ulaznica i potrošnja za šankom. Promotori *rave* događanja postali su imućni poslovni ljudi koji zaposljavaju velik broj ljudi, od DJ-a, tehničkog osoblja, osiguranja, konobara do profesionalnih plesača.

Takvom razinom organizacije *rave* se uključio u glavni tok klupske i koncertnog promotorstva te prestao biti stvar

ili za šankom ili su zadužene za "odnose s javnošću," tj. dijeljenje *flyera* po lokalima. Kulturna industrija *ravea* prema tome ponavlja spolnu podjelu rada kakva postoji ne samo u pop-glazbi već i u većini drugih vrsta rada i zapošljavanja.

Skupa kulturna pljačka

Tko ovo tržište opskrbljuje odjećom? Mogu li se tu naći mlade žene? Odgovor i opet leži u "masovnom supkulturnom" *rave* tržištu. Svi oni nečuveni stilovi, koji su u prošlosti povezivani sa supkulturnama i stoga naglašavali granicu između supkul-

Privlačnost supkultura leži dijelom u modusima stjecanja moći koje nude

ture i glavnog toka, danas odražavaju nesatanje takve podjele. *Rave* stil je stil trenutka, ni dominantan ni marginalan, već oboje istodobno. Pripjeni kombinezoni, tajice, bodyji, jednodijelni "dječji" kompleti i tenisice mogu se nabaviti na policama trgovina lanaca Selfridge ili Pineapple. Djevojkama je *rave* stil dostupan na svakoj razini modnoga lanca. Ta se odjeća može kupiti na tržnici Camden i drugim sličnim tržnicama novih ili rabljenih odjevnih predmeta diljem zemlje, a može se naći i u trgovinama visoke mode i dizajnerskim buticima. (Modeli Pam Hogg, na primjer, uglavnom su namijeni klupskoj i plesnoj kulturi. Nose ih pop-zvijezde poput članica grupe *Shakespeare Sister*. Grudnjaci s perlama, modni hit Helen Storey, također su kupovani za nošenje u oznojenoj atmosferi kluba.) To znači da se širenjem plesne kulture proširio i spektar djelelatnosti uključenih u proizvodnju mode i stila. Još uvijek ima mjesta za postavljanje

međutim samo na veličinu događaja i parada, već i na raspon kulturne pljačke koji je čini tako skupom. Od britanske i američke crnačke kulture preuzima dva osnovna oblika i prakse, *dance party* i istaknutu ulogu DJ-a. One, uz pomoć nove glazbene i zvučne tehnologije i piratskog radija, nude čitav niz mogućnosti. DJ, kojem (devet od deset su muškarci) je sve to na raspolaganju, postaje nekom vrstom vrača, stvarajući "totalno iskustvo," nadziranu vježbu uzbudivanja gomile. Glazba taj učinak proizvodi izmjenjivanjem ubrzavajućeg, ali monotonog ritma s mnogo lakšim, nerijetko izrazito melodičnim fragmentima (preuzetim iz televizijskih serija poput *Twin Peaks* ili s ploča Phila Collinsa ili pak iz glazbe za filmove o Jamesu Bondu) "prišivenim" na ritmičku matricu u podlozi. Kao što su neke grane narkomske kulture kasnih šezdesetih uživale u svoj glazbeni repertoar unositi "blesave" špice dječjih serija i dijelove popularnih "pjesmuljaka," tako ova zabacuje društvene i političke komentare u korist jednostavne, sretne glazbe (*happy hard core*), koju je u ranom razdoblju *acid housea* izražavao logo sa *smileyjem*. Što pak postavlja pitanje politike mladenačke kulture u vremenu nakon Margaret Thatcher, a naizgled i nakon socijalizma.

Rave traje

Druga je prednost *ravea* što, za razliku od koncerta ili "svirke," traje, ne prestaje. Ta hiperrealnost užitka, ta produženost medija (koju imaju i dvadeset četverosatni televizijski i radijski programi) stvara novo društveno stanje, nov međuodnos tijela, zadovoljstava glazbe i plesa te novih tehnologija masovnih medija. *Rave* užima užitke na kojima su opstale crna i gay kultura i čini ih dostupnima pretežno bijelcima, pripadnicima radničke i srednje klase. Takoder seli taj "koktel" plesa, droge i glazbe u izrazito britanski krajolik, koji rabi i slavi zemljopis malih gradova, novih gradova, autoputova i ruralnih "atrakcija," ne samo čitav dan ili čitavu noć, već pone-

Angela McRobbie (1951) profesor je komunikacije na Goldsmiths koledžu Sveučilišta u Londonu. Jedna je od urednica CCCS-ova zbornika *Women Take Issue: Aspects of Women's Subordination* (1978). Njezini su interesi vezani uz kulturni industriju, modu, popularne magazine, dizajn, glazbu, kulturu mlađih, feminističku teoriju, seksualnost i probleme identiteta. Priredila je ili pak supriredila niz zbornika (*Feminism for girls : an adventure story* (1981), *Gender and generation* (1984), *Zoot suits and second-hand dresses : an anthology of fashion and music* (1988), *Back to reality? : social experience and cultural studies* (1997)), te nekoliko autorskih knjiga: *Feminism and youth culture : from 'Jackie' to 'Just Seventeen'* (1991), *British fashion design : rag trade or image industry?* (1998), *In the culture society : art, fashion, and popular music* (1999).

kad i po tri dana. Ne čudi što ti *raveovi*, osobito ljeti, počinju izgledati kao skupovi hipija ili festivali kasnih šezdesetih. Priзор koji pružaju muški nogometni navijači, pripadnici radničke klase, sastajući se ljeta 1992. po tajnim ruralnim mjestima kako bi plesali na otvorenom i spavalii u automobilima prije no što se, nakon saturnalja mentalnih i tjelesnih iskustava, vrati u Liverpool, Leeds ili kamo već, snažna je izjava o prisvajanju užitka i "prava na zabavu" od strane te osobite (ali sve veće) grupe mladih ljudi.

Kultura izbjegavanja

Kao zaključak bih predložila da u *rave* kulturi postoji niz društvenih napetosti (uključujući one u vezi roda i spolnosti) koje se manifestiraju u osobitoj estetici plesa, glazbe i droge, koja je postala obilježjem te pojave. Ukoliko postoji, kako tvrdi Maria Pini, "tekst uzbudjenja," intenzivna i neumoljiva žudnja za užitkom koja zadovoljenje nalazi u spoju društvenosti događaja, "dobrohotnosti" droge i individualnom fizičkom zadovoljstvu u njezinim učincima, onda također postoji ne samo "tekst nelagode," koji, uslijed straha od SIDA-e, rezultira degradiranjem spolnog užitka u ime djetinjastog tjelesnog uživanja (polimorfna perverznost), već i "tekst izbjegavanja." *Rave* ne sadrži ništa nalik agresivnoj političkoj kulturi punka. Kao da mladi *raveri* jednostavno ne mogu podnijeti teret odgovornosti koja se od njih očekuje. Toliko je opasnosti (droga, cigarete, alkohol, seks bez zaštite, spolno nasilje i silovanje, ekološke katastrofe), toliko društvenih i političkih problema izravno utječe na njihove živote i toliko se toga očekuje od njih (da budu potpuno odgovorni za svoju spolnu aktivnost, postanu dobrim građanima, da nađu zaposlenje i zarađuju za život, nađu partnera i zasnuju obitelj u društvu u kojem je brak postao "privremeni ugovor") da se *rave* okreće od toga teškog tereta i baca se u kulturu izbjegavanja i gotovo potpunog prepuštanja. To čini jednako vidljivo i spektakularno kao i mnogi njegovi supkulturni prethodnici i stoga izaziva snažnu društvenu reakciju. Ishod je uspostava dijaloga, koji, kao i u prošlosti, uključuje intenziviranje policijskog i društvenog nadzora. Pitanje je, dakle, u kojoj mjeri supkulturna estetika, koja od svojih pristaša traži da "zašute i plešu" u magli zadovoljstva i uživanja, uopće stvara bilo kakvu kulturnu politiku.

Svijet bez princa

Ali kako je moguće govoriti o kulturnoj politici mladih u devedesetima? Premda sam u ovom članku insistirala na važnosti dodjeljivanja mladim ljudima uloge aktivnih pregovarača i tvoraca kulture, a ne tek njezinih potrošača, sam pojam kulturne politike implicira zajedničku usmjerenost i smjer koji je teško pronaći u kulturi mladih i što možda uopće ne bi trebalo tražiti. Mladi nisu stabilna homogena kategorija; oni su presjek kroz etničke, rodne, klasne i ostale razlike. Stoga je realnije tražiti kulturne oblike i izraze kojih, čini se, sugeriraju nove ili nastajuće "strukture osjećaja" nekog dijela mlade-

načke populacije, na primjer mladih djevojaka.

Takvo stjecište promjena može se uočiti u časopisu kao što je *Just Seventeen*, gdje uzorci značenja koji su nekada bili amblematični za iskustvo adolescentne ženskosti, tj. romansa, nestaju da bi bili zamijenjeni raspršenijom ženskošću, odvojenom od čvrstog uporišta koje joj je pružala romansa. Ishod tog procesa odvajanja od uporišta identiteta jest da se ženskost gradi kao proizvod niza manje stabilnih, nastajućih pozicija subjekta. Ženskost nije više "drugo" feminizma, već uključuje razne "strukture osjećaja" nastale u političkom diskursu feminizma u sedamdesetima. Ali ona istodobno, i možda najsnajnije, postoji kao proizvod visoko nabijene potrošačke kulture, koja pak djevojkama preko potrošnje nudi pozicije subjekta i osobne identitete. Konačno, subjekt nove ženskosti također ulazi u društvene i spolne odnose s drukčije pozicije od one koju je imala prije deset ili petnaest godina. I tu je bilo osporavanja i promjena. U rječnik vezā sada su, uz ljubav, seks i užitak, ušli i prijateljstvo, jednakost i razlika. Ostaje nam istražiti način na koji "emancipacija" od romanse supostoji s novim nelagodama i strahom od SIDA-e preko jasnijeg razumijevanja opasnosti s kojima se mlada žena suočava u

Kulturna industrija ravea ponavlja spolnu podjelu rada kakva postoji ne samo u pop-glazbi, već i u većini drugih vrsta rada i zapošljavanja

svijetu u kojem više ne čeka princa na bijelom konju niti u njega vjeruje. Odsutni princ mogao bi se shvatiti kao ubrzavanje krize ženske subjektivnosti.

Roditeljske brige

Možda je najprimjereniji zaključak vratiti se "mikrološkoj" razini i poziciji subjekta roditelja. Kakve mi, recimo, rasprave i dileme prolaze glavom dok zabrinuto

koje čine *rave* privlačnim, zanimljivim i uzbudljivim. A opet me, dakako, zanima i čini zadovoljnom što se moja kćer uključuje u kulturu, što dolazi kući žaleći što nije imala fotoaparat da mi pokaže kako je bilo na parkiralištu za vrijeme *ravea Coast To Coast* u Birminghamu.

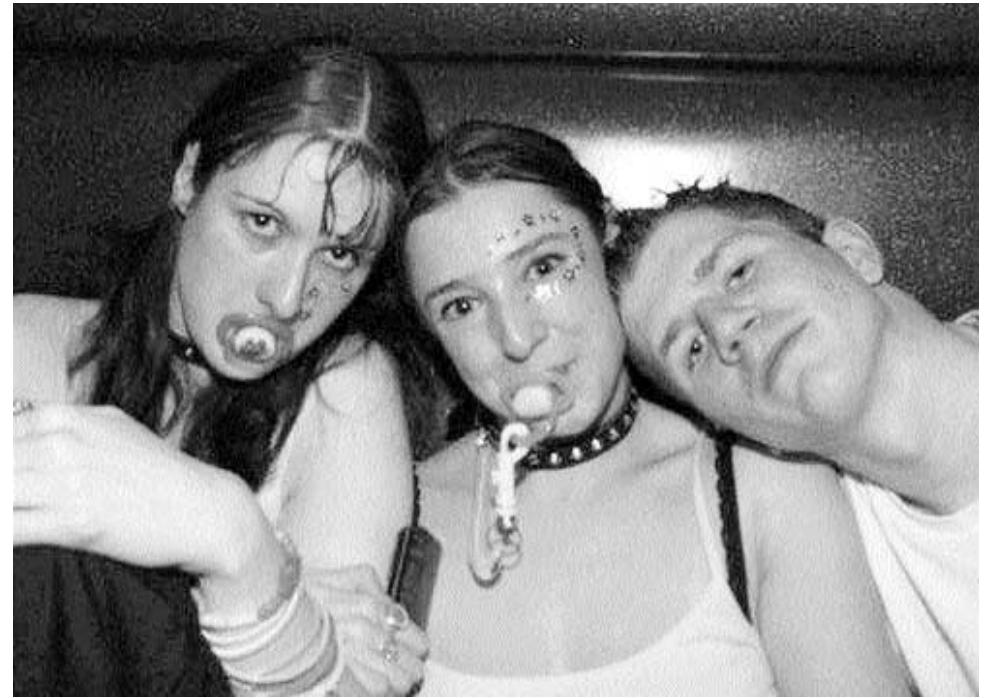
Spektakl izlaganja

Zaboravila sam i na širok spektar znanja o glazbi kakav nudi takvo sudjelovanje u supkulturni. Televizija postaje sve manje zanimljivom u usporedbi s *Kiss FM* i drugim ilegalnim radiostranicama koje se obraćaju izravno slušaocima. Supkulturni romani i videofilmovi, koji obično mitologiziraju neki raniji supkulturni ili un-

skrivena značenja u riječima pjesama, žargon, obrede, posebne dijelove odjeće, neiscrpan su izvor konstruiranja identiteta *ravera*, odnosno tko su moja kćer i njezini prijatelji i koga bi mogli susresti.

Supkulturni modusi moći

Možda je naglašavanje autentičnosti preduvjet stjecanja subjektivnosti i identiteta u pubertetu, a prednost supkulturne upravo to što nudi jaku subjektivnost kroz kolektivna značenja koja nastaju razlikovnim kombinacijama znakova, simbola, predmeta, stilova i drugih "označavajućih tekstova." Njih se ne percipira odvojeno od ostalih, komercijalnijih pubertetskih tekstova poput sapunica ili serija kao

derground trenutak, poput *On the Road* i *Ciao Manhattan*, kruže među prijateljima. Prvi i jedini put kad je moja kćer bila zainteresirana za prevodenje s njemačkog koji uči u školi bila je reportaža u njemačkim novinama o "njemačkoj techno-glazbi." Kulturna politika kakvu djevojkama iz srednje klase i njihovim prijateljima daje iskustvo *ravea* određuje ih prvo i prije svega u odnosu prema onome što nisu. To nije konvencionalna kulturna politika "papaka" i srednje klase. Nije isuviše jako vezana uz "roditeljsku kulturu." To je kulturni prostor određen uglavnom iskustvom mladih ljudi iz radničke klase, "crnih" i "bijelih", i ta se supkulturna ustanovljuje prvenstveno njihovom kulturom, njihovim jezikom, kreativnošću i radom. To je i prostor spektakla i izlaganja, dok se svaki klub ili *rave* trudi nadmašiti druge u specijalnim efektima i drugim atrakcijama. ("Na ovom mjestu u pjesmi," kaže mi kćer, "laseri brišu po podu, a profesionalni plesači izvode neki veliki brišući pokret.") Ta međuigra plesa, glazbe i slike stvara moćnu popularnu estetiku. Uronjenost u *rave* utječe i na obrasce ljubavi i prijateljstva. Usprkos prividnoj otvorenosti prema svima, kodovi "rave" autentičnosti, koji uključuju stvari s malih etiketa, fanzine, *flyere* kao vrijedne suvenire, poznate DJ-e, slavne klubove, legendarne *raveove*,

što je *Twin Peaks* ili filmova kao *Flatliners* ili nekih drugih djela s mladim glumcima. No supkulturna daleko nadmašuje ostale oblike mladenačke zabave zbog mesta zbivanja. Izvan regulativnog prostora doma ili škole, autonomniji prostor supkulturne izravno doprinosi slabljenju tih institucionalnih veza. Stoga privlačnost supkulturna leži dijelom u modusima stjecanja moći koje nude. U onoj mjeri u kojoj ti kulturni oblici i prakse postoje i oblikuju se izvan nadzornog i određujućeg pogleda onih koji su inače moćni, uključujući roditelje, što pak stvara osjećaj nelagode, straha i bespomoćnosti koje osjećaju kako konvencionalni "čuvari moralu" tako i roditelji. Sociolozi su opisali i objasnili snagu mladenačkih supkulturnih kultura kao otpor, a društvenu reakciju na tu pojavu kao "moralnu paniku." Ti se nerijetko mutni pojmovi pojašnjavaju i potvrđuju kad se uzme u obzir položaj roditelja ili majke. □

S engleskoga preveo: Tomislav Brlek

*Uломak iz teksta Shut up and dance: youth culture and changing modes of femininity, Young, I (1993), br. 2.

Izložbe

Galerija u "crkvi" i "Crkva" u galeriji

Izložbe kojima se ukida granica između života i umjetnosti, privatnog i javnog, voajerizma i sudjelovanja, ekshibicionizma i skrovitosti, starog i novog, sakralnog i svjetovnog

Izbor iz zbirke Franjevačke galerije Muzeja na Širokom Brijegu, Studio Josip Račić; Crkva (Marijan Crtalić featuring Goran Dević), Galerija Miroslav Kraljević, prosinc 2000, Zagreb.

Silva Kalčić

Povijest neke umjetnosti, upravo zbog njezina osobnog karaktera, čovjekova je osveta nad bezobličnošću povijesti čovječanstva.

(M. Kundera)

Prva privatna zbirka suvremene umjetnosti u tadašnjoj državi, Franjevačke galerije Muzeja na Širokom Brijegu, jedinstven je postav u sakralnom okruženju koji uključuje reprezentativni nukleus likovne avangarde druge polovice 1980-ih godina (do 1990), neetablirane, sa značajem kontrakulture. U komunističkom društvu, paradoksalno otvorenom za turizam no ipak zatvorenom za zapadni profitni društveni koncept, umjetnički izričaj modeliran je izravnim utjecajem zapadne umjetnosti, uz bitnu razliku da izostaje imperativ umjetničke proizvodnje kao robe za tržište, koje je u postmodernističkom zapadnom društvu zamijenilo figuru mocene, tradicionalnog konzumenta i naručitelja umjetnosti.

Smatrajući da umjetnost može mijenjati svijet, kao i da se s njime zajedno mora mijenjati, hercegovački fratri, oformivši svoje umjetničko utočište, prepoznali su *progresivnu* umjetnost jednako kao franjevci prijašnjih stoljeća koji su zapošljavali Giotta, Donatella, Mantegnu... Time su oduzeli argumente onima koji su predmijevale da su crkve i samostani otvoreni isključivo umjetnicima anakronističkog umjetničkog izričaja koji podrazumijeva figuraciju.

Studio Josip Račić izlaže reprezentativnih osamnaest umjetnika iz dijela fundusa Franjevačke galerije Muzeja na Širokom Brijegu, čiju koncepciju (izlaganja suvremenih umjetnika) autorski potpisuje Jadran Adamović.

Naglašeno osobni radovi umjetnika ogromnog generacijskog raspona, asinkronih teorijskih postavki i raznoraznih umjetničkih izričaja, prezentiraju Fra-Yu-Kult, neformalnu skupinu umjetnika kojima je zajedničko neprihvaćanje uvriježenih ili efemernih sustava vrednovanja u nas osamdesetih godina. No to je istovremeno *samo-deprivirana*

umjetnost jednako nenaklonjena vrijednostima Zapada, kao i vlastita dvorišta, ne pridajući si, međutim, značaj mehanizma socijalnih promjena. Franjevcima se stoga (kasnije) zamjerilo na osmišljavanju umjetničkog projek-

tiv njegova monokromnog (prema riječima autora "crno" i "bijelo") istovremeno su minimum i maksimum) slikarstva od 1960. godine. Djelo Željka Kipke priпадa uzdržanom metafizičkom ciklusu opskurnih, "zataškanih"

istovremeno rezultat istraživanja znakova i metoda umjetničkih avangardi i socrealizma. Piktogrami umornog komunizma (tvornice, čekići, zastave...), jednako kao religiozno slikarstvo, ustaljene su ikonografije. Crvena

"dematerijalizirano je tvorno i digitalizirano postojeće", što odlično korespondira s intoksicijskim, somnabulnim ritualom dvokratnog tulumarenja autora i njegovog prijatelja. Rad temeljen u nikada dovoljno utaženoj potrebi da se izade iz svakodnevice, svijesti i sebe (svoje osobnosti), progovara samo naizgled nesuvislim jezikom žonglera, *entertainera*. Budući da crkva zadovoljava iste te čovjekove potrebe, proizašle iz potrage za trascendentalnim, Crtalić je svoju izložbu naslovio upravo *Crkva*. Njegova potraga nije institucionalizirana, a dnevna soba preuzima ulogu svetišta u kojem se u obredu osobnog pročišćenja koristi ilegalni pribor za transsupstancijaciju. Teolog Romano Guardini već je 1959. godine napisao knjigu *Kraj modernog vremena* u kojoj je naglasio da, dok je antički svijet bio karakteriziran "samogranjenjem koje isključuje beskrajno i kaotično", a srednjovjekovna civilizacija prioritetom božanskog elementa kao normativa kozmičkog reda, moderno razdoblje obilježava nemogućnost pronalaženja "mesta osobne ljudske egzistencije". Apsolutno se ne može pokazati u imanentno osjetilnom svijetu postmoderne. Stoga se prema Kunderi dešava dedivinizacija svijeta, *Entgötterung*, što nije ateizam, "već položaj u kojem pojedinac, misleće ja, zamjenjuje Boga kao temelj svega; čovjek može i nadalje imati vjeru, klečati u crkvi, moliti se u postelji, njegova pobožnost ubuduće pripada samo njegovom subjektivnom svijetu".

Umjetnost iz dosade

Posjetitelj izložbe najprije biva zainteresiran za fizički teatar (improvizirane koreografije) autora i njegova domaćina, a potom reagira nelagodom shvativši da vojerski zaviruje u intimu potpunih neznanaca. Dnevna soba je prostor igrališta prije nego prostor posvećenja. Potreba za pretjerivanjem aktera performansa proizlazi iz svijesti "mi se igramo i znamo da se igramo, dakle nismo samo razumska bića, nego i više od toga, jer je igra nerazumna" (Huizing). Kao što galerija "krade identitet" dnevne sobe, dešava se i obratno – na zidovima sobe izvještene su Crtalićeve slike iz 1995/96. godine, slike psihodeličnim pastoznim virovima *les faunes* boja. Pokućstvo i drugi konstruktivni elementi dnevne sobe privremeno imaju status subjekta, a potom izlagani dobivaju značaj svjedočanstava o minulim projektima, i u tom kontekstu umjetničkih relikvija. Naglasak je na ideji umjetnosti iz dosade, ne-stvaralačkoj tj. oslobođenoj imperativu manualnog rada. Crtalićev postupak pokušaj je "miniranja" granica podjele na privatnu i javnu sfjeru.

Još jedan izvrstan ironijski obrat situacije predstavlja transkripcija bezobzirne autoanalize, polumanolognog "šifriranog" brbljanja (koje se pretapa u "narodnjačku" glazbenu strukturu) zabilježenog na videosnimci, što je suhi komentar na dnevnapoličku situaciju u kojoj smo bili i u kojoj jesmo. Stenografe u našoj svakodnevici objavljaju dnevne novine, što nije slučajno jer, kao što zapaža Fukuyama, redovito čitanje novina zamijenilo je dnevnu molitvu u društвima (*nas niže*) srednje klase".

Marijan Crtalić: Crkva, 2000.

ta koji gotovo da utjelovljuje "bratstvo i jedinstvo" države koja će uskoro prestati postojati. No takva je država bila zadani okvir, kontekst Fra-Yu-Kulta gdje prva kratica stoji za "frakciju" u smislu skupine unutar skupine, u kojoj djeluju istaknuti akteri danas zasebnih nacionalnih likovnih pozornica. Vlasta Delimar, Željko Kipke, Julije Knifer, Ivan Kožarić, Vlado Martek, Goran Petercol, Edita Shubert (koja ne pripada "prvom postavu" Fra-Yu-Kulta), Mladen Stilinović, iz Slovenije dvojac Veš slikar svoj *dolg*, Bojan Gorenec, IRWIN – likovni ogranač tzv. "estetskog" pokreta NSK i Jadran Adamović iz Sarajeva autori su zastupljeni radovima na izložbi u Studiju Josip Račić. Fra-Yu-Kult idejni je suputnik Jugoslavenske dokumente iz 1989. godine, gdje nije

boja, sintetičnih slika hermetičkog uma. Uobičajeni zakoni prostorne percepcije ovde ne vrijede, autor istražuje prostor jukstaponiranjem različitih vizura iste površine, uz primjenu inverzne perspektive.

IRWIN je inaugurirao vlastiti semiotički sustav koji uključuje alpsku pastoralnu ikonografiju, motive iz lova, rogovlja, kao i atavističku etiku-estetiku socrealizma. Na djelima *Suprematizam* no. 1990 i *Dva križa*, autori

i crna, "sučeljene" boje, simboliziraju smrt koja pripada kultu privatnog prostora.

Jadran Adamović teži fuziji svih oblika umjetničkih izričaja u jedan ili njihovu dokidanju umjetničkim konceptom. Njegova brončana skulptura *Trag* otisak je ljudskih stopala u pozitivu, što je u zaumnoj opreci s naslovom djela. Adamović tijekom izvođenja restauracijskih radova u franjevačkom samostanu na Širokom Brijegu osmislio je projekt Fra-Yu-Kulta koji odlično korespondira sa spiritualnom energijom sakralnog prostora. Adamović se dojmio afirmativan odnos redovnika prema umjetninama, koji nije posjednički no ipak je stražarsko-pokroviteljski.

Predstavljeni umjetnici u situaciji kolektivnog individualiteta posrednici su kultura Istoka i Zapada, što je uloga koju su hercegovački franjevci imali prošlih stoljeća. Vrlo je dragocjeno izlaganje dijela njihove zbirke u Zagrebu, kao znak nove vrste suodnosa s Hercegovinom. Iako je dan od umjetnika Fra-Yu-Kulta, Jusuf Hadžifejzović deklarativen je izjavio da ne želi stvarati "umjetnost za muzeje", već više voli kreirati konceptualne bombe za muzejske podrumne – jer umjetnik je izložen manipulaciji čim je "izložen".

Umjetnik kao entertainer

Ako život može biti umjetničko djelo, čemu onda služe umjetnička djela?

(M. Kundera)

"Akcionistički performans *na-dimljenim* vlastitim *proegzorcističkim* *ekshibicionizmom*", riječima autora Marijana Crtalića, sažetak je radnje videoprojekcije u Galeriji Miroslav Kraljević. Izložbeni prostor preveden je u izložak, naime scenografija akcije na ekranu prenesena je u prostornu situaciju galerije. U galeriju je transponirana dnevna soba (*poprište* performansa) autorova prijatelja Gorana Devića. Virtualno je *semplirano* sa stvarnim,

Hercegovački fratri, oformivši svoje umjetničko utočište, prepoznali su progresivnu umjetnost jednako kao franjevci prijašnjih stoljeća

posežu za Kristovim atributima, plamtećim srcem i trnovom krunom, a tu je i Raspeti na mobilnom suprematističkom križu, unutar sugeriranog kvadrata i kruga (kao predodžbe zemlje i neba). Koherentno jednako bolno iskustvo kao Kristovo jest svakodnevica rudara, njihov "križ" također je sadržan u naslovu djebla.

Iza naziva *Veš slikar svoj *dolg** kriju se dvojica autora koji se odriču vlastite osobnosti jer ona nije značajni bitna za umjetničko djelo. Svoja djela često uništavaju prije nego li postanu dijelom povjesnog i estetskog konteksta, konzumirana od javnosti. *Nestajanje* iz 1989. godine, skulpturalno djelo izloženo kao slika, istovremeno je otvorena i zatvorena grafitna spirala nalik amonitnoj okamini, načinjena gestom koja simulira neosobnu izvedbu strojem.

Mladen Stilinović za umjetnike Istoka tvrdi da "kada su i proizvodili umjetnost, znali su da je to užaludno, da je to ništa... Umjetnici Zapada nisu lijeni i za to više nisu umjetnici, već proizvodili nečega..." Program *Eksplotacija mrtvih* nastaje od 1986 – 89. godine kao pokušaj i

Julije Knifer: Meandar, 1979.

promovirana zamisao "jedna povijest, jedna umjetnost, jedna kultura", već upravo stanje transferitorijalnosti.

Posrednici Istoka i Zapada

Apropriacijska umjetnost Vlaste Delimara predstavljena je djelom naslovlenjem *Kraljice ne plaču*. Umjetnica je vlastitom introspektivnom portretu ironično dočrtala krunu, a među usne ugurala znamenski predmet: križ (najbolji logotip na svijetu prema Oliveru Toscaniju, Benettonovu fotografu).

Julije Knifer predstavljen je *Meandrom* iz 1979. godine, varijacijom na temu helenističkog ornamenta koji je provodni mo-

Ključ salonskog autizma

35. zagrebački salon /arhitektura, urbanizam, interijer/ 2000.
15. studenog – 30. prosinca 2000,
Dom Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zagreb

Emil Špirić

Zagrebački salon je reprezentativna godišnja izložba s vremenog likovnog stvaralaštva Republike Hrvatske. Utemeljila ga je 1965. godine Skupština grada Zagreba. Izložba arhitektura, urbanizam, interijer održava se trijedno (iz impressuma kataloga).

Trideset peti zagrebački salon /arhitektura, urbanizam, interijer/ održava se od 15. studenog do 30. prosinca 2000. u Domu Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Na salon je prijavljeno 325 radova u kategoriji "Situacija" (arhitektura, urbanizam, interijer) te 24 rada u kategoriji "Prijedlog" (koncepti, ciljani prijedlog). Iz sekcije "Situacija" prihvaćeno je 77 radova, ili kako žiri precizira 24%. Žiri koji je imao najveću moguću autonomiju odlučuje ne žirirati sekciju "Prijedlog", te su bez selekcije prihvачene sva 24 pristigla rada.

U pozivu na sudjelovanje na Trideset petom zagrebačkom salonu "Prijedlog" se opisuje posmalo zagonetno, kao nešto što jest i što nije u fizičkom prostoru grada. Prijedlog, naravno, može biti i onaj realan, blizak projektu i realnoj parseli i onaj konceptualni koji stvara svoj vlastiti kontekst. Obje vrste prijedloga sadrže koncentriranu provokativnu, praktičnu ili teoretsku, tematsku poentu. Poetika prijedloga raste u dijapazonu između realnog i nadrealnog, te se žanrovski može usporediti s karikaturom ili šahovskom minijatutom, problemom ili studiom. Prijedlog nije ograničen kalupima stručnog izražavanja, te je za to pristupačan svakome tko iznosi neku ideju koja raste na marginama arhitekture. On je autoreferentna forma koja izmije standardnim (stručnim) kriterijima. Prijedlog je provokativan kao grafit, te je po svom karakteru antisalonska pojava. Tu, među etabliranim eksponatima prijedlog je kupljen, korumpiran, otupljen. Konačno, prijedlog je svakodnevna, javna, kurentna, komunikativna pojava, ritam ulice, a ne zvuk fanfara koje svake treće godine otvaraju vrata Salona. Njega valja smjestiti podalje od Salona i tako ga spasiti, razviti u novu paralelnu kvalitetu koja bi otvorila nove prilike i diskurse.

U sekciji "Prijedloga" nalazi se i časopis *Oris*. Prema zagonetnom opisu "Prijedloga" iz propozicija tu mu je možda mjesto, ali zaista bi za nakladničku djelatnost trebalo formirati novu sekciju.

Casopis *Oris* dobio je priznanje za nakladničku djelatnost i nije moguće ne složiti se s adekvatnim obrazloženjem ocjenjivačkog suda. Pa ipak, nije izvan

konteksta Salona, a pogotovo ne arhitektonske asocijacije, spomenuti kako se ovo i slična slav-

Pravila igre u našoj natjecateljskoj praksi određena su Pravilnikom UHA-e o natjecajima.

Ta nam je zamka već davnog prikazana u Marseilleu i vrijeme je da kažemo: Hvala, ne. Nema te arhitektonske slike koja bi mogla humanizirati pogrešan koncept, a svaka pohvala slijevat će se kao pohvala pogrešnom principu. Tu je žiri trebao pokazati osjetljivost.

Vrijeme promjena

Smisao Salona, konačno, nisu nagrade. One razvesele dobitnike i utječu na pomake u raspodjeli društvenog utjecaja. Ono važno što donose izložbe jest provjera i inovacija kriterija vrednovanja, pomak horizonta diskursa, verifikacija pravila igre na svim poljima, pa i u smislu finice, takta, dobrog ponašanja i otmjenosti članova žirija.

Daje li nam ovaj Salon u tom smjeru neke informacije? To ne možemo znati. Žiri je mislio za

modernizma kakvog poznajemo. Osvit novog stoljeća svjedočit će kraju klasične perspektive i trodimenzionalnog prostora, konačnom odbacivanju formalizma, kraju estetike, pomaku prema neautorskom i svršetku urbanizma. Kultivirat će se teme put običnosti, fragmentacije, vremenski uvjetovanih procesa, socijalnog boljstva i masovne kulture..."

Arhitekt Rogina ide drugim putem, te u komentaru gdje će stanovati kiborzi kaže da smo ... "indirektno upozorenji na korjenitu krizu arhitektonske teorije koja se još uvijek lomi u žučljivim raspravama o stilu, zaklonistu, dekorumu, odnosno njihovom odsustvu, ne osvrćući se na temeljnu činjenicu zastarjelosti čovjeka u okolišu koji je sam stvorio."

Nekoliko vrijednih formi

Možemo li te teze provjeriti na ovom Salonu? Na Salonu su predstavljeni radovi različitih poetika i izražajnih dosega. Vjerujem da se mnogi radovi među tri četvrtine eliminiranih mogu smjestiti u odabranu skupinu. Mi pak možemo pregledati ono što nam je dano na uvid, te ukazati na nekoliko vrijednih formi. Dječji vrtić *Vedri dani* arhitekta Miroslava Genga forma je koja običnost teme, jednostavnost sheme, prisutnu funkcionalnost oblika i formata i uvjete parcele na prirodan način prevodi u svježinu izraza i novu sliku mjesta. Novi ulaz veleposlanstva Kraljevine Nizozemske u Oslu arhitektice Mirjane Grafovci malo je forma lijepih proporcija, čistog izraza i duhovitog tlocrta, koja dokazuje da se monumentalnost ne mjeri metrom. Stambena zgrada *Bucal* arhitekta Nene Kežića sa žaluzinama na lođama crvena je klavijatura koja može odsvirati mnogo različitih melodija u jugu i maestru. Opća bolница *Nova Bila* arhitekata Kuzmanića, Marasovića, Radonića i Rake elementarna je forma, elementarni ritam, elementarni pejzaž. Pješački most *Vrata Jadrana* arhitekata Randića i Turata, forma od elementarnog željeznog materijala, ima brutalnu ekspresivnost zahvaljujući malom profinjenom geometrijskom pomaku u bočnoj i podnoj površini.

Nerealizirani projekti tek naznačuju vlastitu izražajnost, ali se iskazuju konceptom koji, međutim, traži dulji komentar, te stoga tek navodim istaknutije radove: natječajni projekt Muzeja suvremene umjetnosti arhitekata Ivana Crnkovića i Miroslava Genga, zvonik uz Denzelovu kapelicu autora Roberta Jonathana Lohera, projekt Paviljona Petra Miškovića, Dom sportova Surgut autorice Diane Spirić i ekipe projektnog biroa *Industrogradnje*.

Među prijedlozima ističem likovno sanjanje *Fractal Dreams Architecture* arhitekta Vitomira Štokića te nadrealističku grotesku *Nebo nad Bundekom* arhitekta Vlaste Veličan.

Na kraju su izloženi radovi koji se bave ciljanom temom: Centrom za autizam. Priznanje za projekt postigao je arhitekt Siniša Justić, pa njemu i drugim ekipama koje su tražile ključ tog zatvorenenog svijeta treba zahvaliti na naporu. Gdje se nalazi ključ arhitektonskog salonskog autizma?

Neno Kežić, *Stambena zgrada Bucal, Split, 1999.*

Ija zbijaju u vrijeme tihog gašenja časopisa koji je prije 53 godine počeo uredavati Neven Šegvić, čovjek na kojeg se tako rado pozivamo. Riječ je, dakako, o Arhitekturi.

Salonska fleksibilnost

Nadalje, upitno je izlaganje na Salonu onih djela koja nisu nastala na tlu Hrvatske. Sasvim sam svjestan komentara koje će izazvati ova teza, ali riječ je o obrani same biti arhitektonske forme, a ne o xenofobiji, izolaciji i sl. Arhitektonska forma pripada opusu stvaraoca i tlu na kojem je nastala. Sam rad, stručno obrazovanje i porijeklo autora nisu dovoljni uvjeti da bi djelo bilo predstavljeno na "izložbi suvremenog likovnog stvaralaštva Republike Hrvatske", već je nužan i uvjet tla. I opet, ne "svetog, nacionalnog" tla, nego tla koje je integralni, fizički, kontekstualni oblikovni i konstitutivni dio ar-

Tim Pravilnikom propisane su neke i inače razumljive i prirodne odredbe o ponašanju. Na primjer: bliski srodnik žirija ne sudjeluje u natjecanju. Žiri te odredbe nije uzeo u obzir, pa se posjetitelji Salona i natjecatelji mogu tek

nas, napravio izbor za nas, i mi možemo tek prihvati reducirani korpus u kojem je navodno

Miroslav Geng, *Djwčići vrtić Vedri dani, Zagreb, 2000.*

hitektonske forme i po kome forma pripada onom okolišu, gradu, državi u kojoj je stvorena. Sto bi, dakle, bečka garaža predstavljala na izložbi hrvatske arhitekture? To je u ovoj prilici irelevantna informacija.

Upravo takvih formi izvedenih izvan Hrvatske ima indikativno mnogo. Mnogo je i autora predstavljenih s više radova. Tim postupkom žiri šalje jasnu poruku eliminiranim natjecateljima, autorima 248 rada, o kvaliteti tih radova, a možda i o njihovoj društvenoj poziciji.

pitati, a čitatelj kataloga uzaludno tragati za iskazom relevantnih pravila igre. Riječ je, čini se, o etičkoj fleksibilnosti. Upravo, o salonskoj fleksibilnosti.

Konačno, uz ispriku autorskog timu, moram se kritički osvrnuti na nagradu za projekt "Višestambene zgrade za stradalne domovinske rata". Arhitekti su svoj posao napravili najbolje što su mogli, ali pod uvjetima i propozicijama nametnutim izvana, evidentno restriktivnim spram kvalitete ljudskog, obiteljskog života. Tu državni činovnici nameću kao važne efemerne i opasne principe minimalnog prostora, malih raspona, racionalne (simplificirane) gradnje itd, na račun jedinog važnog principa: ljudskog života.

sadržano ono najbolje u Hrvatskoj, i ne samo u Hrvatskoj. Ali teze koje bi nas zanimali sadržane su u brojnosti i različitosti, pa i kvalitativnoj različitosti uzorka. U takvom životu polju, reducirano na četvrtinu, vidjele bi se konfiguracije i odnosi, tendencije i događaji. Koji?

Iščitavali bismo diskurs u odnosu na vladajuće paradigme, u prvom redu samu modernu, zatim u odnosu na njezine nove izvedenice, u odnosu prema konstruktorsko-konstruktivističkoj razini Calatrave, Grinshawa, Renza Piana... Prepoznali bismo futurističke namjere i recidive klasicizma. Vrijeme je promjena i te odnose treba pratiti.

Arhitekt Njirić piše da određene teme... "ukazuju na kraj

FILM

Zagubljeni predmet kulturološke staretinarnice

Hrvatski film je hobotnica koju neuki gazda pokušava othraniti u kugli sa zlatnim ribicama

Hrvoje Hribar

Okvir za sliku: habsburški projekt

Institucionalna matrica današnje hrvatske kulture ostatak je habsburškog projekta prosvjetiteljske države (vidi: Burgtheater, Staatsoper, Musikverein, Staatstheater, Staatsgalerie, Akademie, Nationalarchive). Glad ovih krupnih komunalnih uredaja namiruje proračun preko administrativnog stroja središnjeg *Nadreda*. Financijsko/upravnim sredstvima *Nadred* stanovništvo dozira, nadzire i određuje duhovne potrebe. Ime nadreda je Ministarstvo kulture (svojedobno bogoštovljiva i prosvjete). Načelo njegova djelovanja: simbioza političkog i pisarskog staze.

Mumifikacija

Osim široko raspoređene infrastrukture ovaj model namronam je nespretno stanje u kojem umjetnik i intelektualac žive kao državni činovnici, te shodno društvenoj ulozi čekaju svoj kruh na kraju dugog reda službenika državne uprave. U takvom rasporedu vlada dvosmislica funkcija: u smislu idealnih načela, spomenute institucije služe kulturnom projektu. U naturalističkoj logici kruhoborstva, među-

Predumišljaj

Qvaj uradak osobni je prilog općoj sociologiji Greške, uobičajenom žanru hrvatske kulturne introspekcije. Tekst je nastao temeljem autorova petnaestogodišnjeg sudjelovanja u hrvatskoj audiovizualnoj produkciji. Metodološki okvir jednak je onom koji je u praskozorje teorijskog diskursa postavio Herodot: okom, uhom, vlastitim iskustvom. U Hrvatskoj, zemlji vječitog praskozorja, gdje budućnost ustrajno kasni, ovaj elementarni pristup smatram korisnim s obzirom na zapletenost problema. Jezgra i polazište za ovu radnju govornički je sinopsis koji sam pripremio za nastup na tribini foruma SDP-a o kulturnoj politici, rujna 1999. Ovaj rad utoliko duguje dvostruku zahvalnost ljudima koji su formirali današnju Vladu. U prvom redu zato što su me na ova razmišljanja potakli u oporbena vremena, vrlo zagrijani za oštru kritiku postojećeg stanja. U drugu ruku, stoga što su sporušci svojih reformskih odluka omogućili temeljnim idejama ove analize da ostanu dje latne do danas. □

tim, kulturni projekti uglavnom služe instituciji, kao formacijski izgovor njezina namirivanja preko zamršenog i namjerno mistič-

vlast odlučuje se za povratak u zavičaj etatizma.

Habsburzi se, međutim, nisu vratili. Opća atmosfera bila je

Ono što odgovara državi, ne odgovara vremenu.

Ono što odgovara publici, ne odgovara politici.

Ono što odgovara politici, ne odgovara publici.

Nerazgovijetno društvo dobilo je kulturu po svojoj slici: kulturu nesporazuma.

Made in USA

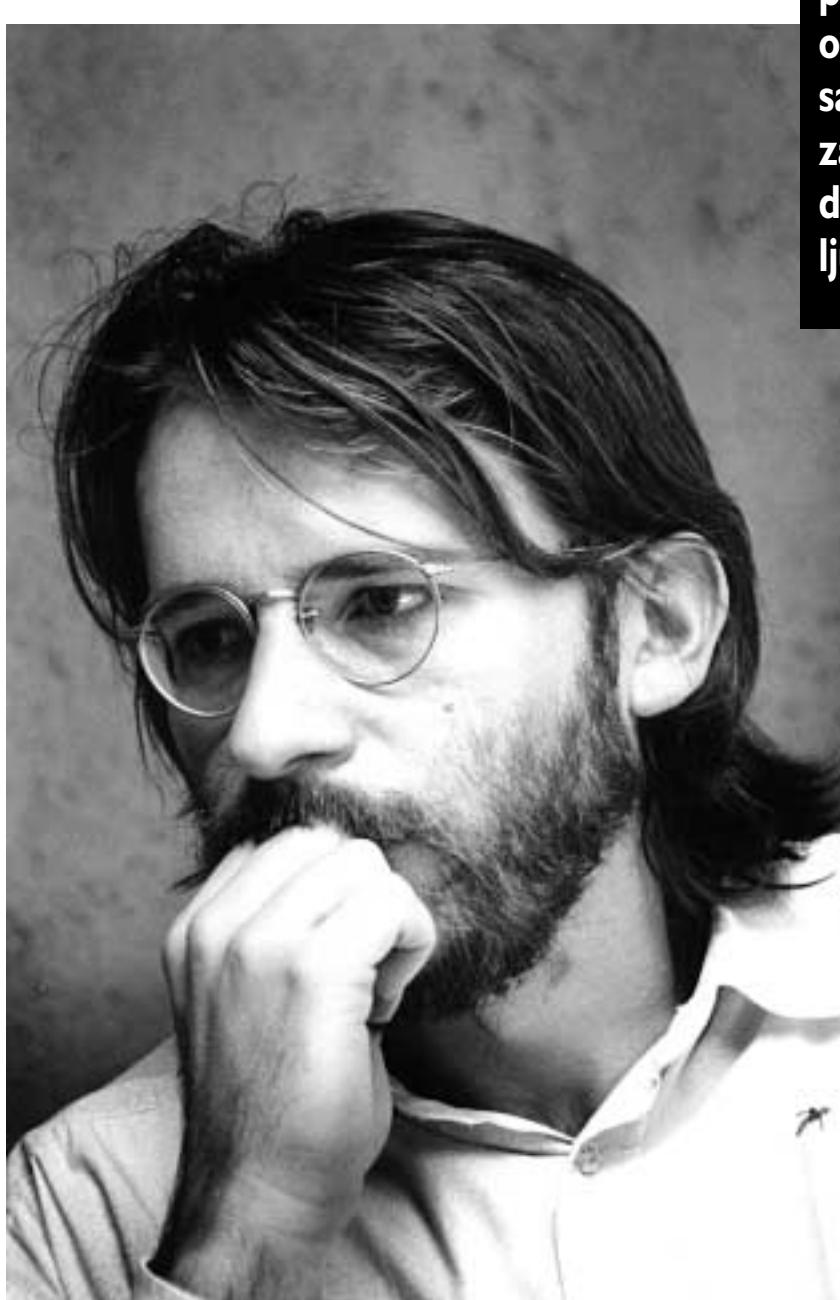
Dotok masovnih proizvoda američkih kulturnih industrija neprekidno razvodiće ovaj parodoks, dodajući nova pitanja, zamčujući temeljni problem u očima široke javnosti. Publike svoje potrebe nadoknađuje lako dostupnim proizvodima svjetske industrije zabave. Europski proizvodi slabo sudjeluju u lokalnoj ponudi. Europa je proklamirani politički cilj, no ujedno velika kulturna nepoznanica domaćoj javnosti. Čitava situacija spontano klizi k neokolonijalnom, latinoameričkom ili filipinskom režimu kulturnih navika, a naša kulturna i društvena situacija se udaljuje od europskog ambijenta, nošena postojanom silom globalnog tržišta i lokalnim nagonom za prepričanjem. Loš procjeniteljski standard kulturne administracije nije veći problem od pada procjeniteljskog standarda kulturne publike. Javni pritisak na kulturne vlasti i zahajevi za reformama razmjerno su nejaki i nestalni, upravo iz spomenutog razloga. Zbunjena proturječjima između moderne tradicije i populističkog neokonzervativizma kulturnih industrija publike uglavnom nema jasnog slike onoga što bi od kulturnog proizvoda uopće imala očekivati. Kako li tek kriptično i nerazgo-

varati tržište kao panaceju za sve boljetice naslijedenih režima, a prema javnim subvencijama i sustavu uopće uzgaja se debatna netrpeljivost, kao prema znaku slabosti domaćeg intelektualnog i kreativnog materijala. S druge strane, u individualnom djelovanju većina sudionika javnog života slijedi davne glasove svojih majki i očeva te poduzima sve kako bi rizike svog posla poništala solidnim i posve netržišnim uhljebljenjem habsburškog tipa. Bizaran rezultat ove tradicije jest da danas većina djelatnika u kulturi ima zvanje koje se razlikuje od njihova zaposlenja. Razmjennjujući malo svog mjesečnog rada za malenu državnu plaću, većina kulturnih djelatnika ciljeve svog javnog i materijalnog probitka vidi na području koje se nalazi negdje mimo njihova gradišta zaposlenja. Lokalna formula ovakve razročnosti između posla i kreativne misije glasi: posao obavljati neuredno, a kreativnu misiju nedosljedno. Ideja habsburške kulturne politike, metodične i statične, koja je težila osigurati uvjete za kulturni projekt stvaranjem profesionalnog staleža, odnosno socijalistički govoreći: otvaranjem radnih mjesti u kulturi, pervertirala je u stanje opće profesionalne dekoncentracije energije, ljudskih resursa i javnog novca. Umjetnici se tako bave menadžmentom, redatelji profesurama, pisci novinarstvom, glumci politikom, itd. Ova rasuta slika nije posljedica općeg elana i društvene živosti, već, naprotiv, tradicionalne melankolije, sesilnog karaktera hrvatskog malograđanstva i straha od gladi što ga većina Hrvata nasledjuje od svojih seoskih predaka.

Sažetak tmurnog razdoblja

U nastajanju da stvari nacionalno ideologiziranog podanika prošla vlast je proizvodila kulturno anacionalne i nacionalno nekulturne građane. Proklamirani projekt izgradnje države temeljito je razgradio kulturni identitet ove zemlje. Ljudi koji su vodili ovaj poduhvat morali bi ozbiljno razmislići kako im je ovaj nesvrsti i, s njihovih vlastitih ideo-loških stanovišta, gorko proturječni obrat uopće pošao za rukom. U ovoj zemlji kulturom se nešto proglašuje po resorskoj pripadnosti, a ne po djelatnosti. S obzirom na poziciju, a ne s obzirom na vrijednost. Sklonost javnog novca određenom projektu određuje način njegove uklapljenosti u administrativni period, a ne njegovo potencijalno mjesto na kulturnom tržištu.

Energijski gledano kultura (kao društveno područje) dijeli sudbinu institucija koje su kratko spojene na državni ili lokalni proračun, te – s gotovo nikakvim udjelom tržišta ili međunarodnih subvencija – čekaju hoće li s nadležnim proračunom pregorjeti ili će do naredne prigode preživjeti. Osim novčane zavisnosti većina kulturnih djelatnosti ovisi o ukusu državnih činovnika, što je donekle proizvodilo karikaturalne situacije. U hašekovskim kancelarijama nušićevski činovnici financirali su kreativne pokušaje šarlatana iz Iljifa i Petrova. Ovaj kumulativni dramaturški princip godinama je ravnio većinom radnje u hrvatskoj kulturnopolitičkoj farsi. Od javnosti otuđen, nisko artikuliran, nezgrapan i ne-rentabilan, sustav u kojem se na

Čitavo desetljeće hrvatska vlast je promjene u svojoj okolini promatraла savršeno stočki, zatvorena u državotvornu ljudsku jajetu

vijetno većini običnih ljudi zvuče naše organizacijske rasprave o ustrojstvu institucija i sustava! Uzaludne reformske inicijative prepuštene su slabšoj intelektualnoj klasi i labavim cehovima, te u novinstvu ostavljaju dojam lokalno-stručnih nadmetanja i rivalita, onakvih kakvih među taštim umjetnicima i čudljivim intelektualcima ima svugde, oduvijek i ma zbog čega. Rijetko se uviđa kako se ovdje raspravlja o strateškim pitanjima društva te o posljedicama koje su podjednako ekonomski i političke koliko ekskluzivno kulturne.

Poimanje situacije (ako mi je dozvoljeno iznosić općenite procjene temeljem odjeka javnih tribina i novinskih istupa) trpi od čudne verzije mitteleuropski podvojenog moralu. U neobaveznim javnim stupima većina će se pozvati na stavove liberalnog puerberteta: pomodno je zago-

svaki dolar za kulturni projekt izdvaja (barem) dvadeset dolara za održavanje njegove institucionalne infrastrukture sa svakim danom gubi poštene šanse da ga se restrukturira po mjeri demokratskog i civilnog poretka, a bez dramatičnih potresa pod nogama nesretnika koji u njemu sudjeluju, bilo kao ostaci svojedobnog socijalističkog kulturnog aparata, bilo kao njegovi neželjeni potomci.

Audiovizualna industrija: ručni rad politike

Stanje filma i audiovizualne industrije konačni je paradoks opisanog stanja. Kako je Lumière izumio film prekasno s obzirom na dotrajalost Austro-Ugarske Monarhije, ta posve neprovjerenja djelatnost stigla se razmatrati tek u Beču, Pragu i Pešti, i to temeljem privatne inicijative. Moći mehanizmi monarhije nisu imali vremena primijeniti blagogovne mjere kulturnog apsolutizma, pa filmske tekvine na metnuti ruralnoj provinciji. Država je propala prije no što je ustavljeno nekakav FILMVEREIN, FILMTHEATER ili FILMARCHIV. Izostanak filma iz habsburške institucijske matrice početkom stoljeća odredio je stoljetnu sudbinu filma kao sistemskog nahočeta hrvatske kulture. U uvjetima mehaničke, *instituciomske* kulturne politike ovaj problem je već no ikad. S obzirom na današnju civilizacijsku ulogu audiovizualnog, ovaj problem je, štoviše, ozbiljniji no ikad. S obzirom na očigledno iracionalnu motiviranost ovog stanja, ovaj problem je *svakako, također, gluplji no ikad*. Bez obzira koliko malo novca bilo u državnoj kasi – kad je posrijedi država – moći plaćanja (još) uvijek je veća od moći mišljenja. Javna briga nad filmom prepustena je danas neimenovanoj kancelariji resor-

nog ministarstva. Nezgoda ovog odnosa sastoji se u prirodi filma koja je tvrdokorno neresorska.

Poslovna, tehnička, tehnološka i organizacijska pitanja filmske industrije daleko su prezahtjevna za jedno općenito tijelo državne uprave. Ovom nadleštvu nije jednostavno razumjeti probleme, no daleko mu je teže

Ministarstvo kulture obavlja je posao koji mu ne pripad, u točno onolikoj mjeri u kojoj nije obavlja je posao za koji je zaduženo

sudjelovati u njihovom rješavanju. Držeći u rukama nešto toliko raznorodno i dislocirano kao što je film, ovom nadleštvu neprekidno manjaju ovlasti i instrumenti. Hrvatski film je hobotnica koju neuki gazda pokušava othraniti u kugli sa zlatnim ribicama. Proces koncepcijskog razvoja filmskog projekta, proces njegove produkcije i proces eksploatacije odvijaju se, naime, na različitim adresama, na različitim javnim razinama i u različitim područjima društvene podjele rada. Filmski projekt je, baš poput kazališnog, kulturni i javno financirani, ali pritom ne i institucionalni proizvod: veliki nedostatak u okruženju institucionalizirane kulture.

Ustrojstvena slika filmske industrije negativ je organizacijske slike hrvatskog kazališta. U nas se kazalištem ravna na način da javni proračun (državni i/ili lokalni) financira održavanje kazališne zgrade i mjesecne prihode tehničkog osoblja, uprave i glumačkog ansambla, kao i pojedinačne izvedbene troškove svake predstave napose, ujedno plaćajući cijenu njezine promocije. Jedini kazališni čimbenik koji ne prima državnu naknadu je publika. (Kad uzmemo u obzir da se većina ulaznica prodaje po maloj cijeni školskoj omladini, vidimo da publika, ako i nije financijski na dobitku, nije ni u velikom gubitku kad u hrvatskim predstavama nastupi u ulozi gledateljstva). U državnom kazalištu projekt dakle nastaje s vlastitim uposlenicima, na vlastitoj pozornici i tržištu se nudi pod vlastitim krovom i pred vlastitim gledalištem, prodajući se (?) na vlastitoj blagajni.

Proizvodni krug

Za razliku od ovog načela KOLHOZA, filmski projekt prepostavlja načelo KOOOPERATIVE: Kooperaciju i koordinaciju između:

1. finansijera
2. producijske kuće
3. koproducenata
4. distribucijske tvrtke
5. prikazivačke mreže.

Filmski projekt je, tehnički gledano: kreativni, poslovni, tehnološki, finansijski i organizacijski poduhvat koji se prostire kroz različite discipline, kontrolirane raznolikom finansijskom, trgovačkom, industrijskom i fiskalnom legislativom.

Pet temeljnih funkcija proiz-

vodnog kruga koji zovemo kinematografija mogla bi se ovako razvrstati:

- kreativni i tehnički zanati (autorski i proizvodni rad)
- producijske vještine (kreativno poslovanje)
- poslovi distribucije („trgovina na veliko“)
- poslovi prikazivačke infrastrukture („trgovina na malo“)
- obrazovanje i posredovanje: kinotečne, izdavačke, filmološke i srođne djelatnosti.

U svakom pogledu, pet žestoko različitih kategorija. Kulturno-politički žongler koji ovih pet elemenata doveđe u ravnotežu, bit će absolutni pobjednik stoljetnog hrvatskog natječaja za

rane sličnosti s ustrojstvom sovjetske kinematografije koji je tridesetih uveo Staljin, a Hruščov djelomice odbacio još početkom šezdesetih.

Resor, ne-resor

Naša resorno misleća administracija kapitulira pred činjenicom da je film teško pretvoriti u resor. Naši poljski kolege mogu uživati u posljedicama bizarnе zamisli njihovih komunista koji su za Staljinu u tome uspjeli: osnovali su ministarstvo kinematografije. Europeizacija filma se tijekom posljednjeg desetljeća tamo odvijala kao reforma postojećeg resora. Nas promjene zaobilaze jer država ne umije in-

izbor normalne kulturne administracije. Ono što ovu zadaću čini manje herojskom, činjenica je da se svugde u Evropi kinematološke, intelektualne i profesionalne predispozicije potrebne za koordinaciju spomenutih raznolikosti jednostavno podrazumevaju u onoga tko pretendira biti upravljački kadar u bilo kojoj kulturnoj industriji. Ova vrsta društvene vještine manje nalikuje skakanju po trapezu a više vožnji biciklom: jednom kad se uvježba postaje rutinom koja nikoga više ne fascinira.

U načelno konzervativnoj, provincijalnoj sredini nitko ne želi biti vježbenikom pred očima zlobne javnosti. Aktualna vlast stoga nove vještine radije ne vježba, nadajući se čudotvornoj odgoji vlastitih obveza.

Partizanska anegdota

Osokoljeni finansijskim izvješćem HNK, (stotinjak milijuna kn godišnje) neki filmaši bliski bivšoj vlasti predlagali su, kao dokaz da su razumjeli sustav na snazi, formiranje državnog proizvodno-prikazivačkog kombinata pod upravom ministarstva, koji bi mogao igrati ulogu (finansijsku i političku) filmskog HNK te omogućiti da se filmom, u dugom procesu od početne ideje do eksploatacije gotovog proizvoda, upravlja iz središta, na politički način. Koncept je na kraju odbačen, ne znam da li zbog vrtoglave cijene ili pretje-

šiti na raznolike načine. Ako postoje prepreke fondacijskom upravljanju, ne postoji li mogućnost osnivanja Vladine agencije? Ako je teško ustanoviti agenciju, nije li moguće uspostaviti klasičnu instituciju?

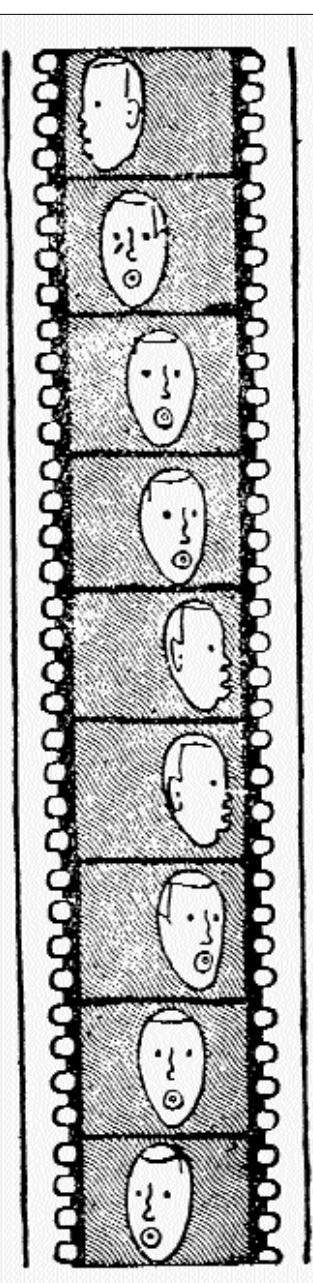
Dosadašnje kulturne administracije izbjegle su ovaj potez iz prvenstvenog razloga što kumulativni kulturni proračun, kakvim entropično barata financijska služba Ministarstva kulture, omogućuje kontinuitet hrvatskog *adhokizma* (izraz H. Turkovića) i preraspodjelu financija prema potrebama trenutka i u skladu s dnevnim oportunitetom. Nepostojanje sustava kinematografije, je, osim postojećim državnim ustrojstvom, uzrokovano postojećom društvenom psihologijom i političkim mentalitetom. Nepostojanje sustava kinematografije je cijena komoditeta političke klase i tradicionalne lokalne nedarovitosti za stvar organizacije. Činjenica da bi reformirani sustav kinematografije povećao učinak kulturne politike, donio neizmjernu međunarodnu promotivnu korist i vratilo u hrvatsku tehničke poslove u vrijednosti od prosječnih 20.000.000 \$ godišnje, vrijedi manje od okolnosti da bi uspostava sustava na stanoviti način ograničila sirovu moć vladinih službenika. Sumarni prikaz proteklog desetljeća otkad je film stavljen pod nejasno nadleštvu državnog Nadreda za kulturu glasi ovako: Ministarstvo kulture obavlja je posao koji mu ne pripada, u točno onolikoj mjeri u kojoj nije obavlja je posao za koji je zaduženo.

Kirgistanizacija

Tehnički najkonkretnija nevola današnjeg hrvatskog filma je u autarkiji i međunarodnoj izolaciji. Budući da je audiovizualno tržište po definiciji međunarodno, većina europskih filmskih proizvoda nastaje u međunarodnoj koprodukciji, uz finansijske usluge međunarodnih fondova. Eurimage, producijski fond Viđeća Europe i Media plus, distribucijski fond Europske zajednice dva su središnja izvora finansiranja današnjeg europskog filma, napose u postkomunističkim zemljama. Europske filmske subvencije nastupile su u Istočnoj Europi kao spasonosna premosnica između propalog socijalističkog sustava i još neizgrađenog europskog modela. Hrvatska administracija od ovih je procesa apstinirala, prema europskim fondovima upućujući paranoične poglede, zabrinuta za suverenitet i nacionalnu nezavisnost svojih upravljačkih odluka.

Oba spomenuta fonda su nadnacionalne verzije javnih fondacija, a ne nadržavna verzija vladinih resora. Hrvatsko Ministarstvo kulture i europski fondovi teško uspostavljaju suradnju, ne samo zbog manjka hrvatske dobre volje, već i zbog nekompatibilnosti adresa. Pitanja filma, s obzirom na opisane razloge, u drugim istočnoeuropskim državama bila su motor i prethodnica promjenama kulturne politike i usvajaju europskih modela odlučivanja i financiranja u području kulture. Čitavo desetljeće hrvatska vlast je promjene u svojoj okolini promatrala savršeno stički, zatvorena u državotvornu ljudsku jajetu. □

**Završetak ovoga teksta
u idućem broju Zareza**

FILM

Je li jasno, prijatelji stari, gdje ste

Sustezanje od politike nije kao sustezanje od seksa

Sandra Antolić

Lieber Herr Aćimović

Prije šest godina Dejan Aćimović, svršeni glumac zagrebačke Akademije, počeo je svoje prijatelje uvjeravati kako će režirati film. Budući da ne treba biti posebice razuman da bi se zamislilo koliko novaca košta takav naum, oni su, iako prijatelji, u nevjerici odmahivali Dejanu. Uostalom, što on glumac zna o režiji filma. No, kad bi o šivanju znale samo zaposlene za šivačim strojevima u tekstilnoj industriji, nikad kaput ne biste mogli naručiti za tristo kuna u krojačkom

salonu u kvartu.

Dejan je, naime, smogao novce kod brojnih sponzora i producenata, nekih i

zetan slučaj ili da bude *slučaj* domaće kinematografije.

Jer, tko brani ostalim našim redateljji-

je i filozofska Aćimovićeva kompresa na šupljikavom intervjuu kojom konstatira kako politiku može tražiti i u šalici čaja.

On pledira kako njegova zatvorska sličkovnica završava na razini vlastite semantike, kako zatvor završava u iscrpljenju emotivnog i moralnog osjećaja zatvorenika, kao da je u verbalnoj moći autora da *post festum* ne dopusti znaku što ga iskleše na filmskoj emulziji da bude očitan na razini pragmatičnosti, tj. razini političnosti.

Zar uostalom i vremenska transverzala priče koja se kreće putanjom 1996 – 1982 – 1990, ne sugerira ideju da su događaji iz 1990, koji su, složit ćete se, najbitniji za novovjekovnu Hrvatsku, danas razumu razumljivi tek vratimo li se u rane osamdesete. Pa, kad se s time svi slažemo, zašto se autor brani od politizacije političnom salicom čaja?

Cinjenica je da sustezanje od politike nije kao sustezanje od seksa, nikakve tu umjetničke askeze neće biti kad se projekt ugasni. Krvavi balkanski znakovi jednostavno isplivaju poput govana kojih se ne može riješiti, pa bili ti sponzori francuski bogovi ilioci iz Ministarstva obrane. Naravno, pismenima malo dosta. □

FILM

Matanić – hrvatski Almodovar

Rijedak početnik za čiju filmsku budućnost ne strahujem

Sandra Antolić

Ja kažem ti svima koje volim, primjer prvi

U filmu *Blagajnica hoće ići na more* dvedesetpetogodišnjaka Dalibora Matanića vidjeti je dvije moćne scene (neka mi oproste pažljivi gledatelji koji su ih pobojali više), doista vrijedno režirane, sa sretnom sviješću o mogućnostima medija i posebno *ladnim humorom* koji ide izravno iz Daliborove režije (za prijatelje Dado). Dotičnih se scena u filmu o blagajnici dućana *Trešnjevka*, koja bi na dopust s bolesnom kćeri na blagotvorno more, ne bi posramio ni John Waters, sin američkog nezavisnog redateljskog campa.

Prva scena jest ona u kojoj primitivac poslovoda (Ivan Brkić), Hercegovac sitnog poslovnog zuba, sluša singlicu Draže Diklića, pa se onda u završnom stihu sam Diklić stvara među policama i frižiderima socrealnoga dućana da zajedno završe poj. Ova nadrealistična *upadića* doista je duhovita, ali je, nažlost i nevjerojatna budući da je lik poslovode potpuno neprispodobivo da sluša Zagrebu posvećene hitove iz šezdesetih. Dotičnom Hercegovcu više leži simpatiziranje Thompsona ili kakva drugog nezavisnog državotvornog barda, nego purgera Diklića, šmekera i pedigiranog štovatelja davno ocvalih zagrebačkih veduta. No nakon što je Diklića s Marsa spustio u dućan, Matanić ga ima potrebu još malo iskoristiti ... kad je već tu. Kao, Dikliću otkazao auto, pa stao da ga poguraju. Sic! Uprapaštena figura!!!

Naime, upravo navedeni primjer pokazuje koliko je mladi redatelj hirovito, na mah, upisi-

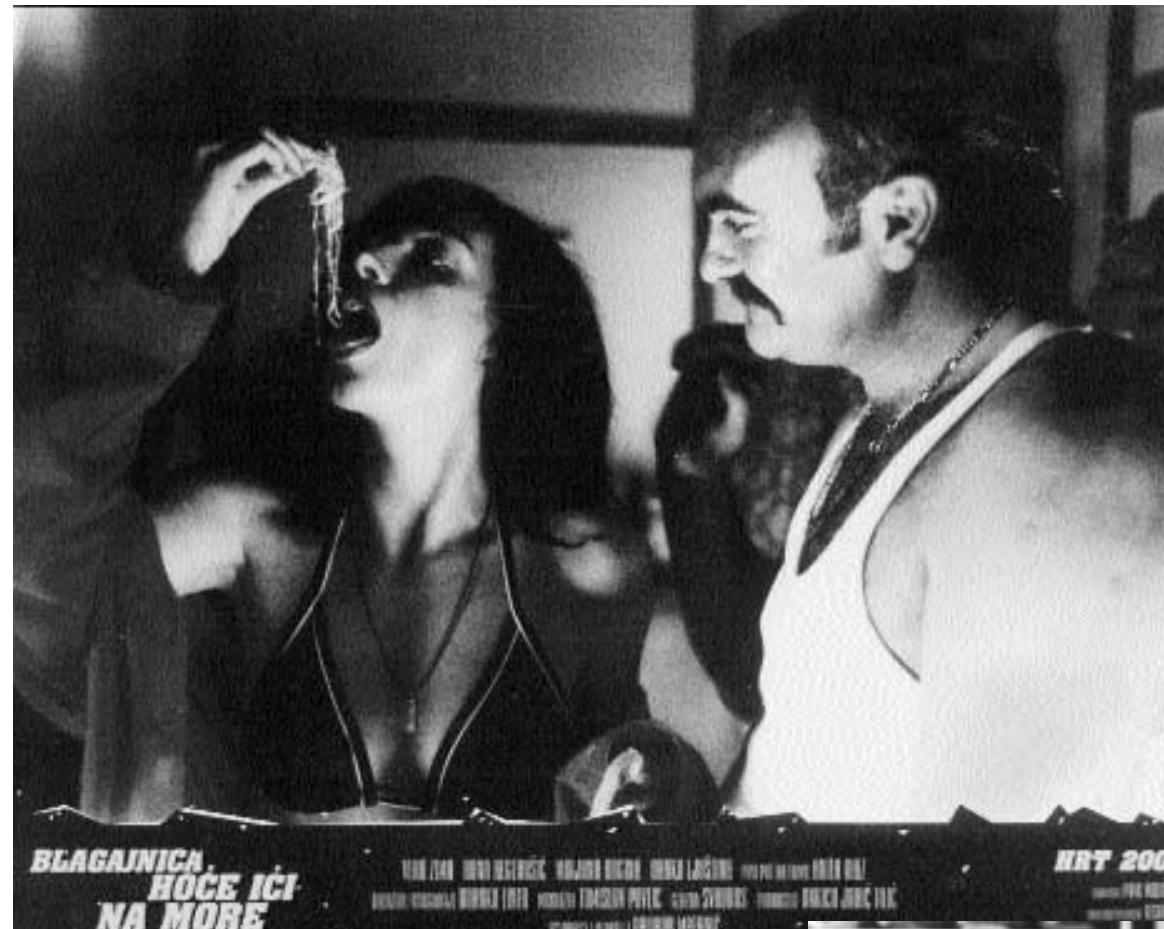
vao svoje preokupacije i gradio idiosstileme; koliko je proizvoljno i površno švenkao objektima, ko pčela početnica koja se ni na

nema nikakvoga ni realnoga ni nadrealnoga motiva. Matanić se, jednostavno, nakon punokrvnog početka zamorio pospremanjem

titl talentirano pseto koje se duž filma više - manje besposleno motalo po dućanu, reanimirati ga i poentirati njime svoj prvijenac.

Matanić – Matador – Almodovar

Scenarist Matanić je u *Blagajnici* čini se ponajviše inspiriran

jednom cvijetu nije napila. Tipična je to želja mladog roditelja da se prva beba rodi sa što više tatinih genetskih osobina.

Ta mu je želja u konačnici, proizvevši silne nefunkcionalne podsilnice priče (figura dimnjaka, poštara, nasilnoga policijaca, lokalne kleptomanke, profesora pijanca te lokalnog luzera), razmlojavši narativne uzde, retardirala cijelinu i dovela film do zatmora, a autora u poziciju navijića koji je odustao od svog kluba. U tom je smislu osobito indiktivna scena u kojoj se ukrištavaju prijepisi matrice *film noiera* i mjuzikla i to u habitusu razočaranog detektiva Štrlića koji pod kišom perja pada na dućan (?). Ovo jako mjesto filmske retorike potpuno je nerazborito stavljeno na kraj priče, kad se lik odliči samoproizvesti, a da za to

svog filmskog veša u brojne otvorene ladice. Možda je i on želio već jednom otići na more.

Ja kažem ti svima koje volim, primjer drugi

Druga je hvalevrijedna Matanićeva bravura montažna sekvenca koja povezuje završetak priče s kodom na kraju, znakom otvaranja strukture put otvorena mora. U toj je sekvenci znamenita zvijezda hrvatskog filma kuja Afra odigrala svoju zadnju filmsku ulogu nakon koje će u miru.

Ona će policijski dokaz, svežanj ključeva, trčeći nositi u Zubima s Trešnjevke preko Gorskog kotara, sve do sunčane plaže (v. Lassie) na kojoj su svoju novu, obiteljsku sreću našli blagajnica, inspektor i njezina kći. Matanić dokazuje da zna iskoris-

čudom europske kinematografije koje se dogodilo za gledalačkog stasanja njegove generacije – Pedrom Almodovarem. U toj nam je maniri izmislio svu silu

sljedeći projekti trebali biti samo bolji. On je rijedak početnik za čiju filmsku budućnost ne strahuje. □

FILM

Umjesto božićne priče

Uz prosinačko prikazivanje kvazi-religioznog Trierova filma *Lomeći valove* u zagrebačkoj "Kinoteći"

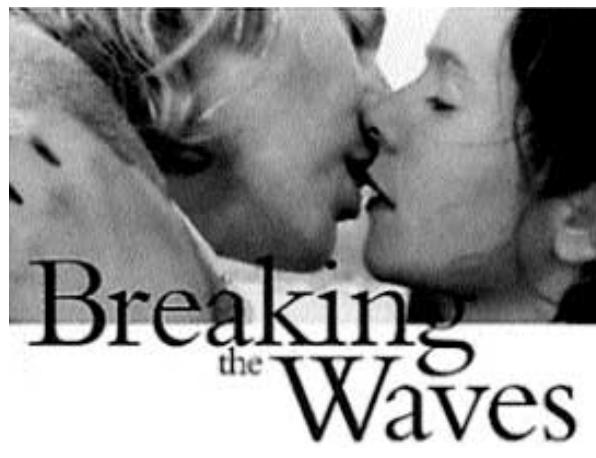
Nataša Govedić

Zlo i lažnost filmova koji nam Židove prikazuju kao prljave i zle materijaliste sitnih očica, špicastih bradica, grabežljivih rucića i kukavičkih povijenih leđa navikli smo prepoznati "zahvaljujući" apsolutnoj strahoti Holokausta. Slike palionica i topionica ljudskih tijela zauvijek su izbrisale moć propagande koja je, u Göbbelsovom slučaju, odgovorna za nacističke filmske hitove u kojima je život "tipičnog" Židova bio montiran uz kadrove života "tipičnog" štakora (ne pretjerujem; citiram). Govor mržnje oduvijek se služio i služi se generičkim komentarima i općenitostima; to smo jako dobro osjetili na primjeru najbližeg nam rata, u kojem su toliko često Srbi sve ubijene Hrvate izjednačavali s "ustašama", dok su svih ubijeni Srbi za hrvatske branitelje toliko često bili izjednačeni sa "četnicima". Govorim o golom principu mržnje; principu koji "pravo na uništenje" zadobiva tako da se svako pojedinačno lice depersonalizira u PRIPADNIKA ove ili one omražene skupine. Ratovi se uvek vode u prvom licu množine protiv trećeg lica množine.

Djevicu za grešnika

S prepoznavanjem duboke mržnje koja pak snima filmove u kojima je "žena" (opet generički; također i alegorički) prikazana kao arhetipska emocionalna poremećenost, kao princip opsesivne osjećajnosti, kao robinja podivljih emocija, znači s prepoznavanjem stravične, nepregledne dubine ovakve mizoginije stvari već stoje znatno teže. Žene se naime ne ubiju masovno, nego jedna po jedna, obično iza čvrsto zatvorenih vrata obiteljskog doma. I glavna junakinja Trierova filma *Lomeći valove* portretirana je u ključu savršenog ginocida: ona postaje paradigmatska svetica nakon što se na molbu muškarca jedno vrijeme ponašala doslovce kao kurva te za "dobro" istog tog muškarca čak i bolno život požrtvovanja. Kako veli Helene Cixous, da bi nešto bilo genocid ili genocid, uopće nije bitan broj ubijenih, nego je bitno da ubijeni nastrada jer je bio pripadnik ili predstavnik određene stigmatizirane socijalne grupe. Zato bih u govor mržnje ubrojila svaki iskaz koji Ženu opisuje svetim trojstvom luđakinje/svetice/kurve (koliko je suvremena publika fascinirana ovakvom rodnom atribucijom potvrđuje i ne tako davni uspjeh filma *Betty Blue*). Spomenuti model ženskog identiteta naravno izrana iz naše zajedničke, zapadnjačke, Kristovom žrtvom obilježene religiozne baštine. No Trierov film *Lomeći valove* zapravo nema ama baš nikakve veze sa "ženskim Kristom", niti uopće s Kristovim učenjem, dakle filozofskom školom koja preporučuje da sebe volimo jednakom kao i bogove, a druge (različite od nas) poštujemo kao svetinju. Osim toga, Krist je točno znao što čini, dok junakinja Trierova filma ništa što joj se događa nije svjesno ni smireno odabrala; njezine su odluke manične i vrlo prestrašene. *Lomeći valove* aktivira stravičnu simboličku orgiju predkršćanskog praznovanja, u kojoj je dovoljno da bolestan ili perverzan um smisli kako bi za nečiji "spas" bilo zgodno žrtvovati sebe ili možda kakav kompletne nevinjiv djevica, najčešće ženske djece, pak se onda to žrtvovanje uredno u krv i obavi, pri čemu se djevice na kraju proglaše preuzimate ljcicama grijeha dotične zajednice i/ili spasi teljicama društva. Protiv ove logike, između ostalog, modeliran je i Kristov etički kodeks. Ne i etički kodeks Larsa von Trier, koji je hladnokrvno snimio nevjerojatno sarkastičnu himnu nasilju, ali prvenstveno himnu

nasilju žene nad samom sobom. Događaje filma *Lomeći valove* publika je prisiljena pratiti očima glavne junakinje Bess: djevojke koja je uvjerenja da je toliko "grešna" da je

samo nova poniženja mogu iskupiti. Ovaj lik ne pokazuje apsolutno nikavu ljubav prema sebi. Štoviše, njezina sustavna poniženja, pokazuje film, namijenjena su isključivo "spasu" supruga Jana. On joj je mnogo važniji od nje same, on nju u potpunosti određuje, zbog čega se portretu heroinine samonegacije (pa i samomržnje; uz sustavno odbijanje bilo čije pomoći) pridružuje i ideal opsesivnog žrtvovanja za odabranog partnera. U ovom čitanju mističke tradicije Bess je suvremena Faustova Margareta, "ženski princip" iskupljenja paraliziranog muškog ega. Njezina mučenička (mazohistična) hiperaktivnost kompenzira njezino površnost, sadističnost i pasivnost. To jest, igranjem mazohistične uloge ona postaje aktivi sudionik čitavog spektakla sadomazohističke socijalne represije.

Histerija melodramatike, melodrama histerije

Radnju filma čini psihološki portret Bess, presbiterijanke iz malenog i tradicionalnog škotskog sela. Upoznajemo je u trenutku vjenčanja s ateistom i geografskim "strancem" (Dancem) Janom. O dječje bezazleno nasmiješenoj i iskrčavno-plavookoj Bess u prvi deset minuta filma saznajemo i da ima užasnih problema sa strpljenjem, kao i s odgodom emocionalne gratifikacije, zatim da ima iracionalne napadaje žestokog bijesa i žalosti, naposljetku i da s Bogom uspostavlja izravni kontakt tako što zatvori oči i obrati mu se *glasom male djevojčice*, na što joj pak Bog odgovara njezinim, tek nešto dubljim i strožim glasom. Tridesetogodišnja Bess je, saznajemo, i u fiziološkom smislu djevojčica: nevinost je čuvala do samog vjenčanja, a prvi susret sa seksualnošću (obavljen u ženskom zahodu neposredno nakon vjenčanja) zatreće je sasvim nespremnou. No suprug Jan uspijeva mlađu suprugu u tjedan dana zajedničkog života zainteresirati za senzualne i seksualne užitke – do krajnosti lišene komunikacije koja nadilazi tjelesni dodir. Bess pritom itekako razmišlja o spiritualnim dimenzijama ljudskosti, baš kao i o svojoj stalnoj "grešnosti", razgovarujući o duši primarno s dragim Bogom, ali i sa svojom šurjakinjom/prijateljicom. Jan izjavljuje kako je smatra "jakom osobom", iako je očito da je Bess vrlo krhko stvorene koje jedva kontrolira vlastite emocije; posebno emocije straha od napuštanja te krivnje. Jan je, dakle, od prvog trenutka ne razumije (samim time ni ne pozna, pa onda ni ne voli). On recimo ne razumije da pred sobom ima ne samo zaigranu i maznu, nego i psihički te emocionalno nezrelu, koliko i nestabilnu, opsesivnu osobu. Nakon svega tjedan dana bračnog života Janov radni odlazak na natfutnu platformu potpuno slama Bess. U jednoj od svojih rutinskih molitvi Bess poželi da joj se Jan vrati kući. Nekako istodobno Jan na platformi zadobiva vrlo tešku povrđu glave zbog koje ostane paraliziran. Bess tumači događaj kao Božju intervenciju koju je sama izazvala. Njezin osjećaj krivnje dosegne fantastične razmjere.

Ideologija spaša

Budući da je odgojena u kršćanskoj sredini, jedini način Janova "spasa" Bess može zamisliti preuzimanjem uloge žrtve. A budući da joj Jan, čim dođe k svijesti, priopćava kako je vidi isključivo kao seksualno biće (prvo joj savjetuje da se ne odijeva toliko erot-

ski provokativno, a zatim joj naređuje da spava s drugim muškarcima, kako bi, pripovijedajući mu o tim seksualnim susretima, zadržala povezanost s Janom potencijalom), Bess na osnovu svega toga zaključi da će ga spasiti jedino ponižavajućom i samonametnutom kaznom podavanja nepoznatim muškarcima. Uz ogroman napor volje, uz povraćanje i sveukupnu unutarnju mučninu, do prije nekoliko tjedana nevinha Bess podaje se svim muškarcima koje susrette. Ona svako Janovo zdravstveno poboljšanje tumači kao uspješno prinošenje svoje "seksualne žrtve". Kada pak Janu naglo pozli, odlučuje posjetiti brod s mornarima za koji od ranije znamo da ga se (zbog surovosti mornara) ne usuđuju posjetiti ni lokalne

prostitutke. Mornari siluju i iskasape Bess. Trier prikazuje scenu u kojoj polumrtvu Bess mornari preko brodske ograde predaju Hitnoj pomoći, ali ne i scenu u kojoj se u priču o počinjenom nasilju uključuje i policija: valjda zato jer u Trierovoj viziji, pakla (a film jest gnosička alegoreza totalnog i totalitarnog ovozemaljskog pakla) policija naprsto ne postoji. U zadnjem dahu svog života Bess još uvijek ne saznaće je li podavanjem mornarima i svojom smrću spasila Janu; njezine su zadnje riječi: *Možda sam pogriješila...* Kako publika ipak ne bi na trenutak posumnjala u jednodimenzionalnost redateljeve namjere, tu je i epilog u kojem vidimo da je Jan *ipak spašen*, Bess *mrtva*, a njezina sahrana (obavljeni bacanjem tijela preko ograde s broda u more; kao konačno dovršenje posla koji su s njezinim tijelom započeli mornari – u praktički istom prostoru) popraćena je kadrom "nebeskih zvona", koja, ljljavajući se na zrakopraznom prostoru "neba" iznad naftne platforme (i platforma i zvona snimljeni su iz gornjeg rakursa to jest iz iste, redateljsko-božanske perspektive), ispraćaju sveticu Bess. Mazohistička misija glavne junakinje konačno je *nagrada*. Recimo i da je genijalna, vrhunská gluma u isti mah manične i umilne Emily Watson kao Bess nešto što ovom filmu treba ubrojiti u otrovno jake i sugestivne vrline.

Lažni naturalizam

Iako se vizualno, narativno i tematski poziva na Karla Theodora Dreyera, dakle na klasičnog filmskog majstora dugih kadrova, apogetike krupnog plana glumačkog lica, također i na poetiku sofisticirane filmske teologije, Von Trier je potpuno lišen Dreyerove slojevitosti, kao i nesmiljene, ledene ozbiljnosti. Umjesto tjeskobnog patosa starog danskog redatelja, kontemplacije koja je do kraja očišćena od svake naznake humoru, ali ravna potresu gledanja u oči vlastite posmrtnje maske, Von Trier nudi scenaristički i redateljski stil hladnog postmodernističkog cinizma, u kojem se kvazidokumentaristički način snimanja iz ruke mijese s hipertechnologiziranom preradbom slike (uz suradnju danskog slikara Pera Kirkebyja te uz korištenje predložaka romantičarskog slikarstva); ponovno cinično dokazujući kako su iluzije filma *istine* (dakle najradikalnijeg dokumentarističkog stila) kompatibilne s iluzijama holivudske produkcije (dakle ideologizirane fikcije *par excellence*). To jest nekonvencionalan pristup, kao što je i film u vizuelnom smislu kvalitetno ostvarenje, no okrutno ironična – pa i sarkastična – simbolička kodiranost obilježava film, čak i na razini glazbene podloge: smrt junakinje Bess, recimo, najaviti će Bowiejeva spračina na temu zagrobnog života, nazvana *Life on Mars*. Ni djeca nisu poštedena redateljeve infernalne mizantropije: film im dodjeljuje ulogu kora koji maliciozno slijedi, progoni, vrijeđa i na kraju *kamenjuje* Bess.

Redateljeva histerija

Kako je i sam priznao u nekoliko intervjua, Von Trier je inspiraciju za *Lomeći valove*

ve dobio iz sentimentalne devetnaestostoljetne pučke priče pod nazivom *Zlatno srce*. I ondje je sirotica zlatnog srdača žrtvovana za dobro svoje zajednice. Ali Trierova veza sa žanrom devetnaestostoljetne melodrame mnogo je dublja i mračnija: po Elin Diamond, amblemska slika heroine XIX. stoljeća načinjena je od uplakane i na tlo oborenih siromašne junakinje – provokativno razgolicičenih prsiju. Isto to ponavlja i film *Lomeći valove*: žrtva je prisiljena biti zavodnica, zavodnica je u stvari socijalna žrtva. Simptomi histerije koju pokazuje Bess zapravo su simptomi redateljeve potrebe da Ženu conceptualizira kao ključanje patološke emocionalne osjetljivosti – Žena je ono što egzorcira, katalizira i mimetički na sebe preuzima (ponavlja) zlo društva. Tek silovanjem i smrću žene muško je društvo "očišćeno". Po mizoginom Trieru, Ženi ionako nema spaša od uloge spasioca, odnosno od socijalne prinude na samoubojstvo. Fabula demonstrira kako je arhetipsku Bess samomržnju u stvari naučila njezina majka; inače najokrutniji lik filma – tvorac Bessina sindroma "malene djevojčice" – s ogromnim osjećajem krivnje. *Lomeći valove*, da cinizam filma bude gotovo neizdrživo gigantski, zapravo ne postavlja pitanje "je li dakle Bess spasila Jana" (Jan je u svakom slučaju spašen; oko toga nema sumnje), nego "je li Jan zasluzio da ga Bess spasi". Površni Jan koji svoju suprugu "za njezino dobro" i "za dobro njihova odnosa" natjera na smrtonosnu prostituciju vrhunski je sebičnjak (to potvrđuje i njegov pokušaj samoubojstva) te licemjer (svjestan je da su njegovi zahtjevi zli); dakle teško da na pitanje je li zavrijedio da bude spašen možemo odgovoriti potvrđeno. Zato je žrtva glavne junakinje čak i *uzaludna*. Ovaj je film toliko bolestan da čak nije u stanju postaviti interpretativnu varijablu prema kojoj nitko nikoga zapravo ne bi *ni trebao* spašavati; spašavanje je ionako bijedna izlika za samožrtvovanje; spašavanje nema nikakve veze s ljubavlju. Drugim riječima, kad vas netko zamoli da ga spasite tako da pristanete na samopovredu, budite sigurni da vas dočićna osoba nimalo ne voli. Kao što ni opsivno ponašanje Bess nema nikakve veze s ljubavlju. Lars von Trier po mome je mišljenju opasan i vješt postmodernistički demagog, bez imalo povjerenja u svijet koji nastanjuje – samim time i čovjek bez vjere. Ne mislim sada na vjeru u religioznom smislu, nego na elementarnu vjeru u *drugog čovjeka*, u mogućnost prijateljstva ili mogućnost ljubavi. *Lomeći valove* je crnoumoran, šoviistički, kvazireligiozni kič na račun opsivnog ženskog osjećaja manje vrijednosti te ženske požrtvovnosti, za koju mogu samo požaliti što u zagrebačkoj "Kinoteći" iz nekog tajanstvenog razloga ima tretman filma koji je "prikladan" za reprizno prikazivanje uoči i za vrijeme božićnih blagdana. Ali vjerojatno je normalno da svaki razvijeni patrijarhat blagdanski *svršava* upravo na prizore ženskog ponižavanja, silovanja, sakačenja i ubijanja. Ovaj je film isto tako vrsta simboličkog nasilja s kojim se VEĆ JEDNOM moramo naučiti nositi; naučiti ga *prepoznati* te o njemu kritički misliti i govoriti. Utoliko ga vrijeđati pogledati – baš kao i propagandne poruke iz Göbbelsove filmografije: da do kraja osvijestimo dubinu osjećaja manje vrijednosti koji ova kultura tijekom čitave povijesti impunitira ženskom rodu. Toj bi temi imalo smisla posvetiti i čitav profesionalni život. Uostalom, ni lucidno maligni Lars von Trier nije učinio ništa manje: od svog prvog filma, *Medeje*, Trier nas nastoji uvjeriti da smo "zle" čim pokušamo izmaknuti kontroli muških autoriteta. Pokušava nas uvjeriti u *uzaludnost pobune i ljepotu žrtve*. Naravno, i u hermetičnu zloču svijeta; "velikog zatvora". U odnosu na Krista, koji je vjerovao u neuništivu *dobrotu* ljudi te držao kako će nas istina *osloboditi*, Trier pokazuje potpunu ideološku suprotnost – njegova nas *laž*, naime, može jedino *zarobiti*. Možda bi umjetničke poruke doista trebalo testirati pitanjem svode li nas na objekte ideologije ili nam skidaju dobre stare okove socijalne i individualne nemoci. Sigurno da u tom slučaju *Lomeći valove* ne bismo smatrali umjetničkim djelom, još manje filmom o ljubavi, nego tek estetiziranom propagandom samodestrukcije. ♦

Crna kuća

(Ulomci iz ciklusa)

Irena Vrkljan

I

Kuća je crna
i kroz nju prolazi
samo zaduhanost
u vremenima poput ovih
kad se prsti preplašeno povlače
pred ranom u nutrini
crne su njene grede
crni su zidovi
svugdje vidljivi znaci razaranja
tvoje putovanje je završeno
u toj rupi svih proteklih godina
u toj pustinji
oh sjećanje!

II

Dijete unutarnjih prostorija
rođeno na zapadu
i sasušeno u nekoj sobi
zbog ljutnje oca
njegove tašte samozaljubljenosti
svakog jutra
svake noći
umotano u majčine krpe straha
pred zrcalom s mrljama od kiše
tamna je kuća
zrak u njoj stoji
a rani uzdasi djetinjstva
ostavili su trag na usnama
poput šećera.

III

Još fijuće
još se čuje
ona šiba dresure
a u praznom srcu
ugnjedila su se davno
razna proročanstva
prošli jadi
i onaj pokret glave
prema prozoru
tamo vise poredane stare kazne
razbijena ruka bivše lutke
njena razbarušena svilena kosa
trijumf prilagodbe
na jednoj sofi na jugu
na koncu svijeta
na koncu strpljenja
pod jarkim svjetlom nedjelje
i pod žutim sjenilima
zatukli su roditelji
teškim srebrnim žlicama
ono pjevanje koje je dopiralo izvana.

IV

To su samo mravi
ne podi njihovim putevima
prijeće bijaše
zamah šibe
okani se svijeta
tvoj dom je ova soba
u crnoj kući
zaboravi na sunce
na pustu zemlju
na krik divlje guske
i smjesti se tu u kutu
ne govori ništa
mi već povlačimo žice
a ti pleši.

V

Kad dođe do rata
neće se ništa dogoditi
govore nam oni
i polažu lijepe glatke bombe
u ladice komode
vješaju poderanu krevetninu
na balkonske ograde
i sunčaju se
u ritualu svoje moći
oni su uvijek tu
kad zazvone zvonca smrti
i tješe te uporno
onim životom nakon svega.

VI

Kroz sobu trče životinje s oklopom
opisane samo jednom:
Sastajalište Prag
i onaj bolesni mladić
pred svojim stolom
u zemlji prošle kraljevine
s orlom na zastavi
ljudi moji
ta čekali smo da se nešto promijeni
ali kornjače su vrlo spore
kaže prijatelj
i gura mi kruh u usta
premazuje zemljovid rešetkama
gradi visoku ogradu oko kuće
ne miči se
pričekaj dok naša noć ne stigne
tad ćeš smjeti reći
da li ti se sviđa
i bit ćeš isuviše umorna
za neki izbor
i to je dobro tako.

IX

U tami škrinje putnica
besmislenih putovanja u ništa
stari sat s kazaljkama
koje se pomiču unatrag
čaj koji se ohladio
jednog dana u listopadu prije deset godina
ručna torbica s ključem
zaboravljenim jednom
bez ikakve svijesti o tom
izvezena haljina s pogreba
jedne opere u provincijskom kazalištu
knjige koje je izgrizla prašina
nespretni pokušaji da se ulovi leptir
iz jučerašnjeg sna
zubna četkica iz nekadašnje prašume
sad sljepljena i ispunjena katranom
šum gluhe tišine u pjesmi Osipa Mandelštama
o propasti kulture o kojoj je on mislio
Sašino blijedo lice
koje je nestalo u oluji jednog autoputa
mrlje zbog sunca
na koži mrtve prijateljice.

XIV

Krik iz egzila
ovog četvrtog svijeta
i petog
onog koji je nastao
na ruševinama svih osjećaja
kojih više nema
to sjedenje u kući
sa zlim pogledom anđela
koji više nema krila
s komadićem papira
položenim na koljena
uprljanim
i sa skorenim usnama
nakrivljenim i bez topline
ona izgovaraju samo još poneka slova
zbog smušenosti svih sadržaja
dok pucnjevi odjekuju kroz jutro
i kazuju mi
gdje se to živi.

Pisanje u egzilu četvrtog svijeta
gdje sasušene slike pamćenja
vise po vlažnim hodnicima
i sve su boje spaljene ili mrtve
a hladno se srce prelijeva
preko sijedih vlasa
okruglo i nijemo oko
traži noć depresije
gleda i samo gleda

na tudi trag pod mjesecom svih strasti
već izgubljenih
u egzilu četvrtog svijeta
u toj crnoj kući
koja nam je ostala kao neko sidro
usred smrznutog jezera
dok vani nepoznato mnoštvo
već grabi tvoje rame ili vrat
desetostruko te tjera
u nepotrebnu zemlju sućuti
u posljednju nadu
u vječni počinak.

Poderane haljine i cipele
svježanj pjesama obješen
na onu kuku tamo gore
visoko iznad tebe
iznad lubanje koja prska
u galopirajućoj tuđini svih onih drugih
koji rukama prekrivaju uši
koji se ne osvrću na pustoš
koji mogu hodati
iako ti ležiš
mogu vikati
iako ti šutiš
i koji te dostižu
i u tom četvrtom svijetu
sa crnim svoje ljutnje.

XIX

Od čega smo sve bili sazdani:
od korzeta jednog bijega
i on više ne drži
sve to samo još naizgled
nalikuje nekakvom životnom putu
on je tekao bez ponavljanja
djelovao vrlo stabilno
kako smo se nekad i ponadali
na podnožju onog brijege tamo vani
tamo
bez olovnih utega na trepavicama
bez samrtnički blijedih usana
na sunčanoj strani ulice nekad
u pletenici nije ostalo ništa od te topline
i što je uopće postojalo
prije tog života
prije no što su se zatvorila vrata:
samo slijeganje ramenima
samo
što se još nalazilo u svježnju godina
u jorgovanu i nakon svih lijesova
na onom groblju u Istri
što to bijaše tamo vani
zar samo taj grumen privida
koji pretvoren u sitne kapi magle
teče niz zidove
teče niz tijelo
u ovu suhu čašu?

Autor crteža: Rade Jarak

XX

Sedamnaest se puta ukazuje nakarada
s vidljivim ožiljcima nasilja
to lice siječnja 1990
i ono prodire kroz sve kutove
u carstvo zamrllog glasa
razbijajuće stolice oko stola
para krevetske presvlake
oblači tvoje haljine
razbijajuće čaše u vitrini
i zatim zrcalo i zatim tanjur
sve ostaje bez okusa i buja
po jastucima noći koji su visoki
sedamnaest puta skida obiteljske fotografije sa zidova
vadi knjige iz polica
cvijeće svječnjake biografije
zacrnjuje svjetlo i zatim seli dalje
u kuću susjeda.

XXI

Strpljiva je zmija sudbe u grlu
cijeli ogoljeli svemir sniva
snove o lutanjima duše
dok ti ne gledaš više
na hrpu pisama iz tuđine
na zardjalo pero
što si ga našla u onom snijegu
sklopi sad ruke i na njih nasloni potiljak
ne ustani više
ne govori više
to naime nije rastrošno
to tvoje čučanje u crnom
smo se malo troši zrak
samo se malo troši toplina
to čučanje koje ti je dano
kao tvoj sadašnji hod.

XXIV

Izgubi se u mom labirintu
govori kuća i ponovno lupa vratima
potpaljuje pisači stol i papire
spali i sebe
mami me stara olovka
tvoj bijes tako beskoristan
u raznim kutijicama sjete
tvoj ruž se već razlijeva
pogledaj se dobro
u ovoj regiji poruge i leda
gdje sivi oblaci otrovnog dima
tvore svakidašnjicu ljudi
potroši se brzo
samo to je lijepo
govori mi
urušavajući se
moja crna kuća.

Uz kraj Bachove godine

Bachova sveta znanost*

Kako je živio čovjek čija je glazba na ostavština doista jedinstvena?

Paul Riley

Sto mislite kakav je Bach bio čovjek? U usporedbi s Händelom koji je više od pedeset godina bio temom tiskovnih komentara i privatnih ogovarača, dokumenti u Bachovu dosjeu su oskudni. Na onih nekoliko portreta trezveno je obučen, s perikom, sugerirajući nam skromno radišnog, poštovanja dostojnjog čovjeka. A onda, tu je i njegov golemi opus koji svjedoči o čovjeku koji je morao teško raditi za svagdašnji krug; ne samo da je morao skladati stotine kantata, nego je bio odgovoran i za zborove koji su ih pjevali, a većinu vremena provodio je vođeći i koncerte. Tu su i Odonice dvadesetoro djece od njegovih dviju žena. Službene isprave kazuju da je nekoliko puta bio u sukobu sa svojim poslodavcima, zatreći se na upravljanje školom u kojoj je podučavao i prosvjedujući protiv ravnatelja koji je zlorabio svoj autoritet. Ali vrlo je malo pisama i gotovo nimalo ogovarača. Tek Vaughan Williams koji ga je nazvao "velikim buržujem". Vješt i samosvjetan trgovac čija je roba bila glazba? Notna šeprtla?

Najnovija istraživanja otkrila su da je Bachovo postavljanje u Leipzigu bilo kvazipoličke naravi. U gradu su, naime, postojale dvije frakcije. Jedna je nastojala uvesti glazbu u crkvu svetog Tome i učiniti je što je moguće veličanstvenijom ne bili to održavalo napredak i prednost samog Leipziga. Drugi su dvojili neće li to isticanje glazbenog elementa u bogoslužju škoditi samoj vjeri i odvoditi ljudi u crkvu na koncert umjesto na božju službu. Smetalo im je i samo školovanje dječaka u crkvenoj školi gdje troše vrijeme na glazbu umjesto da prionu uz pravo školovanje. Bacha je postavila prva frakcija, a Bachu nadređeni ravnatelj škole svetog Tome Johann Ernesti bio je pripadnik druge frakcije. Bachov poznati memorandum gradskim vlastima, u kojem se žali na nedostatan broj pjevača za četiri crkve za koje je bio odgovoran, nije bio tek iritantan pokusaj premorena čovjeka u borbi za radne uvjete. Bio je to čin ponosna profesionalca izabranog za tešku dužnost na kojoj nije opskrbljjen onim što mu je nužno da je savjesno obavlja. Njegova borba s Ernestijem odnosila se na dječaka ili mladića kojega je rektor izabrao da vodi zborove u Bachovoj odsutnosti, a bez prethodne konzultacije s njim. Bio je to izazov Bachovu autoritetu jer je mladić bio glazbeno gotovo nepismen, kao i udarac položaju koji je imala glazba u školi.

Petogodišnja zaliha

Bach je napisao skoro sve svoje kantate te dvije Muke i Magnificat tijekom prvih pet do šest godina boravka u Leipzigu. Preživjelo je više od dvije stotine kantata, a zaciјelo je još toliko ili najmanje stotinu njih izgubljeno. Svakako, napisao ih je toliko da njegov zbor svake nedjelje i blagdanom izvodi novu kantatu, a da se ne mora ponavljati punih pet godina. Ali nakon što je napisao taj razmetno veliki broj kantata, jednostavno je stao. U dvadeset posljednjih godina života jedva je skladao rukovet novih kantata. To je služilo prijeporu nije li pišući kantate doista radio kao kotlokrpa, praveći doduše dobre kotlove, ali bez dublje razrade. Tako se lako dade

opovrgnuti. Pogledajmo u njegovu knjižnicu: to su same vjerske knjige. Zavirimo i u njegovu Bibliju: sva je puna bilježaka i podcrtavanja. Poslušajmo kako divno izražava tekst u svojim crkvenim djelima: to je nedvojbeno bio pobožan i bogobožajan čovjek. Ali pogledamo li bolje srednje go-

žrtvi i Kanonskim varijacijama "Vom Himmel hoch". Uz to je još dovršavao i revidirao svoje remek-djelo i iskaz vjere, veliku *Misu u h-molu*. U tim skladbama, jasno pisanim poput ostavštine, nalazimo ključ Bacha kao čovjeka. Ernesti možda nije cijenio njegovu glazbu, ali Bach je želio potomstvu ostaviti ono najbolje što je mogao dati te pokazati svoje stajalište da je glazba savršena znanost kao i savršena umjetnost, a njegovo bavljenje njome njezin sveti poziv.

novim riječima postao "ocean" počinje prije rođenja Johanna Sebastiana. Tijekom otprilike tri i pol stoljeća, sedamdeset je članova obitelji Bach zarađivalo svoj kruh glazbom. Počelo je s najstarijim Bachom, Vitusom. Vitus je pekao kruh, i to bijeli, što mu je omogućilo da napusti Mađarsku i spasi svoju luteransku vjeru, dostavljajući bijeli kruh ne više Habsburgovcima, nego Nijemcima. Uskoro je ime Bach postalo sinonim za glazbu. Tamo, u Eisenachu, na prvi dan proljeća, 21. ožujka 1685. Rodilo se dijete Johannu Ambrosiusu i Mariji Elizabeti. Ono je pohađalo istu školu koja je odgojila Martina Luthera, a Lutherove riječi da uz teologiju nema umjetnosti koja bi joj bila ravna osim glazbe kao da su stvorile amalgamsku klicu budućega genijalnog Bachova stvaralaštva.

Postavši siroče u desetoj godini i promjenivši školu te otišavši u Lüneberg, susreo se sa skladbama Monteverdija, Lassa, Buxtehudea i skladbama pripadnika vlastite obitelji. Zahvaljujući obiteljskim poslovima koji su ga vodili u Hamburg, upoznao je orguljaša Reinkena, a probudio mu se i smisao za operu. Na dvoru u Kielu upoznao je francuski stil. Oko godine 1702. Bio je spreman za posao – to je bilo mjesto orguljaša u Sangerhausenu, koji je dobio na intervenciju obiteljskog znanca, takoreći u zadnji čas. Ali, Bach je pobegao u Weimar, više mu se svidalo biti violinist slobodnjak, duduše ne zadugo, jer je već sljedeće godine razvrgnut ionako propao posao u Sangerhausenu. Nije dugo čekao i našao se u Arnstadt u gdje su nove orgulje vapile za pokusnim recitalom. Bio je to privremeni posao, plaća je bila više nego odgovarajuća, a vremena za skladanje i sviranje bilo je napretok.

Dugogodišnjim radom do zatvora

Posla je bilo i u Mühlhausenu, ali se Bachu više svidjelo u Weimaru i tamo se skrasio 1708. Donijevši sa sobom popriličan svezak obećavajućih skladbi. Bach nije bio od onih poput Mozarta ili Brittena kod kojih se glazbeni talent javio još u dječjoj dobi. On se dugo samoodgajao i školovao, a dugogodišnje ga je vježbanje klavikorda polako i uporno probijalo do prve kantate *Gott ist mein König*. Skladatelji ranog talijanskog baroka učinili su od Bacha, kako se izrazio njegov sin Carl Philipp Emanuel, "čistog i snažnog skladatelja fuga", ali u Weimaru ga je čekao novi i dinamičan svijet koji mu je ponudio drugi talijanski majstor, Antonio Vivaldi. U Weimar je stigao kao dvorski orguljaš, premda se očekivalo da posudi svoje rame gudačima u kneževu orkestru, propisno odjeven u husarsku uniformu. Ali kako je prijetilo da ga otme Halle, knez ga je promovirao u koncert-majstora s dodatnim zaduženjem: opskrba kantatama, jedan put na mjesec. Tako se zbljedio s umjetnošću kantata, a i dao na preradbe Vivaldijevih koncerata za talentiranog princa Johanna Ernsta. Ta je sinteza pripomogla zrelosti njegova stila. Do 1716. Odnosi s Vojvodom Wilhelmom Ernstom postali su zategnuti te uhvaćen u napetosti između vojvode i koregenta dvorca Bach se ponovo našao pred neizvjesnim razdobljem života. Proglašen za *Kapellmeistera* bolje vidi odakle vjetar puše, a on ga odvodi u istoj funkciji u Cöthen sa znatno boljom plaćom i obilatim napojnicama princa Leopolda. Idealno, osim što je Wilhelm bio bijesan i nije pristao na gubitak *Kapellmeistera*. Ukratko, molba za odlažak je odbijena.

Štoviše, 6. studenog 1717. Bach je uhićen. Zatvor jamačno nije bilo ono što je Bach zamislio u svojoj karijeri, te se usprotivio uhićenju. Wilhelm ga je ostavio na miru nakon mjesec dana, te se za Božić s obitelji uselio u novi dom i s poslom koji ga nije okivao za orgulje. Velike promjene bile su pred vratima.

Zaposlenja, prinčevi i supruge

Drugoga prosinca čudna je zatvorska ptica bila na slobodi. Godina je 1717. Bilo je to oslobođenje u svakom smislu budući da je novo zaposlenje, koje ga je doduše najprije odvelo u nevolju, od Bacha tražilo punu promjenu fokusa svojeg djelova-

dine provedene u Leipzigu nakon što je prilično popunio policu s kantatama, i prebrojimo li koliko je toga napisao kasnije, odgovor je "čudno premalo". Napisao je nekoliko kantata prerađujući stari materijal iz svjetovnih djela te pokojni koncert za čembalo, a i oni su uglavnom obrade već postojećih skladbi. Jedino veće originalno djelo iz toga razdoblja jesu *Klavirske vježbe: Klavier-übung* u četiri sveska, tiskane o majstorovu trošku. Prvi svezak čini šest suita ili partita, drugi svezak sadržava *Talijanski koncert* i uverturu u francuskom stilu, a u trećem su svesku Preludij i fuga, 21 koralni preludij i četiri dueta, sve za orgulje. Posljednji četvrti svezak sadržava *Goldberg varijacije*. U posveti piše da su ta djela "skladana za ljubitelje glazbe i osvježenje njihova duha". Dotad je objavljeno neznatno malo, a od tada mu je na pameti pri skladanju uvijek bila i namjera objaviti skladbu. Klavirske vježbe zvuče poput neke izložbe raznovrsnosti zvuka koja se mogla izvući tek iz jednog jedinog instrumenta, raznovrsnosti koju je crpio iz svojega kontrapunktalnog majstorstva. Bio je napadan u tisku. Ismijavali su njegov stil uglazbljivanja tekstova, rugali su repeticijama. Govorili su da mu je glazba proizvod prerađene vještine, a da je sviračku virtuznost doveo dotle da pjevane skladbe nije moguće izvoditi drugačije nego za čembalom ili orguljama. Jedan Bachov prijatelj dao je člankom u novinama naslutiti kako su *Klavirske vježbe* bile odgovor svim tim optužbama.

Ostatak života Bach je proveo posvetivši se trima demonstracijama nenadmašenog kontrapunktalnog majstorstva i virtuznosti: *Umjetnosti fuge*, *Glazbenoj*

Bachom protiv vanzemaljaca

Izvršitelje oporuke "pokojnog Herr Johanna Sebastiana Bacha, bivšeg kantora u školi svetog Tome u Leipzigu, preminulog u Gospodinu 28. srpnja 1750." moralio je dirnuti ono na što su naišli: – dionice u šleskom rudniku, veliki srebrni čajnik, pola tuceta kožnih stolica, sedam drvenih noćnih ormarića i srebrni bodež. Izbljedeli naslovi knjiga kazivali su: *Sjeme i snaga Svetoga pisma*, ili *Obrana od iskušenja u luteranskoj vjeri*. Ali tu je i zbirkica instrumenata s isključivo osam njih s tipkama, od kojih bi jedan vremešni *clavecin*, po mogućnosti, trebao ostati u obitelji. Ni nije o pravom imutku i ostavštini. Naravno da ne, ta kako bi procijenili *Umjetnost fuge* ili *Muku po Mateju*? Prohujalo je 250 godina i slika se iz temelja promijenila.

U razdoblju čestih svemirskih istraživanja Carl Sagan upitao je jednog znanstvenika kakvu bi posjetnicu trebalo poslati svemirskim brodom mogućoj vanzemaljskoj civilizaciji i odgovor je glasio: "Opus Johanna Sebastiana Bacha... ali to bi ih oborilo". Ako nas ne obara, barem nam daje priliku da mu budemo zahvalni. U godinu novoga tisućljeća 250-ta godišnjica smrti prigoda je za pogled unatrag i unaprijed. Njegova je glazba izvan mode, a pitanje je da li je ikada bila u modi. Bach je to znao. U svim svojim skladbama od *Umjetnosti fuge*, *Glazbene žrtve* i skladbi za orgulje kao da je bio obuzet samo jednom mišlju, a ta je bila pokazati "kako". Od njegove neiscrpne tehnike tek bi budući načrti mogli doista baštiniti najbolje.

Od kruha do glazbe

Priča o tome kako je "potok" (Bach je na njemačkome potok) prema Beethove-

nja. Na köthenskom dvoru i u kapeli prakticirao se kalvinizam, što je za Bacha značilo manje zborske, a više instrumentalne glazbe. Kao *Kapellmeister* posvetio se komornoj i orkestralnoj glazbi u okvirima orkestra u kojem su bili daroviti glazbenici, naime oni koji su došli iz Berlina 1713. Godine nakon što je bio rasformiran berlinski dvorski orkestar. Kako ni princ Leopold nije bio običan diletant, sve te sjajne naznake vedre budućnosti oduševile su Bacha. Princ Leopold školovao se u Italiji, lijepo je pjevao, svirao nekoliko instrumenata, a kako je Bach povjerio jednom prijatelju, princ je glazbu ne samo volio, nego i "razumio". To što je doveo Bacha k sebi bio je još jedan prinčev uspešan politički potez, a on ga je isticao plaćom za *Kapellmeistera* koji je postao drugi najbolje plaćeni službenik na dvoru. Bilo je i drugih znakova milosti. Princ je bio kum Bachovu sinu koji je dakako prozvan po njemu, i to zadnjem Bachovu djetetu s prvom suprugom Marijom Barbarom.

U tako pogodnim okolnostima Bachu je krenulo u životu. Ne samo da je bio okružen poticajnim glazbenicima koji su ga mogli pratiti u njegovu virtuozitetu i svirati zahtjevne skladbe poput solističkih violinskih i čeličkih partita, nego je 20 posto dvorskog prihoda bilo namijenjeno glazbi. Kao da su ostvareni svi snovi, ali i Bachov je prvi angažman tako počeo. Ukratko, prvi udarac je slijedio smrću Marie Barbare koja je umrla i pokopana dok je Johann bio na putu u Carlsbadu. Nakon toga Bach se više počeo baviti crkvenom

glazbom i dulje boraviti u crkvi. Uz to se pojavila vrlo primamljiva mogućnost za mjesto orguljaša u Hamburgu, gdje su nove Schnitgerove orgulje čekale svirača. No, Bach je odlučio da ne ide u Hamburg i počeo je pisati šest elegantnih koncerata koje je posvetio markgrofu od Branden-

burga. Te se godine 1720. ponovno oženio. Njegova je supruga bila Anna Magdalena s kojom je šesnaest godina suradivao kao prepisivačem, pjevačicom, vrijednim skupljačem njegovih malih skladbi za obi-

telj ili pak nju samu, što će vjerna Anna Magdalena skupiti u svojoj pozatoj notnoj bilježnici, poput nekog obiteljskog albuma.

Ali brak se nije dogodio samo Bachu. Tjedan dana kasnije oženio se i princ Leopold svojom mlađom rođakinjom Frederikom. Ta nije nimalo marila za glazbu, ali je jako marila za onih dvadeset posto koja su odlazila na glazbu, što se lijepo moglo utrošiti na nove presvlake za pokućstvo. I još jednom, došao je trenutak da se Bach makne i potraži bolje uvjete.

Humor i Muke

Dok je princ Leopold s perike još otrešao konfete od vjenčanja umro je Johann Kuhnau, kantor škole svetog Tome u Leipzigu. Nastala je gužva. Prvo se prijavio Georg Philipp Telemann, pa potom Graupner, no osim Bacha svi su se naposljetku povlačili iz utrke budući da se jedino Bach kao *Kapellmeister* mogao natjecati još i za mjesto kantora. Frederica je dođuše umrla, ali Leipzig je Bacha više privlačio. Bio je to živahni sveučilišni grad koji je čak prije Bachova dolaska ustanovio Operu, grad pun izazova od kojih je najveći bilo održavanje službi u četiri crkve koje su bile u nadležnosti crkve svetog Tome i njegine glazbene škole – velika odgovornost za građansku glazbenu izobrazbu. Ako je Bachova karijera do tada bila donekle ograničena, Leipzig je davao priliku za sintezu i uzbudjenja. Netom što je počeo sa službom već se sukobio s gradskim vlastima. No, kad se prvi sukob dobrodošlice stišao, Bach se prepustio

stvaranju kantata.

I već na prvi Veliki petak izveo je *Muku po Ivanu*, koju je slijedila po broju izvođača još velebnija *Muka po Mateju*. Objavio je i tri partite za instrumente s tipkama, a kad je 1729. Preuzeo i *Collegium Musicum* ponovno se posvetio koncertnim i instrumentalno-orkestralnim djelima. Collegium su činili mahom studenti koji su se običavali sastajati u kafeu *Zimmermann*, zbog kojeg je i nastala *Kantata o kavi*. To opušteno djelo nije osamljeno u Bachovu opusu, tu je *Natjecanje Foeba i Pana*, što bi se prema današnjim mjerilima zvalo pop-glazba. Humor je bio itekako potreban Bachu. Čitave 1730. godine trpio je napade na svoju umjetnost u čemu je prednjačio stanoviti Johann Adolph Scheibe koji je Bacha ponajviše optuživao za "artificijelost". Bach je uzvratno stvarački: *Glazbenom žrtvom i Umjetnošću fuge*. Potomci su mislili drugačije. George Bernard Shaw tvrdio je da u Bachovim fugama ima osjećaja koji nigdje drugdje u umjetnosti nisu nikada bili izraženi.

Johann Sebastian otisao je u povijest jedne večeri 28. srpnja 1750., a pokopan je na groblju crkve svetog Ivana. U spomen na dvjestotu godišnjicu smrti premješten je pred oltar crkve svetog Tome. Kratko ročnu Scheibeovu osudu nitko nije dijelio s njim, ali je Bach svoju ostavštinu podijelio sa svim budućim naraštajima. □

* Iz CLASSIC CD-a
Prevela Đurđa Otržan

na izdanja Bachovih skladbi, ustanoviti Bachove svečanosti i podići Bachu muzej u rodnom Eisenachu.

1901. Novo Bachovo društvo održava prve Bachove svečanosti u Berlinu.

1904. Počinju se tiskati Bachovi go-dišnjaci, koji s povremenim prekidima tijekom rata ostaju do danas važan izvor znanstvenog proučavanja Bachova opusa.

1905. Pijanistica i čembalistica Wanda Landowska (1879–1959) u Parizu objavljuje knjigu *Bach et ses interprètes*. Ujedno izlazi i knjiga Alberta Schweizera *J.S.Bach – le musicien-poète* s predgovorom Charles-Marie Widora. Prvi estetski pristup Bachu.

1906. Novo Bachovo društvo obnavlja rodnu kuću Johanna Sebastiana u ulici Frauenplan 21 u Eisenachu.

1927. Prva izvedba *Umijeća fuge* u preradbi Wolfganga Graesera u crkvi sv.Tome u Leipzigu.

1931. 5. travnja na Uskršnju nedjelju njemački radio (Mitteldeutsche Rundfunk-A.-G.) izravno prenosi jednu Bachovu kantatu, kao početak projekta koji traje do 1937. godine u kojem zbor crkve sv.Tome u Leipzigu izvodi sve Bachove kantate.

1950. Wolfgang Schmiederova redakcija objavljuje *Das Thematisch-systematiche Verzeichnis der musikalischen Werke von Johann Sebastian Bach (BWV)*, a 1990–1998. novo izdanje. Paul Hindemith drži znameniti govor o Bachovu nasljeđu i pledira za što veću moguću autentičnost izvedbi. U replici Theodora W.Adorna (1955) *Bach gegen seine Liebhaber verteidigt* stoji: "Autentično djelo svoju istinitost okriva... u vremenu".

1951. Alfred Durr i kasnije Georg von Dadelsein započinju temeljitu katalogiju Bachovih vokalnih djela.

3.

1970. Osniva se Bachov Festival u Oregonu na poticaj Helmuta Rillinga i ostaje najvažniji Bachov festival na američkom kontinentu do danas.

1975. Pronalazi se najznačajniji izvor informacija o Bachu: Bachov rukopis Goldberg-varijacija sa 14 kanona na posljednjim stranicama, a uz to i portret Johanna Sebastiana slikara E. G. Haussmanna.

1981. Osniva se Međunarodna Bachova akademija u Stuttgartu.

1985. Na Sveučilištu Yale pronalazi se Bachov rukopis s 31 koralnom preradom, najvjerojatnije iz vremena provedenog u Arnstadt. Izlaze prvi svesci *Bach Compendiuma* kao i prve snimke na pločama cijelokupnih Bachovih kantata pod vodstvom Helmuta Rillinga.

2000. Izlazi *Edition Bachakademie*, prvo potpuno izdanje sabranih djela Johanna Sebastiana Bacha na pločama *Haensler-classica* i u redakciji Helmuta Rillinga. U rujnu prizvadbe četiriju evanđelja, naručenih za dvjesto pedeset obljetnicu. Skladatelji su sa četiri strane svijeta: Sofija Gubajdulina, Osvaldo Golijov, Wolfgang Rihm i Tan Dun. Tijekom godine višestruko se izvodi čitav Bachov opus za koji bi trebalo pet godina, ako bi se svakoga dana slušalo po jedno novo djelo. Sir John Eliot Gardiner želi se približiti Bachovom kantorskom iskustvu i barem svakoga tjedna izvesti po jednu kantatu tijekom jedne godine. U Japanu Maasaki Suzuki izvodi Bachove oratorijske skladbe. U veljači sljedeće godine Bachovi tjedni u Stuttgartu...itd....itd ... □

* preuzeto iz: *Jahrtausendition*, Bach-Akademie, 2000.

Od Bacha do danas*

1.

1750. 28. srpnja Johann Sebastian Bach umire od posljedica moždane kapi. Dva ili tri dana kasnije pokopan je na groblju sv. Ivana. Ostavlja za sobom: pet čembala, dva *Lautenklaviera*, deset gudačkih instrumenata, jednu lutnju i jedan spinet.

1754. Carl Philipp Emanuel Bach i Johann Friedrich Agricola tiskaju u Mizlersovoj *Musikalische Bibliothek* prvi nekrolog Johannu Sebastianu koji je ujedno time i prva javna biografija s popisom Bachovih tiskanih i neobjavljenih djela.

1774. Carl Philipp Emanuel Bach šalje Johannu Forkelu nadopune i ispravke nekrologa.

1782. Wolfgang Amadeus Mozart u Beču iz zbirke barona Gottfrieda van Swiedena dovršava *Collection von den bachiischen Fugen*.

1786. Carl Philipp Emanuel Bach izvodi u Hamburgu *Credo* iz *Mise u h-molu*.

1789. Nakon što je za vrijeme jednog pokusa zbora crkve sv.Tome u Leipzigu čuo izvedbu moteta *Singet dem Herrn ein neues Lied*, po riječima tadašnjeg kantora Friedricha Dolesa, Mozart je bio toliko oduševljen da je odmah dopisao k tome čitavu orkestralnu partituru.

1794. Berlinska pjevačka akademija stavlja motet *Singet dem Herrn ein neues Lied* kao prvo Bachovo djelo na svoj repertoar.

1801. Do 1803. Hoffmeister & Kuhnel objavljaju u Leipzigu sabrane Bachove skladbe za klavir.

2.

1850. 15. prosinca na poticaj Philipa Spitte, osniva se *Deutschen Bach-Gesellschaft*, koje zajedno sa svojim ograncima ima zadaću promicati, tiskati i izvoditi Bachova djela na osnovi znanstvenog pristupa.

1894. Ekshumacija Bachovih posmrtnih ostataka i prijenos u crkvu sv. Ivana. Sto godina kasnije oni će biti premješteni u crkvu sv.Tome, Bachovu glavnu crkvu.

1900. Nakon što je posljednji svezak Bachova cijelokupna opusa izšao iz tiska, raspušta se Bachovo društvo, ali se odmah utemeljuje *Neue Bachgesellschaft* s novim ciljevima: tiskati praktična glazbe-

* preuzeto iz: *Jahrtausendition*, Bach-Akademie, 2000.

Maćehe

Dok orkestri HRT-a i HV-a u umjetničkom pogledu funkcionišu gotovo besprijeckorno, logistika koja iza njih stoji nije ni približno na razini koju je u tom pogledu ostvarila Filharmonija.

Trpimir Matasović

Hljeli ili ne htjeli, Zagrebačka filharmonija neizbjegna je tema zagrebačkog glazbenog života. Dok smo u prošlom broju *Zareza* istakli potencijalne umjetničke poteškoće koje bi ovaj orkestar mogao imati radi izbora (ali srećom ne još i imenovanja) Franka Shippwaya na mjesto šefa-dirigenta, ovom prilikom pozabaviti ćemo se dvama najboljim hrvatskim orkestrima. Dijametralne suprotnosti *Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije* i *Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske vojske* s jedne te *Zagrebačke filharmonije* s druge strane očituju se podjednako u pozitivnim, ali i negativnim aspektima. Na primjer, dok orkestri HRT-a i HV-a u umjetničkom pogledu funkcionišu gotovo besprijeckorno, logistika koja iza njih stoji nije ni približno na razini koju je u tom pogledu ostvarila Filharmonija.

Popunjavanje repertoarnih praznina

Okosnicu konstantnog umjetničkog napredovanja *Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije* i *Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske*

vojske nedvojbeno čini njihova repertoarna politika. Za razliku od *Zagrebačke filharmonije* ona se oslanja na dva ključna elementa. Prvi od njih jest izbor djela koja će imati edukativnu ulogu za same ansamble, uz učestalo izvođenje djela svih glaz-

skom glazbenom stvaralaštvo nije mjesto samo u sklopu okvirima koje pruža *Muzički biennale Zagreb*. Tako je *Simfonijski orkestar HRT-a* na svom koncertu 30. studenog pod ravnjanjem *Nikše Bareze* predstavio recentna ostvarenja *Petera Eötvösa*, *Michaela Tippetta* i *Giye Kanchelija*, dok je *Simfonijski puhački orkestar HV-a*, predvođen *Tomislavom Fačinijem*, 5. prosinca izveo jednako recentne skladbe *Alde Kezića*, *Krešimira Seletkovića* i *Mladena Tarbuka*, uz antologisku *Istarsku suitu* Natka Devića.

Dva monologa iz opere *Tri sestre* mađarskog skladatelja *Petera Eötvösa*, u izvanrednoj interpretaciji britanskog baritona *Marka Hollanda*, bila su odličan uvod u upoznavanje jedne od najznačajnijih uspješnika opernog stvaralaštva devedesetih, koje će u cijelosti biti izvedeno na predstojećem *Bijenalu*. No, za razliku od bijenalske integralne produkcije, *Dva monologa* predstavljeni su u izvedbi koja je dobila skladateljev blagoslov. Trebaju li bijenalski organizatori insistirati na budimpeštanjskoj produkciji *Tri sestre*, koja iznevjerava neke od osnovnih skladateljevih zamisli, pitanje je kojim ćemo se pozabaviti nekom drugom prilikom.

Uz opsežni *Trostruki koncert* Michaela Tippeta, koncert 30. studenog bila je prilika i za upoznavanje u nas malo poznatog gruzijskog skladatelja *Giye Kanchelija*. A upravo je njegova *Tugom obojena zemlja* djelo koje svojim svjesno suspregnutim preobrazbama uvijek istih ili sličnih glazbenih misli danas govori izuzetno mnogo. Kanchelijeva izrazito humanistička crta, obojena sviješću o alijenaciji suvremenog čovjeka, glazbeno pogoda u bit svih problema koji nas čekaju na prelasku u treći milenij.

Nešto manje kontakta s današnjicom imala je 5. prosinca pravzapravna skladba *Spiritus procellarum* Alde Kezića. Usprkos krajnje profesionalnom i kvalitetnom trudu *Simfonijskog puhačkog orkestra HV-a*, dirigenta *Tomislava Fačinija* i mezzosopranistica *Martine Gojčeta-Silić* i *Anastasije Kapitelove*, u konačnici je ipak riječ o izrazito statičnom djelu nejasne formalne okosnice i neodre-

dive stilске usmjerenosti. To međutim ne znači da to djelo nije trebalo izvesti. Dapače, kakvo je da je, i ono predstavlja jedan od segmenta suvremene hrvatske glazbe, te javnost treba s njim biti upoznata. Ako ništa drugo, onda zato da bi se potpunije mogla spoznati prava kvaliteta nekih drugih djela.

Takva su djela primjerice danas već gotovo antologiska *Hrvatska suita* Mladena Tarbuka i *Minimo Krešimira Seletkovića*. Oba djela izvorno su skladana za *Simfonijski puhački orkestar HV-a* te predstavljaju vrhunce recentnog stvaralaštva hrvatskih skladatelja najmlađe i srednje generacije, i stoga je njihovo uvrštenje u program koncerta 5. prosinca ne samo opravdano, nego i hvalevrijedno.

Izvenglazbene nedáče

U glazbenom pogledu orkestri HRT-a i HV-a kvalitetno funkcionišu podjednako zahvaljujući svojim glazbenicima, kao i svom umjetničkom vodstvu. U slučaju *Simfonijskog orkestra HRT-a* radi se o dobitnoj kombinaciji šefa-dirigenta *Nikše Bareze* i stalnog dirigenta *Mladena Tarbuka*. Taj isti Mladen Tarbuk nedavno je napustio mjesto šefa-dirigenta *Simfonijskog puhačkog orkestra HV-a*, no pritom se ipak pobrinuo nači dostoјnog zamjenika. *Tomislav Fačinij* to nedvojbeno jest, što je potvrdio i njegov nastupni koncert 5. prosinca. On međutim na mjesto šefa-dirigenta još nije postavljen, te se možemo samo nadati da su razlozi za to isključivo proceduralne naravi.

No, za zdravu djelatnost glazbenih ansambala neophodna je i pozadinska podrška. U slučaju HRT-a stvari ne funkcionišu savršeno, no stanje još uvijek nije alarmantno. Ipak, maćeheinski odnos matične kuće očituje se na nekoliko strana. Glazbenici HRT-ova orkestra neprestano moraju voditi donkohotovske bitke za temeljna umjetnička prava, kao na primjer da se više posvećuju umjetničkom radu, a manje raznim pseudokoncertnim događajima sumnjiće umjetničke razine. Oko financiranja HRT-ovih ansambala neprestance se lome kopljja, a njihova egzistencija svakom promje-

nom uprave dovodi se u pitanje. Čak ni programske knjižice ne izgledaju im uvijek onako kako bi trebale - programi Zbora HRT-a i dalje se pojavljuju na fotokopiranim A4 papirima, dok je u knjižicama za HRT-ov orkestar autorstvo tekstova od sveprisutnog *Dubravka Detonija* preuzeo fantomski *Bíbor Király*. Sudeći po nekim medijskim insinuacijama, čini se da barem netko na *Simfonijskom orkestru HRT-a* dobro zarađuje.

U slučaju *Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske vojske* maćeheinski je odnos matične institucije poprimio upravo zabrinjavajuće razmjere. Jedan od najboljih orkestara tako svoju koncertnu sezonu počinje debelo prekasno, a da pritom ta sezona gotovo nigrđe nije unaprijed najavljen. Koncertni dugovi iz prošle sezone elegantno su zaboravljeni, kao što je zaboravljeno da bi u slučaju promjene solista za koncert bilo red o tome pravovremeno obavijestiti medije. Nijedan glazbeni ansambl doduše nema onoliko finansijskih sredstava koliko bi mu možda trebalo, no to ne znači da matična institucija ne bi mogla barem pokušati pronaći nekakve sponzore. Potpuna pak nezainteresiranost Hrvatske vojske za svoj orkestar možda je najuočljivija u programskim knjižicama. Kao i za Zbor HRT-a, i ovi se leci pojavljuju u lošu fotokopiranom obliku, a sadržaj teksta prepun je paušalnih procjena i notornih faktografskih netočnosti. Ako ništa drugo, programska knjižica mogla bi na početku sezone barem dati naslutiti da je u vodstvu ansambla došlo do određenih kadrovske promjene. I koliko god inače rogororili protiv *Zagrebačke filharmonije*, ovakvi se *šlamperaju* u njoj ne bi mogli dogoditi.

Za prosperitet hrvatskog glazbenog života nužno je da odgovorne osobe na Hrvatskoj radioteleviziji i u Hrvatskoj vojsci konačno shvate da njihovi glazbeni ansamblni nisu tek suvišni finansijski teret, nego prije svega značajan segment hrvatske kulture, a kao takvi i nadasve potencijalno isplativo investicije. □

in memoriam

U spomen: Marin Carić

Prvi čitač dramskih pisaca

On je godinama bio svojevrsni glavni, a neprimjetni dramaturg isporučnik suvremenih hrvatskih dramskih pisaca

I.

Razmišljajući o tome što bih trebao reći shvatio sam da će odmah na početku bilo kakvog govorenja o Marinu biti suočen s jednim posebnim *carićevskim dramaturškim problemom*; kako govoriti o čovjeku koji o sebi, o svom privatnom i umjetničkom životu nije volio govoriti, a pogotovo ne javno.

Najviše što o Marinu mogu reći, a da ne iznevjerim taj njegov životni (umirući) stil i povjerenje u kojem su sam za njegova životu uživao, jest to da je Marin bio dobar i drag čovjek; što je, naravno, u bitnome određivalo njegovu privatnu i umjetničku sudbinu u okvirima hrvatskog kazališnog života.

Upoznali smo se prije petnaest godina kada sam mu poslao svoju prvu dramu na čitanje. Reagirao je vrlo brzo i umjetnički hrabro; stavio je dramu devetnaestogodišnjeg početnika na repertoar drame HNK u

Splitu. Bez njegove pomoći siguran sam da bi moja biografija dramskog pisca bila bitno kraća i drugačija. Kasnije sam uvidio da ta usluga rapidnog povećavanja autorskih biografskih činjenica, koju je meni napravio, nije nekakav poseban izuzetak u njegovu životu; on je na takav, po mom mišljenju, jedi-

čajniju počast od titule prvog čitača hrvatskih drama, autorske taštine dramskih pisaca ne mogu dodijeliti. A Marin Carić je bio višestruki nositelj tog naslova.

Kad sam o tome ovih dana razgovarao s nekim našim dramskim piscima, svi (i to, ama baš svi) su mi rekli: "Za njega sam znao da me neće povrijediti i poniziti, i da će me stručno i pametno savjetovati."

U ovome vremenu takozvanih *stručnosti i pameti* koje ponekad bespotrebno vrijedaju onoga kome su namijenjene Marinova blizina bila je pravi odmor za preplašene autore, koji su onda zahvaljujući njegovoj strpljivosti i zanatskom umijeću završavali svoje nove dramske tekstove.

O mortifikaciji tih istih drama brigu su nakon njega preuzimali drugi.

Zbog svega toga se bez imalo pretjerivanja može reći da je Marin, uza svoj redateljski posao, obnašao jednu neobičnu i po mnogočemu jedinstvenu funkciju u hrvatskom kazališnom životu; on je godinama bio svojevrsni glavni, a neprimjetni *dramaturg isporučnik* suvremenih hrvatskih dramskih pisaca iliti umjetnički direktor suvremenih hrvatskih drama u nastajanju.

Pretužno, a i prelijepo je saznanje da nas je Marin napustio prepun novih nedovršenih drama koje osim njega još nitko nije pročitao. on je još ovih dana radosno živio u hrvatskoj dramskoj budućnosti, koju nažalost sam nije dočekao, ali ju je vrlo aktivno stvarao do smrti čuvajući u sebi njezinu nešavrenost i sve njezine nedostatke.

2.

Smrću Marina Carića hrvatski dramski pisci izgubili su jednog od svojih najvažnijih, prvih čitača. Na tu odgovornu i važnu funkciju naše dramske književnosti Marina, naravno, nitko nije postavio ni imenovao... on je to jednostavno postao, neprimjetno i nemametljivo, isto onako kako je živio. Zna-

umiranja. Tek ovih dana, kad sam ponovo uzeo u ruke njegovu knjigu *Otok*, otkrio sam da sam za podnaslov svoje drame *Cinco i Marinko ukrao* naslov jedne njegove priče. *Lijepa smrt*. Ja to do prije dva dana nisam znao, a Marin mi za života – tipično za nje – nije otkrio tu *slučajnost*.

Pamtim s koliko je pozornosti tjerao Ivicu Vidovića i Ljubomira Kapora da što jasnoje izgovore te stihove o *lijepoj smrti* koje od danas čuvam u sebi kao meni tajanstvenu bliskost naših života. Sjećam se da je iz mračka posljednjeg reda kazališne dvorane *carićevski nevidljivo* vikao prema sceni: "Kiki, Ivo, to je kraj predstave... Dajte, molim Vas, ponovite još jednom onako – veselo-tužno..."

Oj tabutu
meki krevetu
kad u tebe
legnem ja
sve brige
i svi jadi
dočekat će
zavik kraj.

Oj tabutu
meki krevetu
nemoj biti
njemu tvrd
ako život
nije mog'a
nek' mi bude
lipa smrt
lipa smrt
lipa smrt

Mate Matišić
Zagreb, 6. XII.2000

Pomutnje & Pometnje

Ili: što je Držiću Matko Sršen, što je Pometu vrijeme, što su Dubrovniku Frano Čale i Slobodan P. Novak te što su Sršenu Tonko Maroević i Lada Čale Feldman?

Matko Sršen: *Pomet* Marina Držića, Zagreb: "Naklada Jesenski i Turk", 2000

Nataša Govedić

Okupljalište toliko brojnih lica, rukopisa i potpisa u podnaslovu ovoga teksta nije slučajno: budući da Sršenova suvremena drama *Pomet* (2000) navlači masku izgubljenog Držićeva renesansnog *Pometa* (1548), najnoviji pak *Pomet* metahistorijsku i leksičku masku ranomodernističkog Držićeva opusa, a "predstava" unakrsnog čitanja/pisanja *novih* "starih" komada još se dodatno odigrava i pod budnim okom do danas nedosegnute kvalitete držičoloških studija Franja Čale te robusnog historijskog materializma S. P. Novaka, zaključiti nam je da glavno lice spomenutih *metamorfoza* nije Ovidije, nego mnogo teže odrediva persona: krabulja dubrovačke prošlosti. Jasno – slavne, jer kakva bi drugačije i mogla biti povijest našeg najnezavisnijeg renesansnog polisa. Jasno je i da je ta proslavljena dubrovačka politička baština odavno mumificirana, jer ovodobni Dubrovnik jedva preživljava kao *kulturalno ljetovalište*, ali ne i živo središte. I izvan Sršenove drame, dakle, prošlost dubrovačke zidine progoni poput bljedunjavog ukazanja Duha Osvete, iz godine u godinu lebdeći oko Hamletova Elsinora/Lovrijenca sve pate-

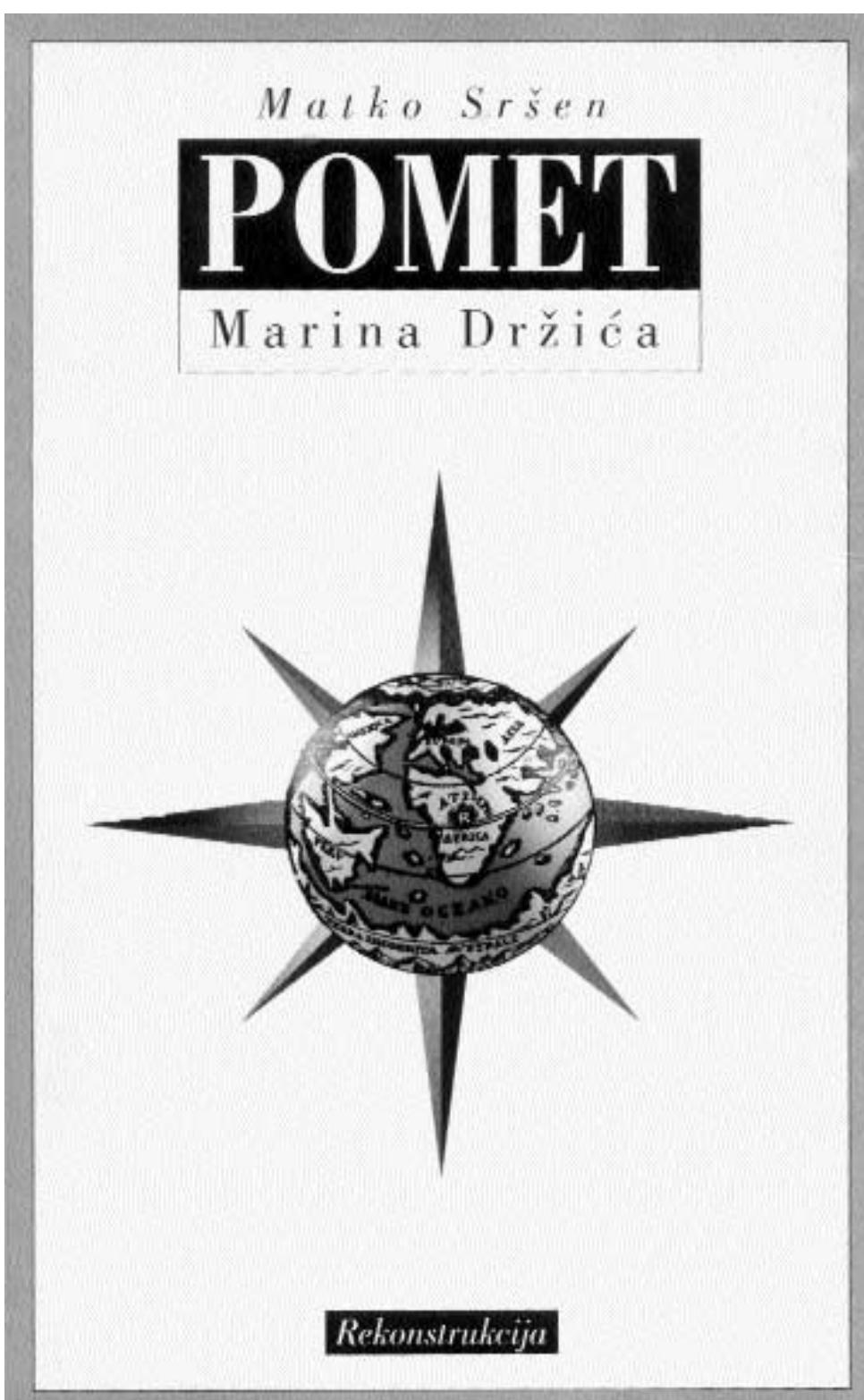
jezik (posebno mi je smetalo Sršenovo ponavljanje poslovica i Držićevih doskočica) mnogo manje zanimljiv od izvornog leksika i jezičnog ritma *Dunda Maroja*: vjerojatno zato što mislim da jezik, kao živa stihija loše podnosi "zaustavljanja". Posebno će umjetnikova (Držićeva) stil-

cu i težinu koju bi imale te koju doista i jesu imale u Držićevu vrijeme. Ne samo da je povjesna perspektiva tj. retrospektiva uzrokovala anakronost jezika, nego je anakronizam zahvatio i zaplet i karakterizaciju Sršenovih likova.

ono što kazalište vezuje za vrijeme izvedbe, a ne za vrijeme nastanka drame? Kakvog smisla ima tvrditi, kao što recimo čini Matko Sršen (obilato zadužen tekstovima S. P. Novaka), da Držić predstavlja "neprijatelja" svoga, pa onda i svih kasnijih poredata? Ne ovisi li Držić i o politici interpretatora i izvodaca, a ne samo o tobože "zauvijek zacrtanoj" ideologiskoj dimenziji izvornika?

S onu stranu biografije

Zašto uopće uspostavljati Držića kao primarno *političku* paradigmu? Za razumijevanje Marina Držića kao angažiranog renesansnog pisca postoje dobiti *biografski* razlozi – no Sršen nije napisao biografski komad. Sršena nije zanimalo šestostoljetni pop/komedijograf, čovjek koji je iskazao volju za rušenje onodobne dubrovačke vlasti, k tome se pokušavši udružiti s "vanjskim neprijateljima" Republike (Mlecima) niti ga je zanimalo zaplet u kojem bi se komediografijom – držičevski – poslužio radi *političkog* razobličavanja. Zanimalo ga je, naprotiv, Pometov izvanvremenski konformizam; zanimala ga je pozicija pometovskog "prigovaranja iz prikrajka"; zanimali su ga provjereni renesanski klišči te bijeg iz današnjih kazališnih i političkih nevolja. Drami *Pomet* u knjizi je nadalje pridružen i esej Matka Sršena o pirandelizmu ili "duploj faci" Držićeva Pometu, kao ishodištu svega što je u hrvatskoj povijesti kazališta i najbolje i neostvarivo. Najbolje, jer – po Sršenovu mišljenju (opet preuzetom od S. P. Novaka) – Držić "prostor igre pretvara u prostor vlasti", a neostvarivo jer je hrvatsko kazalište uvijek bilo i ostalo "slugom poretku". Sigurno je tako, ali kako da se već jednom maknemo iz te sumorne podvojenosti? Uz Sršenove su tekstove objavljeni i uvod Tonka Maroevića te pogovor Lade Čale Feldman. Svaki od njih daje drugačiju mogućnost izlaska iz pometovske paradigme. Maroević: dobrostivošću njegovana krhkikh mladića Sršenove dubrovačke novopovijesti; Lada Čale Felman pak strogom erudicijom i strastvenim analitičkim "pljevljenjem" Sršenova teksta od mitomanjskog korova. Tako se rad na Sršenovu Držiću doista pretvorio u kolektivnu kreaciju niza hrvatskih književnika, povjesničara i teoretičara književnosti, u malu Babilonsku kulu, naraslu ne toliko na "prostorima vlasti" koliko na mnogo manje ograničenim prostorima književnosti. Meni je na čitavoj toj interpretativnoj lokaciji dramski tekst *Pometa* najmanje zanimljiv. Fascinirala me slojevita ko-

Rekonstrukcija

Lukavi sluga

Pa dok je Držićev Pomet brat Volponeva Mosce (po umještosti manipulacije svih slojeva društva) i Shakespeareova Falstaffa (po ljubavi prema trpezi), Sršen je Pomet postmodernistički klon, književni hibrid spravljen *a la* renesansa; bez "uzemljenja" u zabavljajuće običaje i "menadžerske" spletke današnjeg vremena. Sada pak dolazimo do najveće vrline Sršenova eksperimenta, to jest do uspješne demonstracije kako se jedan dramski lik može odglumiti *i ne samo na sceni*, nego i unutar samog jezika književnosti. Lik stvoren u jeziku može se istim tim jezikom dalje domišljati i izmišljati. Lik čak može izmisliti i novog/svog dramatičara, jer Sršen *Pometom* zapravo glumi Držića, zasluživši najveća priznanja zbog vjernog historijskog mimesisa. Zlatna prašina kanonske književne veličine tako automatski pada s Oca hrvatske dramatike na njegova lukavog suvremenog Posinka. Pometovski, Sršen nadmašuje svog "gospodara", postavši "stariji" i od samog Držića. Ipak, postoje neke razlike između književne i političke povijesti. Nije li u tom smislu politička povijest *neponovljiva*? Nije li baš njezina nesmiljena aktualnost

Umjesto materinjeg mu jezika današnjeg vremena, Sršen je radije odabrao sinovski jezik metahistoriografske književne konstrukcije

Lik stvoren u jeziku može se istim tim jezikom dalje domišljati i izmišljati. Lik čak može izmisliti i novog/svog dramatičara, jer Sršen Pometom zapravo glumi Držića

tičnjom upornošću. Priznajem da čitav taj dubrovački višestoljetni žal za "zlatnim vremenima" na mome nepcu izaziva okus ustajalosti, zamora i gorčine: ocvali imprije nikako da prestane s oplakivanjem vlastitog groba. A sada je njegovoj legendarnoj nabujaloj historiofiliji pridilan svježi izvorčić nostalgi: Sršenov *Pomet*.

Jezik, materinji i sinovski

Svoju je dramu Matko Sršen napisao na dubrovačkom jeziku epohe Marina Držića. Drugim riječima, na jeziku koji više ne postoji. Umjesto materinjeg mu jezika današnjeg vremena, Sršen je radije odabrao sinovski jezik metahistoriografske književne konstrukcije. Meni je taj po-dosta ukočen, repetitivan i "arheološki"

legijalna igra oko Pometova izmišljanja. Moćni vremeplov književne (nad)interpretacije uposlio je sve svoje raketne motore. Ali nekako mi je najdulje u ušima ostalo upozorenje Antuna Šoljana, evocirano u pogovoru Lade Čale Feldman: *Konačno, kazao je, prekrnjati klasike isto je što i prekrnjati povijest te opasno rubi s >orwellovskim poslom*. Doista, kako bi bilo da Matko Sršen izmisli kakvu dramu bez stoput iskušanog postmodernističkog, odnosno orwelovskog dopisivanja klasika? Kako bi bilo da spisateljski iskuša držičevsku hrabrost, a ne samo prokušani kalup Držićeva teksta? Sigurna sam da bih u tom slučaju mnogo slade i gladnije protugala čitatelsku udicu. ↗

Knjiga za međuredove

Prevare, zablude, istina jedna je od onih knjiga o ratu koja, bez obzira na stajališta autora, pokazuje što je bila moć svakodnevnice

Stjepan Šiber: *Prevare, zablude, istina*, Rabic, Sarajevo, 2000., ISBN 9958-703-19-X

Grozdana Cvitan

Batni dnevnik iz 1992. godine knjiga je Stjepana Šibera *Prevare, zablude, istina* koja slijedi iz dana u dan autorov ratni put i donekle rat u Bosni i Hercegovini. Da je sintagma ratni put više slika nego zaista neki put javnosti, dobro je poznato, a ratna blokada Sarajeva taj put svela je na minimum. Zapovijed da dužnosnici budu maksimalno na svojim radnim mjestima (što saznajemo iz knjige) još je više ograničila radijus tog ratnog kretanja sarajevskih zapovjednika. Uvodni dio knjige predstavlja vrijeme od 9. kolovoza 1991. do 7. travnja 1992. godine kad se Šiber razdružuje sa svojom dotačnjom armijom, a dnevnik iz dana u dan počinje ratom u Sarajevu, to jest od 7. travnja i slijedi do Nove godine, odnosno 31. prosinca 1992. Početak rata za Šibera bio je u uskoj vezi s njegovim imenovanjem na mjesto načelnika štaba Teritorijalne obrane Bosne i Hercegovine koja će kasnije biti preimenovana u Armiju Bosne i Hercegovine. Iako je Alija Izetbegović, razmišljajući vjerojatno o ratu i njegovim ciljevima (drukčije tada nego kasnije), Šibera ponudio mjesto zapovjednika, autor smatra kako na tom mjestu treba biti neki pripadnik najbrojnijeg naroda u Bosni i Hercegovini, što je i jedan od rijetkih trenutaka kad Šiber stanovnike Bosne i Hercegovine vidi kao narode, a ne narod. Insistiranje na jednini naroda kao da mu je ulijevalo povjerenje i u buduće teritorijalno jedinstvo Bosne i Hercegovine.

Trud da se ostvari multietničko zapovjedništvo brzo će se pokazati teškim, posebice u nedostatku Srba školovanih na vojnim akademijama, a Jovan Divjak u časničkom zboru TO-a, odnosno Armije BiH prema potrebi vremena sve će manje biti uvažavan po poslu koji obavlja, a sve više proglašavan privatnim Srbinom čiji položaj više demonstrira politički poželjno nego zapovjednički stvarno mjesto. Iako je Hrvata daleko više u obrani Sarajeva, njihov položaj postaje sve upitnijim jačanjem HVO-a (posebice izvan Sarajeva te njihovom separacijom u dijelu samog Sarajeva). Uglavnom, nacionalno prebrojanje Šibera osobno u samom početku obrane uvažava u onom smislu u kojem misli da je korisno konstituiranju obrane. Za sebe će reći da u svom zapovjedništvu i u obrani uopće on nije ni Hrvat ni hrvatski predstavnik, nego domoljub koji je odlučio braniti Bosnu i Hercegovinu. Zato će mu sve teže padati raslojavanje koje će se događati u vojski kojoj pripada (što mu je na osobnoj razini drugi udarac u kratkom vremenu) kao i činjenica da to što on ne prebrojava druge ne smeta drugima da bi njega ubrajali i pribrajali po njegovoj nacionalnoj pripadnosti. S trajanjem rata ta će činjenica postati Šibera itekako ograničavajući čimbenik, a on osobno sve će konkretnije osjećati izolaciju što su mu je nametali politički i vojni dužnosnici u neposrednoj radnoj sredini.

Dimenzije nemoći

Iz sasvim drugih razloga ograničavajući faktor njegova položaja bilo je stanje na bojišnicama Bosne i Hercegovine, odnosno nespremnost kojom je ta zemlja sače-

kala agresiju JNA. Kako nije vjerovao u takvu vrstu agresije, Alija Izetbegović ostao je jedinstven primjer zarobljenika koji

prema kojem treba biti oprezan. Dio je to opće situacije koja se širi sve više stješnjnim Sarajevom, ali u kontekstu funkcije

Na svim su stranama kriminalci bili moćniji od branitelja, novac je preskakao sve barijere, granice i neprijateljstva pa i preko međunarodnih snaga čiji koridori u BiH dugo nisu mogli proraditi jer oni su tu bili na promatranju, a sve zbog velikih novaca kojima im se promatranje plačalo. Mnogima i zbog dodatka koji su u suživotu s kriminalcima raznih strana priskrbili.

Hće li i kada međunarodna zajednica odgovarati za Sarajevo, njegove žrtve i njegovu blokadu od Nambijara do izvjesnog Bezručenka i mnogih drugih koji su na terenu i u svijetu odlučivali o sudbini toga grada? Kolika je moć Carle del Ponte u sagledavanju uloga zapovjednika u mirovnim snagama koje su mirovale ili aktivno mirile razne kriminalne interese, svoje i tude, na ovdašnjim prostorima? Vjerojatno tog mandata gospoda Del Ponte nema. Koliko je blokada Sarajeva bila izvor prihoda vojski iz svijeta, prostor šverca, način promocije u kojoj su uz vojnike sudjelovali i dužnosnici UN-a? O kriminalnim svraćanjima na Balkan tipa Mitterrand da i ne govorimo. Ali to je neka sljedeća godina rata čiji dnevnik Šiber tek treba objaviti i kad će i sam biti (kako se tada govorilo) izmješten iz Sarajeva.

Rezultati naknadne pameti

Iako ponekad u dnevniku, očito naknadnim unošenjem poneke rečenice, spominje i svoje slutnje ponašanja i dogadaja koji će se (u pravilu vidovito) obistiniti u budućnosti, Šiber zapravo umanjuje autentičnost dnevnika i daje zbroj onoga što se dogodilo. Nije riječ samo o tome da koristi naknadnu pamet, nego se potkрадaju i grublje materijalne pogreške. Tako za 24. svibnja navodi ponešto o prikupljanju donatorskih priloga za pomoć Armiji i narodu BiH, da bi u sljedećoj rečenici kao posebno zanimljivu naveo uplatnicu od 29. svibnja iste godine! Češće od materijalnih pogrešaka ili naknadnih unosa one su koje govore o slutnjama. Jedna od takvih odnosi se na Šiberovo viđenje Tihomira Blaškića i Darija Kordića, a kroz sudiočištvo jednog pa drugog u trojnim pregovorima u Sarajevu uz nazočnost mirovnih snaga. Unaprijed najavljujući smjenu Blaškića i dolazak Kordića u pregovarački tim HVO-a 13. prosinca komentirat će pošto je Blaškić, radi kooperativnosti sa Armijom BiH i lično sa mnom bio zamijenjen. U tom kontekstu Šiber za vrijeme Blaškićeva sudioništva u pregovorima izražava čuđenje slaganjem koje njih dvojica (Šiber i Blaškić) izražavaju pred neprijateljskom stranom. Od trenutka kad Blaškića zamjenjuje Kordić slika se mijenja - Šiber ostaje sam, a slaganje demonstriraju Kordić i Gvero. Iako je vjerojatnije kako je zamjena u pregovaračkom timu nastala zbog zamjene politike, ostaje pitanje koliko je i ova rečenica samo trenutni pogled na stvari, a koliko naknadni komentar osobnog viđenja i osobnih simpatija. Umjesto da bude vidovit iste je konstatacija mogao navesti u trenutku kad se zamjena dogodila. Ili kad u drugom primjeru, pod datumom od 4. kolovoza spominje izvjesnog pukovnika Sidorjenka, zapovjednika ukrajinskog bataljuna i čuvenog švercera iz mirovnih snaga, da bi u istoj bilješci opisao i njegovo udaljavanje iz Unprofora nakon što je general Morion za mjesec-dva shvatio specijalne interese spomenutog pukovnika prema razmjeni s mjesnim kriminalcima. To korištenje naknadne pameti remeti dojam njegove uvjernjivosti u svakom pa i u ovom dnevniku.

Ipak, na kraju (knjige) *Prevare, zablude i istine* (koje u pravilu ispisuje velikim slovima na razini simbola) Šiber ostavlja mnogo otvorenih pitanja za koja znamo kako su završila u konačnici, to jest "diplomatskim" odlaskom Šibera iz Armije BiH i iz Sarajeva, ali u dijelu ponuđenih zapisa to je prikazano početnim svađama i neznanjima. Točnije, osobnim Šibrovim osjećajem izolacije koja najbolje odnosi se od njegova zapovjednika Sefera Halilovića. Halilović ne ulazi u izravni sukob, nego u tom trenutku u Sarajevu uspostavlja izolaciju kao dio odnosa prema svim nemuslimanima (kasnije će istu metodu

nije (vjерovati je) shvatio položaj u kojem se našao, a dio istog nesnalaženja pokazuje i njegova primjedba od 8. svibnja *Štab TO se pretvorio u štab odbrane Sarajeva. Obranu Sarajeva prepustimo komandantu Regionalnog štaba. Štab TO BiH treba da se bavi problemima čitave države, a ne grada Sarajeva*. Izetbegovićev prigovor da se štab TO BiH pretvorio u paralelnu sarajevsku, a ne općedržavno zapovjedništvo vjerojatno je trebala biti kritika, a ne samo konstatacija stvarnog stanja u obrambenim snagama. Da je ta konstatacija bila samokritika, njezina bi težina bila razumljiva. Ovako ona samo podcrtava nemoć koju će s vremenom i Šiber, ali i svi u Sarajevu (bez obzira bili vojnici ili civili) osjetiti u svim njezinim strahotama. Jer početak svibnja nije bio početak rata u Bosni i Hercegovini i zaborav onoga što se dogodilo u Ravnem pokazalo se pogubnim. Danas je uzaludno razgovaratkoliko bi shvaćanje stvarne opasnosti za Bosnu i Hercegovinu u slici Ravnog pomoglo toj istoj Bosni i Hercegovini, ali je činjenica da svibanjske konstatacije Alije Izetbegovića više nisu puno značile za poboljšanje obrambene moći njegove zemlje. Domoljublje Stjepana Šibera i mnogih drugih to je teško moglo ispraviti, osim u priči što bi bilo da je bilo... Tako će Izetbegovićev prigovor ostati samo objektivna konstatacija čije će dimenzije u stvarnosti poprimati sve drastičnije oblike, a okruženje u kojem se našlo Sarajevo potrajet će daleko duže nego je itko od odgovornih mogao zamisliti. U svakom slučaju Šiberovalje se djelokrug nije proširio, ali su zato itekako narastali problemi s kojima se sukobio (i na malom prostoru na kojem je nešto mogao napraviti).

Možda dimenzije te (ne)moći pa čak i neinformiranosti drastično ilustrira, primjerice, činjenica da 29. listopada u trojnim pregovorima na sarajevskom aerodromu, kojima predsjedava general Morion, Šiber insistira na prekidu vatre u Gradačcu i Jajcu. Stoviše za isti dan on zapisuje: *Sastanak se završava, kao i raniji, bez ikakvog zaključka, s tim što Morion predlaže teme za slijedeći sastanak. Jajce, Gradačac, Brčko, Maglaj... i problemi u tim gradovima se odgadaju za slijedeći sastanak, kao i predlozi kontrolnih točaka*. Sljedeći dan zapisat će kako još ratuje samo Turbe, a i doznati ono što iz tog zapisa izostavlja: Jajce je palo i izšlo iz sebe u trenutku kad se on zalagao za prekid vatre! Ostaje pitanje je li to znao Morion i ostali pregovarači (Blaškić, Gvero) tog 29. listopada u sarajevskoj zračnoj luci u trenutku kad je sastanak trajao! Bilo je to i vrijeme u kojem Šiber osjeća, a uskoro će i glasno čuti primjedbe iz kojih zaključuje kako za neke u svojoj okolini postaje samo Hrvat

koju je obnašao kao pregovarač s mirovnim snagama dobiva i daleko složeniji uvid u to tko su sve i na koji način bili protivnici u ratu. Pa i to kako se devalvira čak i vlastite zapovjednike; kako se na pregovore možda slalo one s poluinformacijama ili čak i bez njih. A nije potrebno biti posebno maštovit pa zamisliti kako se osjeća pregovarač koji od ostalih sudionika u pregovorima dozna činjenice i dobiva pitanja o kojima niti što zna, a teško može i povjerovati u stanje koje ta pitanja sugeriraju. Kako tek onda na njih odgovoriti? Tu naravno traje osobna drama i pojedinačne sumnje koje će u slučaju Šibrova ratnog dnevnika svoje konačne dimenzije dobiti u drugoj knjizi, jer činjenica da je knjigu *Prevare, zablude, istina* prekinuo Novom godinom, koja ni u obrani ni u deblokadi grada nije značila ništa posebno kao ni u njegovoj osobnoj karijeri, samo može sugerirati nastavak.

Kriminal je anacionalan

Poseban prostor u knjizi posvećen je cvjetanju kriminala – najuspješnijoj i najdugoročnijoj akciji i agresorskih i obrambenih, ali i mirovnih snaga

Poseban prostor u knjizi posvećen je cvjetanju kriminala – najuspješnijoj i najdugoročnijoj akciji i agresorskih i obrambenih, ali i mirovnih snaga

u oblacima, pa se čini kako mu je podatak o nelogičnosti ratnih zabava na kriminalnoj sceni više koristio u sagledavanju situacije nego mnogi signalni što ih je primao u osobnom iskustvu. U tom kontekstu on će pobrojati mnoga imena i nadimke (od Raića, Marića, Juke i Čele nadalje) za čiju "slavu", ali i poslove Sarajevo nikad nije bilo blokirano kao za regularne obrambene snage. U tom smislu *Prevare, zablude, istina* jedna je od onih knjiga o ratu koja, bez obzira na stajališta, opredijeljenost autora, pokazuje što je zaista bila moć svakodnevnice na ratnoj sceni bez obzira na naše ili tude.

osjetiti na sebi, o čemu je i sam ostavio zapise). Ipak, taj odnos uklapa se u kompleksniju sliku koju je moguće promatrati i u odnosu na Jerka Doku (ministra obrane BiH zbog čije je funkcije Šiber smatrao da mu ne pripada mjesto zapovjednika štaba TO-a, odnosno kasnije Armije BiH), ali i na ponašanje prema drugima (da li i drukčijima) kao što je bio Jovan Divjak. Možda je ipak Šibera slika najbliskija onoj koja se u politici dogodila Stjepanu Kljujiću (iako s drugih početnih pozicija). Kao bivši pripadnik JNA Šiber nije osoba od povjerenja za mnoge grupe branitelja i političara koje tog trenutka nešto znače i u Sarajevu i izvan njega. Iako ta činjenica ponekad predstavlja i izvor povjerenja (kao u slučaju sefa sa zlatom čije ključeve i šifru oni koji ih imaju i znaju povjeravaju upravo njemu). Isto je i sa činjenicom da je on Hrvat ma kako njegovo hrvatstvo bilo za mnoge dvojbeno. Uostalom i sam će pobrojati sve odnose relevantnih čimbenika za to pitanje: za Srbe on je privatni Alijin Hrvat u vojski, za Hrvate izdajica, a sam Halilović pred njim će reći da su svi Hrvati ustaše uz naknadni dodatak, osim Šibera. Bila su to krvava vremena i u njima su svi obraćuni bili i osobni i izravni. Ljudi kao Šiber sigurno su ih pretrpjeli više od drugih. Svi će oni na neki način biti uklonjeni iz središta politike i vojske kojima su pripadali jer ni oni s kojima su dijelili sudbinu nisu vidjeli njihovu, nego samo svoju sliku svijeta. Ali privatna slika svijeta itekako određuje i tuđe sudsbine. To samo znači da su ti drugi itekako dijelili svijet na svoje i druge. I Šiber i Kljujić i Divjak to će svakako osjetiti i sudbinski.

Opće i posebne primjedbe

Dok u ratnim vijestima knjiga predstavlja slabiji izbor onog što je do Šibera prolazilo, ona je svakako panorama ljudi čiju je sudbinu obilježio rat i o kojima i danas govore razne vijesti: od onih haških do onih ljudskih. U tom kontekstu u Sarajevu se pojavljuju brojni članovi Izetbegovićeve vlade i vojske Armije BiH, mnogi Bošnjaci i Hrvati te rjeđe Srbi koje je te ratne godine susretao (ili barem na njih u knjizi obratio pozornost), s kojima je suradivao ili se sukobio, ali koji su ostavili traga ili na općoj ratnoj i političkoj situaciji ili na njegovim osobnim stajalištima i razmišljanjima. Vijesti i informacije izvan Sarajeva stizale su malo i nedovoljno, ali je blokirano Sarajevo bila vijest sa svima kojima su u toj blokadi ostali kao i s onima koji su iz nje izišli.

Knjiga je puna ljudi, ali i dokumenata prema kojima danas vlada iznimno zanimanje na raznim stranama. Izuvezvi oskudnu neprijateljsku scenu (s koje na pregovorima susreće zapovjednike Gveru i Tolimira zadužene za razvlačenje i nedogovaranje bilo čega), Šiber zadir u mnoge teme, posebno one zanimljive nakon svakog rata. Usprkos dužnosti koju je obnašao, njegova knjiga rat je sarajevske scene na temama međunarodnih odnosa, odnosa s međunarodnom zajednicom, situacije u zapovjednoj strukturi vojske kojoj je pripadao, ali i među nekim ministarstvima, odnosa raznih vojski i grupa u Sarajevu, odnosa Armije BiH i HVO-a, pitanja kriminalne scene, ali i mnogih ljudi čija su djela i dani itekako slabo razvidni iz onog što je do danas o njima napisano i za koje zanimanje još ne blijedi.

Ispisivanje velikih slova iz naslova (*Prevara/e, zabluda/e, istina*) možda ne daje odgovore, nego tek oslikava scenu na kojoj zapovjednik Šiber na Stjepandan u Napretku te 1992. od Ivana Lovrenovića i Franje Topića prima Bibliju. Ma što se dogodilo u 1993. godini, dakle onoj s kojom bi ovaj dnevnik trebalo nastaviti, knjiga pred nama ostavlja slutnje, ali te slutnje nisu nimalo optimistične kao uostalom ni vrijeme koje je za nama i koje nije u optimizmu ni participiralo. □

KRITIKA

Recenzija

Ekrani teorijske mržnje

Uz knjigu Chantal Mouffe: *The Democratic Paradox*, London: Verso, 2000

Pietro Milat

Pretpovijest kao prepojam

"*Redukcija nebeskih himera na brutalnu ekonomsku realnost generira sablasti*" (Slavoj Žižek, *The Fragile Absolute*)

Odmah i bez uvijanja: radi se o slaboj knjizi. Zanimljivoj samo onima koji se po prvi put susreću s autoricom ili onima koji nastoje pratiti novije publikacije socijalističke teorije. Ne da bi knjiga bila loše pisana, niti da su u njoj iskazane tako neodržive misli – jednostavno: knjiga je nezanimljiva. Da objasnim što mislim referiram na početne parafraze "Čitati Kapital" i genuino marksističku teoriju čitanja. Ukoliko naime lektira u odgovorima koje nalazi ne traži implicitna i postavljena pitanja, već situaciju koja na drukčiji način provočira efekte, neposredno pozivanje i navođenje uvijek iznova mora računati s nepoznatim, sablasnim, tuđim. Ono što ulazi u tekst ispočetka je u najmanju ruku heterogeno, a ekstremnije pojmljeno, neprijateljsko.

Koja je dakle neposredna, poznata i implicitna povijest novijih razmatranja Mouffe? Rekao bih da se radi o dva teksta koja su svaki na svoj način obilježili socijalnu teoriju posljednja dva desetljeća.

S jedne je strane autorica i Laclauova *Hegemonija i socijalistička strategija* iz prve polovice osamdesetih. Tekst koji je, upravo stoga što je na rijetko formalan način govorio o stranputicima esencijalizma u socijalnoj teoriji, iznova otvorio imaginarij radikalne političke misli. Formula kojom su autori u knjizi povezali proliferaciju točaka kondenzacije političkog djelovanja i intenziviranje subverzivnih elemenata do danas nije izgubila ništa od svoje draži, tim više što se tada još radilo o metaforama i metonimijama političkog.

Druga je pak studija *Politike prijateljstva* Jacquesa Derrida. Iako se radi o većem konglomeratu, koji je nastao tijekom osamdesetih u sklopu opsežnije serije predavanja, tekst je publiciran tek polovicom devedesetih – čini se: ne slučajno. Derrida naime od čitatelja zahtjeva odviše, kao da pisanje slijedi sadržaj prezentacije, a to je dekonstrukcija pojma prijateljstva, a time i za metafizičku tradiciju neizbjježno pretpostavljenog faktuma i mjere da su prijatelji rijetki i malobrojni. Bez imalo patetike može se konstatirati da je Derridi pošla za rukom inovacija diskursa u kojem je artikulirana prošlostoljetna filozofija, počevši s Heideggerovim razumijevanjem Aristotela ranih dvadesetih. Radi se o inovaciji utoliko što je na sasvim suptilan način prizvan proto-hajdegerovski vokabular i tematika kojim se barem od počekta osamdesetih u Francuskoj vodila diskusija najviše razine (mislim tu na korespondenciju Blanchota i Nancyja), dok je s druge strane u dijalog uveden političko-juristički korpus Carla Schmitta.

To bi bila neposredna intelektualna povijest "Demokratskog paradoksa", dok se u onoj političkoj moraju navesti najmanje dva dogadaja. To je konstelacija "slučaja" Heidegger/De Man, koja je u percepciji generalne publike skinula veo nedužnosti s dekonstruktivne teorije, te je sumnjičnjem kojim se nastojala dokazati reakcionarnost inherentna poststrukturalizmu već unaprijed zakrčena moguća debata.

Realni i liberalni socijalizam

Nestanak realnog socijalizma s druge strane bio je i previše očit i samoskrivljen, a da bi ga se povezivalo s teoretskim krugovima zapadnog marksizma, unatoč pri-

Wives and Lovers

Demokratski paradoks kao indicija suvremenog socijalnog stanja sastoji se po Mouffeu u ireduktibilnoj tenziji slobode i jednakosti. To predstavlja redeskripciju dihotomije iz "Hegemonije" gdje se radilo o logici diferencije i ekvivalencije. Ili drugim rječnikom: inkluzija versus ekskluzija.

Centralni esej sveska autoričino je razmatranje Schmittove relevantnosti u vezi sa suvremenim radikalnim (militantnim) diskursom demokracije. Svojevrsna je ironija da je upravo ona autorica koja je vratila gramšjevsку tradiciju na scenu, u devedesetim dobar dio svog rada posvetila pravnom teoretičaru koji je, ako već ne pripremio, onda barem pospješio nacistički dolazak na vlast. No, imajući na umu suprotstavljeni primjer desničarske apriporijacije Gramscija i to iz genuino šmitijanske perspektive (već ozloglašeni *Telos*), stvar lagano dobiva na fascinaciju.

Ono što Mouffea kod Schmitta zanima jest pobijanje jednadžbe "liberalna demokracija jednako demokracija naprsto", gdje se režim demokracije u bitnome dislocira kako povjesno, tako i geografski. Sada se radi o onome što predstavlja osnovnu slabost knjige: Mouffe temeljno Schmittovo intrapolitičko razlikovanje na prijatelja i neprijatelja za neku radikalnu demokraciju pokušava amortizirati transformiranjem figure neprijatelja (a ona kod Schmitta nije nužno samo politička, već je jezik onaj istrebljenja) u lik suparnika. Koliko to autorici loše polazi za rukom, govore na neki način i *kolateralne štete*. Naime, temeljni ekran teoretske mržnje i osporavanja predstavlja koncepciju deliberativne demokracije (što Mouffe reducira na Habermasa i Rawlsa, uz pokoji manji citat Seyle Benhabib) – tako da ono što Mouffe odbija u sadržinskoj seriji (ekskluzivni antagonizam socijalnih relacija) upada u tekst kao metodološki problem – da se čitavu jednu tradiciju rezoniranja negira do ekscesa.

Umjesto homogenizirajućeg, te isključivog antagonizma autorica predlaže pojmovnu kategoriju pluralnog agonizma koja bi po njenom mišljenju mogla, s jedne strane, izbjegći katastrofičnost fašističko-populističke demokracije, a s druge pak koncilijsantnost deliberativno-demokratske vrste.

Osim riječnih prizivanja koncepata hegemonijske logike, koji u novom kontekstu služe više magijskom uvjeravanju u vlastitu poziciju a manje pojmovnoj razradbi, od poznatog vokabulara iz osamdesetih tu se više ne nalazi ništa. *Ethos* – to je izgleda novi pojam kojim se želi istaknuti mobilizacijska moć (kao moć solidarnosti) teoretske konstrukcije, ali time autorica ne postiže ništa više no približavanje pozicijama koje jednom nisu bile zamsilive (tipa Walzer). No, da odmah umirim: Ni Ernesto Laclau nije daleko. Kako se u nedavnoj korespondenciji s Judith Butler i Žižekom pokazalo – otvorenost hegemonijske logike, koja isto omogućava moduse univerzaliziranja, toliko je naglašena da se spašavanje koncepta hegemonije i pripadajućeg vokabulara za "lijevu stvar" ne da izvesti samo još jednim u nizu prizivanja onog etičkog kao takvog.

Kako je u međuvremenu autoričina lektira skoro pa kanonizirana (prošlogodišnja njujorška konferencija o Schmittu, zbornik kod Versoa), ostaje veliko pitanje koliko se percipira upravo normativni deficit u takvoj militantnoj koncepciji demokracije. Čini mi se, uz rijetke iznimke, vrlo malo. Među takve pripada Gayatri Chakravorty Spivak (tekstovi konferencije su objavljeni u posljednjem Cardozo Law Review) čija je fragilna analiza izvornog deridaovskog postava iz *Politika prijateljstva* najbolji primjer etike, pa i političke dekonstrukcije. □

Mouffe temeljno Schmittovo intrapolitičko razlikovanje na prijatelja i neprijatelja za neku radikalnu demokraciju pokušava amortizirati transformiranjem figure neprijatelja

loi" zauzeo kod Derride ono mjesto koje je Nietzsche zaposjeo u Heideggerovu obratu.

Tematika mesijanskog u poznoj je dekonstrukciji tako odteretila vokabular, omogućujući da se još jednom pokuša promisliti *povijest* svijeta. Paradoksalno sažimanje, kontrahiranje različitih vremenitosti u točku prezentnosti postalo je sublimnim objektom razmatranja, koji se pokušavao zahvatiti od Hegela naovamo. Formula koja izražava takvu temporalnost – "vidjet ćemo" (kako to preko Hegela skicira Catherine Malabou) – manifestira da se dekonstruktivna misao, kao dovoljno reflektirana pozicija, svjesno upisala u prostor nade, znajući da govor o nadi ujedno znači i nadu u nekakvu budućnost vlastita teoretiliziranja. Hegelovska struktura prepojava (Vorbegriff) u tom vidu još uvek je na judekvatniji koncept za opisivanje intelektualne povijesti, ukoliko se pod istom misli na činjenicu raspadanja vremena koja pak primarno pogarda esencijalnu dimenziju povijesti – budućnost.

O povijesnom revizionizmu Vesne Kesić

Uz intervju Vesne Kesić
Posttotalitarni subjekti,
Zarez, broj 43

Mirko Petrić

Zelio bih, zbog potpunijeg informiranja čitateljstva Zareza, opširnije komentirati jednu tvrdnju Vesne Kesić iznesenu u razgovoru s novinarom Milivojem Đilasom, objavljenom pod naslovom *Posttotalitarni subjekti*. Odgovarajući na pitanje novinara o tome kako retrospektivno vidi ulogu ženskih nevladinih organizacija za vrijeme rata, Vesna Kesić ustvrdila je da su se već na početku rata takve organizacije podjeli na one "patriotske, nacionalne, poput *Bedema ljubavi* i sličnih, i na ženske grupe koje su svoju političnost deklarirale kao anti-nacionalističku i antiratnu te insistirale na održavanju veza i prijateljstava sa ženama iz sličnih takvih grupa širom bivše Jugoslavije." U svom odgovoru tvrdi, nadalje, da je da najvećeg "raskola" među njima došlo u interpretaciji masovnih silovanja u Bosni, jer su "patriotske grupe", od kojih se – kako ironično kaže – "neke također smatraju feminističkim", insistirale isključivo na etničkoj dimenziji tih zločina.

Poziciju tih skupina, kako i sama kaže "pojednostavljeno", objašnjava čitateljstvu Zareza formulom "siluju Srbi, a žrtve su Hrvatice", jer se "ionako zna tko je tu žrtva, a tko agresor". Poručuje nadalje da je takav stav bio u potpunosti "u skladu s ideologijom tadašnjeg državnog nacionalizma" te da "isključuje bilo kakvo kompleksnije razmišljanje o nastanku rata, političkim odgovornostima, potrebi suočavanja sa činjenicama koje se ne uklapaju u tu sliku, da ne govorim o potrebi stvarnog istraživanja kakva je bila dinamika dogadaja na terenu". Nasuprot tome, prema Vesni Kesić, "antinacionalistička grupacija" kojoj je pripadala nije "nijekala ulogu masovnih silovanja u etničkim čišćenjima u Bosni", ali je insistirala da "ratna silovanja i tečajno imaju i rodnu dimenziju, da je to zločin koji u 90 postoji slučajeva jedan rod (muški) čini nad ženama i da su masovna silovanja dio ratnog arsenala i militariziranog patrijarhata prisutna u svim ratovima, da nisu dio etničkog identiteta, već da ih čine sve strane". Svoj iskaz trijumfalistički poentira autoritativnim zaključkom: "To se kasnije pokazalo i činjenično točnim, da nas u Haagu s optužbom ili osudom za silovanje kao zločin protiv čovječnosti sjede i Srbi i Hrvati i Muslimani, iako za sada možda još nedovoljno proporcionalno."

Ono što me isprva ponukalo na reakciju jest izjava: "Nismo nijekale ulogu masovnih silovanja u etničkim čišćenjima u Bosni". To je zapravo odgovor Vesne Kesić na optužbe za "revizionizam genocida" na koje (zasad tek u fuznotama i pismima uredništvu) nalazimo u američkim feminističkim publikacijama, a o kojima u Hrvatskoj nitko ništa ne zna, izvezvi poneku članicu "patriotskih" feminističkih grupa o kojima Vesna Kesić govori s izrazitim omaložavanjem. No, naveo sam malo opširnije i neposredni kontekst te izjave u razgovoru s novinarkom Đilasom, jer mi se čini da on i sam vrlo dobro ilustrira da Vesna Kesić – usprkos onome što deklarira – s nijekanjem karaktera masovnih silovanja u Bosni ni danas ne prestaje.

Da bi se opisao specifičan način na koji je ona nijekala ulogu masovnih silovanja bosanskih Muslimanki i Hrvatica kao sredstva kojim je vojska Republike Srpske provodila genocid nad narodima kojima one pripadaju, nije uopće potrebno "pogledati (...) dokumente i javne istupe iz tog vremena", na što nas u razgovoru poziva. Dovoljno je pročitati

ono što je u prethodno navedenim rečenicama rekla novinaru Đilasu i čitateljstvu Zarez.

Indikativna je, primjerice, već i upotreba

"etničko čišćenje" što ga je u pragmatičnu dnevnu politiku lansirao američki State Department), Zarezova sugovornica prešućeće imena onih žena i organizacija koje su omo-

množine u izrazu "uloga masovnih silovanja u etničkim čišćenjima u Bosni" te prešućivanje "detalja" koji bi nešto više rekli o karakteru tih silovanja. Prema brojnim dostupnim izvorima bijelodano je ono što tvrdim u prethodnom pasusu, a to je da je masovnim silovanjima vojska Republike Srpske provodila genocid nad pripadnicima ne-srpskih naroda na području koje je kontrolirala. Do sada, pak, nisu izneseni podaci ili svjedočanstva preživjelih o tome da su pripadnici Armije BiH masovno i organizirano – prema naredbama koje su do njih stizale u zapovjednom lancu – silovali žene srpske i hrvatske nacionalnosti sa ciljem genocida nad njihovim narodima.

U slučaju HVO-a zabilježeni su slučajevi tzv. "strategijskih silovanja" bosanskih Muslimanki u okviru provedbe "etničkog čišćenja" (točnije rečeno: genocida) bosanskih Hrvata nad Bošnjacima na okupiranim teritorijima, ali nisu zabilježeni podaci o masovnoj provedbi osobito monstruoznog oblika genocida (*genocid prokreacijom*) u koncentracijskim logorima u kojima su žene na duži rok sustavno silovane da bi zatrudnjele i rodile djecu silovateljeve nacionalnosti. Nasuprot tome, podatke o upravo takvom djelovanju srpskih vojnika moguće je pronaći u iskazima bosanskih žena koje je na (dobivenom) sudskom procesu protiv Radovana Karadžića u New Yorku zastupala feministkinja i pravna teoretičarka Catharine MacKinnon, u iznimno dobro dokumentiranoj knjizi Seade Vranić *Pred zidom sutnje*, te među više od 1.300 autentičnih svjedočenja žrtava silovanja, kao i izjavama svjedoka i dokumentima za još 25.000 slučajeva silovanja, što ih je do konca 1993. uspjela prikupiti Državna komisija BiH za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima.

Zašto onda Vesna Kesić, koja je tijekom trajanja femicida i genocida nad Muslimankama i Hrvaticama insistirala na tome da se "sve mora dokazati" i da se "moramo pridržavati nekih standarda", ovako paušalno u pluralu priča o ulozi masovnih silovanja u "etničkim čišćenjima" u Bosni? Vjerojatno iz istoga razloga iz kojega par rečenica kasnije bezobrazno tvrdi da u Haagu sjede za zločin silovanja optuženi ili osuđeni¹ "Srbi i Hrvati i Muslimani, iako za sada možda još nedovoljno proporcionalno". Što znači ovo "nedovoljno proporcionalno"? Da su svi silovali, ali da je Srba bilo nešto više od drugih? Ili pak da u Haagu sjedi previše Srba, a nedovoljno Hrvata i Muslimana?

Kako god bilo, jasno je što se ovakvom tvrdnjom postiže: upravo ono što Vesna Kesić tvrdi koji redak ranije, a to je dojam "da su masovna silovanja dio ratnog arsenala i mili-

taričiranog patrijarhata prisutna u svim ratovima, da nisu dio etničkog identiteta, već

da ih čine sve strane". Drugim riječima, prešućeće se karakter jednog od najmonstruoznijih zločina u povijesti genocida, koji su prema dostupnim podacima provodili pripadnici samo jedne (srpske) zaraćene strane te iste amnestira za odgovornost od sudjelovanja u tom specifičnom zločinu, koji nije samo (strašni) zločin silovanja, pa čak ni masovnog ratnog silovanja, nego također i nešto drugo.

Reći ono što ovdje ovako lagano i trijumfalistički izgovara Vesna Kesić u drugom bi povijesnom kontekstu znaci uistvući – opisujući, primjerice, planirano uništenje židovskog naroda u njemačkim koncentracijskim logorima – da u svim ratovima vojnici masovno ubijaju civile. (Ovo pišem bez namjere odricanja povijesne specifičnosti *Shoa*, pokušavajući manje upućenima o problematiku povijesnog revizionizma dovoljno zornim primjerom ilustrirati implikacije onoga što Vesna Kesić u razgovoru izjavljuje).

Isto tako kao što pomno prešućeće riječi "femicid" i "genocid" (a koristi eufemizam

kom argumentu" spominje Vesna Kesić) bili "Srbi ili su – kako je ranije rečeno – njihovi zapovjednici mislili da su etnički Srbi.

Kako to u svojoj knjizi kaže Seada Vranić: "Svatko tko logički misli mogao bi, i bez ikakvog uvida u realno stanje, već na temelju spomenutih činjenica isključiti istu ili približno jednaku odgovornost za silovanja među tzv. zaraćenim stranama u Bosni i Hercegovini. Ekstremno visoka zastupljenost Bošnjaka među žrtvama silovanja i znata zastupljenost Hrvatica, uz dokazanu pretpostavku da su "jednonacionalna silovanja" brojčano zanemariva, ostavlja zagovornike tvrdnje "svi su oni isti!" bez ikakvog logičkog oslonca." Catharine MacKinnon još je 1993. godine, u tekstu prezentiranom sudionicima Svjetske konferencije o ljudskim pravima u Beču, ustvrdila da su masovna silovanja u Bosni i Hercegovini "agresija samo nekih muškaraca protiv određenih žena, s točno određenom svrhom".

Tvrđnjama ovih dviju istraživačica posve odgovaraju i izvještaji međunarodnih organizacija, iako su i neke od njih iz političkih razloga isprva također propagirale politiku ekvidistance i pokušavale zatajiti identitet počinitelja. Prema podacima iznesenim u knjizi Alexandre Stiglmyer u masovnim silovanjima u Bosni i Hercegovini Visoki komesar ujedinjenih naroda za izbjeglice u prosincu je 1992. opisao masovno seksualno nasilje srpske vojske kao "izolirane slučajeve" počinjene "na svim stranama", da bi nakon dva tjedna visoka dužnosnica te organizacije Sylvana Foa pod medijskim pritiskom priznala da UNHCR od početka kontinuirano dobiva izvještaje o masovnim silovanjima Bošnjakinja.

Komisija eksperata Ujedinjenih nacija, koja je istraživala kršenja Zenevskih konvencija i drugih aspekata međunarodnog prava na području bivše Jugoslavije, 1994. je u svom konačnom izvještaju Vijeću sigurnosti zaključila da daleko najveći broj žrtava silovanja i seksualnog zlostavljanja pripada bosanskim Muslimankama. Amnesty International još je godinu dana ranije ustvrdio da su "u daleko najvećem broju žrtve srpskih silovanja muslimanske žene". Helsinki Watch ustvrdio je pak 1993. da "Srbi sustavno prakticiraju silovanje muslimanskih žena kao sredstvo rata protiv Muslimana", a isto je na temelju istraže Tadeusza Mazowieckog iste godine zaključila i Komisija Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

U knjizi Seade Vranić objavljenoj 1996. godine tvrdi se da istražitelji Haškog tribunala "ne dvoje da je seksualno nasilje bilo dio srpske vojne strategije i da je sustavno i planski prakticirano u kampanji etničkog čišćenja". Autorica također iznosi da istražitelji suda i drugi neutralni izvori naglašavaju odgovornost Hrvatskog vijeća obrane za silovanja, "ističući da je u jednom trenutku, u vrijeme sukoba s Armijom BiH, seksualno nasilje prema Bošnjakinjama poprimilo neka obitelj" (podcrtao M. P.) obrasca kakav je cijelo vrijeme prakticirala srpska strana.

U dijelu svoje knjige posvećenom odgovornosti HVO-a i Armije BiH Seada Vranić navodi i izjavu na izvoru događaja obavijestene njemačke liječnice Monike Hauser (osnovala u Bosni i Hercegovini tri centra za pomoći silovanim ženama svih nacionalnosti), koja pobliže objašnjava karakter silovanja što su ih provodili pripadnici HVO-a. U studenom 1993. u centru *Medika u Zenici* dr. Hauser prima je "(muslimanske) žene koje potječu iz sela u kojima su vojnici HVO-a poublijali ili odveli njihove muževе zlostavljajući žene pred očima djece. Velik broj žena zatvoreni je u osvojenim selima u pojedine privatne kuće koje su izvana obilježene velikim slovom "B", što sugerira bordel."

Prema ovoj izjavi nema sumnje da su i pripadnici HVO-a provodili tzv. strategijska silovanja i da su ona bila dio repertoara "etničkog čišćenja" (čitaj: genocida) na području koje je okupirala hrvatska vojska u BiH. Nema, međutim, ili barem meni nisu dostupni, svjedočanstva o tome da su se snage HVO-a angažirale u genocidu prokreacijom provodenom u koncentracijskim logorima na području Republike Srpske (drugim riječima, da su pripadnici HVO-a sustavno silovali Muslimanke sa ciljem da one zatrudne i rode "hrvatsku" djecu te tako doprinесu genocidu nad Muslimanicama). Budući da svi neutralni izvori i istražiteljske skupine i pripadnike Armije BiH terete jedino za silovanja što ih kva-

lificiraju kao "pojedinačne slučajeve" i "rijetke incidente", smatram da usprkos "strategijskim silovanjima" pripadnika HVO-a i "pojedinačnim incidentima" pripadnika Armije BiH stoji tvrdnja da su u osobito monstruoznom zločinu *genocida prokreacijom* prema svim dostupnim podacima sudjelovali samo Srbi te naglašavam da se – uz njihov karakter – ni u kojem slučaju ne smiju preučivati ni dimenzije zločina koje su pripadnici pojedinih strana izvršavali.

O tome Seada Vranić kaže: "Jasno nijansirane odgovornosti za masovna silovanja, na čemu su osobito insistirali svjetski mediji, ali i istražiteljske misije UN i Europske zajednice (u čemu su se bitno razlikovali od svojih osnivača) te drugi neutralni izvori, ne znači (...) da se bilo čiji pojedinačni zločin tretira manje lošim od istog takvog djela počinjenog na drugoj strani. (...) Kao što bi bila neprihvatljiva podjela na "dobre" i "loše" žrtve, amoralno bi bilo i gradiranje zločinaca po istom kriteriju. Nije, međutim, nevažno hoće li se zločini kvantificirati dvoznamenkastim ili peteroznamenkastim brojkama, hoće li se žrtve brojiti na desetke, stotine ili desetke tisuća, kao što nije svejedno jesu li silovanja unaprijed ukalkulirana u ratnu strategiju i sustavno prakticirana kao sredstvo ratovanja, ili su incidentne naravi. Radi se o bitnim i nužnim gradacijama koje se ne smiju zaboraviti ili ignorirati u ime političkog oportuniteta."

Potpuni informacije radi, ne smije se zanemariti ni vremenski okvir događaja o kojima u razgovoru s novinarkom Đilasom govori Vesna Kesić. Pripadnici "patriotskih" ženskih organizacija, od kojih su neke i same preživjele silovanja, prva su svjedočenja o sustavnim silovanjima, u kojima su počiniljili bili srpske nacionalnosti, čula u studenom 1991. godine. Seada Vranić pak piše da je prva bosanska izbjeglica koju je srela krajem travnja 1992. bila silovana žena iz Bijeljine, grada iz kojega je početkom svibnja iste godine stigla i veća grupa izbjeglica koje su u Hrvatsku donijele "prve vijesti o seksualnom nasilju srpskih vojnih i paravojnih postrojbi u Bosni i Hercegovini". U trenutku "raskola" između "patriotskih" i "anti-nacionalističkih i anti-ratnih" ženskih nevladinih organizacija, o kojem u razgovoru za Zarez govori Vesna Kesić, pripadnici vojski drugih dviju zaraćenih strana u Bosni i Hercegovini još nisu bili počinili zločine silovanja za koje ih se danas poziva na odgovornost.

O "stvarnoj dinamici događaja na terenu" – za koju Vesna Kesić kaže da ju je tek trebalo utvrditi i "stvarno istražiti", uz ondašnja svjedočenja preživjelih kojima ona očigledno nije vjerovala ili ih nije htjela čuti – danas postoje i brojni dokumenti "neutralnih izvora". Još u studenom 1993. dr. Monika Hauser spomenuta je dinamiku opisala ovako: "Srbi su prvi počeli silovati svoje žrtve, Hrvati su slijedili njihov primjer, a u međuvremenu bježimo pojedinačne slučajeve u kojima su počiniljili pripadnici muslimanskih oružanih snaga." Sve ovo znači da je, u trenutku "raskola" o kojem govori Vesna Kesić, karikirana formula kojom opisuje stav "patriotskih" ženskih organizacija ("siluju Srbi, a žrtve su Hrvatice, jer se ionako zna tko je tu žrtva, a tko agresor") bila i doslovno točna, uz napomenu da Vesna Kesić iz nje izostavlja bošnjačke Muslimanke, čiji status žrtava srpske agresije pripadnike "patriotskih" skupina nikada nisu dovole u pitanje.

Iz svega naprijed rečenoga mogu se izvući samo dva zaključka. Ako je Vesna Kesić informirana o onome što u prethodnim pasusima iznosim (budući da engleski i hrvatski čita, te da su joj knjige koje spominjem s obzirom na materijalno stanje dostupne, u to ima malo smisla sumnjati), a i dalje prešućeće meritum stvari, stoji optužba o povijesno-revisionističkom karakteru njezinu djelovanja. Ako pak – unatoč njihovoj dostupnosti – spomenute materijale ne želi čitati ili ne može ideološki i emocionalno prihvati ono što iz njih proizlazi, valja napomenuti da je to u najmanju ruku diskvalificira za djejanje lekcija drugima o "kompleksnijem razmišljanju" o nastanku rata, političkim odgovornostima, potrebi suočavanja sa činjenicama koje se ne uklapaju u (...) sliku".

KRITIKA

Nove knjige

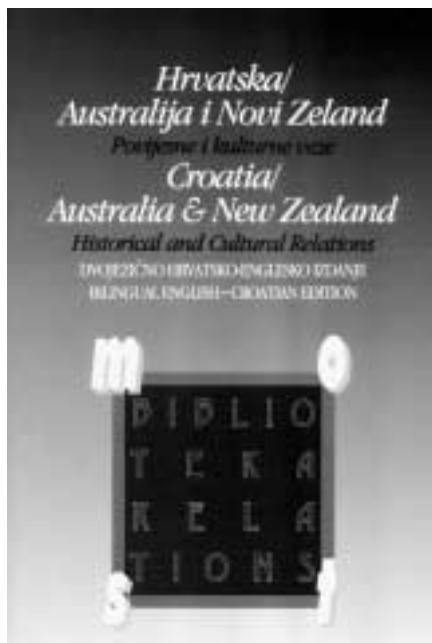
Ljudi naši, a krajevi njihovi

Ostvarivši logičan pregled ne toliko bogate koliko dokumentarno zanimljive književne produkcije australskih Hrvata, Ivo Žanić koncipirao je knjigu kao višeslojni prikaz povijesti i sadašnjosti hrvatske emigracije u dvjema dalekim zemljama

Hrvatska / Australija i Novi Zeland, uredio Ivo Žanić, biblioteka Relations, Most/DHK, Zagreb, 2000.

Grozdana Cvitan

Ublioteci *Relations* dvojezičnih izdanja Mosta DHK knjiga *Hrvatska / Australija i Novi Zeland* po mnogočemu je različita od dosadašnjih. Ponajprije, važno je spomenuti kako je riječ o zborniku koji po prvi put, zbog opravdanih razloga, zajedno predstavlja odnose Hrvata i Hrvatske s dvjema zemljama u svijetu. Okolnosti u kojima su Hrvati napuštali zavičaj da bi otišli u te zemlje uglavnom su slične, a iseljavanja su tekla rodbinskim preporukama, pa su cijela selja i područja Dalmacije iseljena uglavnom u iste prostore Novog Zelanda i Australije u potrazi za poslom i boljim životom. Koliko ih je iseljavalo najbolje govore podaci o tome da su mnogi iseljenici prve generacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća na smolištima Novog Zelanda ili sredinom 20. stoljeća na Snježnim planinama mogli odraditi svoj radni vijek i privesti život kraju razgovarajući hrvatski s rođenom i zemljacima. Možda je i taj privid grupe bio jedan od razloga da su

pitanja o domovini i planovi o povratku ili ostanku završavali negdje na kraju životnog puta kad ni pitanja ni odgovori više nisu imali veću svrhu, jer vrijeme je potrošeno i bilo kakva odluka teško da je mogla bitno promijeniti život. Što su radili, kako su živjeli, kako su participirali u kulturnom i društvenom životu zemalja u koje su stigli u knjizi *Hrvatska / Australija i Novi Zeland* svoja su sjećanja neki zapisali, drugi dali izjave, treći analizirali... Zbornik je i svojevrsni pregled književnosti hrvatskih autora na hrvatskom i engleskom jeziku nastale u Australiji i Novom Zelandu. Najvredniji autori, kao Amelia Batistich pripadnici su uglavnom druge generacije, ljudi koji s odmakom mogu gledati na emocionalne i druge stresove svojih roditelja i o tome zapisivati svoja viđenja svijeta. Za razliku od književnosti vizualne umjetnosti puno su brže i sveobuhvatnije integrirale hrvatske umjetnike u novim zemljama i odavale im priznanja, nagrade pa i opću popularnost.

Ipak, knjiga je prije svega dokument integriranja u novu sredinu i društvenog djelovanja Hrvata na dalekim otocima na kojima su ti Austrijanci, Dalmatinci, Jugoslaveni i sve samo ne službeno priznati Hrvati tražili sreću. Njihovu borbu za identitet puno više od pregleda djelovanja tajnih jugoslavenskih službi na australiskom kontinentu pokazuje akcija *Hrvatsko poslanstvo (Croatian Embassy)* izvedena kao *happening* po ideji Marija Dešpoje 1978. godine, a pretvorena u dvodijelne događanje. To događanje na pri-

vatljiv je način tamošnjem društvu reklo puno više o sebi i svojim težnjama nego svi drugi aktivisti i akcije što ih je hrvatska emigracija pokretala često na zgrajenje društava u kojima su živjeli i djelovali.

Iseljenička tuga

Osim što je prikupila vrijednu dokumentarnu i pisano gradu Tuga Tarle u zborniku se oglasila uvodom obilato citirajući svoje neobjavljene pjesme i zapise o iseljeničkim tugama. O njima puno više govore neke suhe rečenice o prolaznosti što ih uz natpis na hrvatskom, engleskom i maorskom zapisuju Senka Božić-Vrbančić i Mario Vrbančić (u tekstu *Tare u Zemlji Dugog Bijelog Oblaka*) *Haere mai – Dobro došli – Welcome i Haere ra – Sretan put – Farewell* uz tablu grada Kaitai gdje su Hrvati i Maori živjeli u skladnim zajednicama u kojima stare Maorke udane za došljake govore ikavskim, a prvi Hrvat koji stupa u takvu bračnu zajednicu ostaje zapamćen kao protestant jer se prilagodio vjeri svoje žene. Taj jezik koji je nastao u zajednicama Maora i Hrvata postao je temom lingvističkih studija H. P. Stoffela, ali zajednice su se rastopile jer oni koji, kako reče stari iseljenik iz Dalmacije, više nisu *stajali u jeziku*, uglavnom su otišli u gradove, a tamo *Ingliš su ubili sve*. Za razliku od otkrivanja novih svjetova koji su svoje polazište imali u Hrvatskoj, Hrvatska kao novi svijet tema je teksta Christiana Karlsona Steada *Moje otkrivanje Hrvatske*, u kojem on opisuje svoj doživljaj iseljenih Hrvata, ali i Hrvata u Hrvatskoj s kojima se susreo za vrijeme svojih studijskih i istraživačkih boravaka kod nas.

Ostvarivši logičan pregled ne toliko bogate koliko dokumentarno zanimljive književne produkcije australskih Hrvata, Ivo Žanić koncipirao je knjigu kao višeslojni prikaz (politički, sociološki, povijesni, sadašnji pa i sentimentalni) i povijesti i sadašnjosti hrvatske emigracije u dvjema dalekim zemljama. Izuzevši njihovo anglo-keltsko stanovništvo Hrvati imigranti treća su iseljenička skupina po veličini nakon Talijana i Grka. Oni imaju što reći o sebi (i o Hrvatskoj u svojim novim zemljama). Mi o njima najčešće ne govorimo. Zbornik *Hrvatska / Australija i Novi Zeland* konačno to ispravlja na izuzetno prihvatljiv način. Čitatelji bi ga trebali prepoznati. □

ukratko

Arsen Dedić, Čagalj (Zabavne melodije), Feral Tribune, Split, 2000.

Karlo Nikolić

Čagalj je najnoviji literarni uradak Arsena Dedića, oca cijenjenog mladog jazzera Matije i velikana naših lakih (ne nužno) nota. Dedić je sa stihotvorstvom počeo davne 1958. u časopisu *Pri-sutnosti* da bi nedugo nakon toga postao i pjevačem solistom te uz Gologa, Prohasku, Špišića i druge osnivačem tzv. Zagrebačke škole šansone. Od početaka uspješno balansirajući na razmeđi estrade i umjetnosti, glazbe i poezije, nijednom od tih miljeva nikad u potpunosti nije pripao. Za sebe je uvijek ljubomorno čuvao poziciju vječnog *outsidera* i buntovnika. Prvi od desetak ukoričenih pjesničkih radova *Brod u boci* objavio je u trideset četvrtoj godini kad je iza njega već bila bogata karijera kompozitora filmske i kazališne glazbe, kantautora te tekstopisca po narudžbi. Pojava mladog Šibenčanina upalih obraza na glazbenoj sceni bivše Jugoslavije bila je prekretnica ravna onoj kad je Robbie Zimmerman odlučio postati Bob Dylan i promijenio lice američke popularne glazbe. Svojim je stvaralaštvom Arsen Dedić utjecao na mnoge mlađe kolege poput Predina, Balaševića, Šifra, Đorđevića, Štulića pa i (vjerovali ili ne) Ba-jage, i danas s pravom uživa gotovo mitski ugled.

Knjižica *Čagalj*, ironično podnaslovljena *Zabavne melodije*, sadrži osamnaest Arsenovih pjesama i sonet starog prijatelja Tonka Maroevića. Autor ilustracije na ovitku sam je Dedić, a pogovora Zdravko Zima. Pjesme u zbirici tematski su raznolike, neke komentiraju dnevnapolitička zivanja, neke funkcioniraju kao *proste dosjetke*, a neke su intimne ispovjedi, no svima je zajednički nazivnik mračni cinizam. Više nalikuju na izraz drskog *Rusa Visockog* onog sjetno-romantičnog Arsena kakvog pamte mnoge *stare cure*.

U svojoj se davnjо zbirici *Narodne pjesme* Dedić uspoređivao s vukom, doduše u janječoj koži, ali ipak je to bio usamljeni *lupus*. Sada se pomalo rezignirano odlučuje za čaglja, kako sam kaže *probogn anarhista*, čudljivu zvjerku definiranu neprispadnošću. Čini se da je to položaj koji je on godinama uspio sačuvati noseći *štafetu* našeg vodećeg pjesnika pjevača. □

ukratko

Časopisi

Kaj, časopis za književnost, umjetnost i kulturu, br. 1-2 i 3-4, Zagreb 2000.

Boris Beck

Vu našem *knjigarskom norčauzu*, kak bi pokojni Krleža rekao, časopis *Kaj* (ne *Vroči kaj!*) prek trist let predstavlja *drugi glas* – kolonizirani i zmanipulirani glas, al glas kteri se punta i kteři začkomil nebu. Spominam se kak su z Domjanića norca delali kaj je Lorcu na kajkavski prepeval i kak su se kritiki ščudavali zakaj je takšnega modernega vitizantanca u jeden mrtvi jezik zrival, podoben jedino za pesmice o rodnem kraju, cendranja o pinklecu na ramenu i fufljanja starih smrdljivih baba. Fala Bogu, ob koncu našega stoletja nišće nebu jamral kaj je Varaždinec Željko Funda Shakespearea na kajkavski prenesel – sima je tak jasno kak to ni zaradi Vilčeka naredil, neg zaradi *kaja*. V *Kaju* 1-2 (2000) Shakespearovih sonetov preobrnitelj piše: "Zvun fonološkeh, morfološkeh, sintaktičkeh i leksičkeh razlogov – konstituentov jen idiom

jezikom činečih, Kajkavski more svoju zvonkoču z koterum zvonju versijenog klasika kak dodaten dokaz svoje jezikoke ponudit." Da bi reč rekeli.

V istem *Kaju* morete najti *asfaltni kaj* Velimira Chytila (a ne sam gazophylacijski i kalendrijaški), al i sega, kaj na Božić, na priliku studiju Tatjane Puškadije-Ribkin o osamnajststoljetnom knigaru Trattneru il, pak, *Krvnika u Varaždinu* kega sem z najvećim gustošom pročital. Kak su hahari nekad živeli, kak su im se dece si sramili, kak im zgublenja nisu dost penez nosila pak su morali živoderi biti i šekrete čistiti – se je to Ljerka Perši kak pedantna i spampetnejša ziskavavka napisala. Morete pročitati i cenik iz 1775. gda je hahar Franjo Konrad Zeillinger na galge obesil Nikolou Szkuliberiju i to ovak zaračunal: "vješanje konopcem – 24 forinte, donošenje i odnošenje ljestava – 1 forinta, skidanje tijela s vješala – 1 forinta, zakapanje tijela – 1 forinta, te napojnica noćobdijskom momku jedna forinti i 30 krajcaru." Al mu Magistrat ni platil se, neg sam 18 forint! Da je mene pitati, tekst bi se mogel zvati *Krvnik kao metafora* – hauptrefer za ove naše cajte jazbecov, puhlivcov, hudočincov, ničemurnjakov, zvertavcov, stehlepov, ožurašov, lotrov i fehtarov.

A da je *Kaj* fakat *drugi glas* svedoči i gostovanje *Nove Istre* u *Kaju* 3-4 (2000). Pokedobe se čakavci i kajkavci u istem sošu pečaju (v štokavskoj hmajnskoj reklji), lepe ih je videt skup i u dobrej formi. Kak je rekeli jeden čakavac, Nazor, kaj je bogec horvacki moral od Maretića vučiti (i to ga je fest srdilo): "Naša narječja ne umiru. Mijenjaju tijelo, ali njihov duh ostaje pos-

tojan. Jer znam, jer dobro znam da prave smrti zapravo nema ni za koga, ni za što, pa ni za narječja." Vilček to tak veli: *Jeć Smert, kotere su brana ljudi, Smert, gda mertva, prezcajtni žitek nudi.* □

Poezija

Evelina Rudan, Sve ča mi rabi ovega prolīca, Naklada MD, Katedra Čakavskog sabora Žminj, Zagreb, 2000.

Rade Jarak

Evelina Rudan, rođena 1971. u Puli, objavila je zbirku pjesama na istarskom dijalektu. Pišući na čakavskom dijalektu autorica iskazuje ljubav prema zavičaju i specifičnoj istarskoj seoskoj idili. Miris i kreativni nered kokošinjica, jutarnja kava u Pazinu, lavež susjedova psa i mnogi drugi detalji stvaraju ugodaj topline, prisnosti, ugodaj svijeta koji nije opterećen velikim idejama i koji je – mogli bismo tako reći – dobrim dijelom očišćen od različitih ideologija. I sama Istra danas je takva, u njoj se susreću arhaični i suvremeni život, industrija, turizam i stoljetno težaštvo. Ali pitanje je koliko se ispod tople površine narječja krije stvarnih ljudskih mana i sudbina te jesu li intersubjektivni i društveni odnosi zaista tako idilični ili su jednako nemilos-

rdni kao i bilo gdje drugdje. Dakle, podvaljuje li nam autorica svojevrsnu turističku idilu, propagandnu pričicu kojom je kontaminirana većina priobalnih mitologija? Ne – iako ta opasnost postoji, u ovoj se knjizi radi o potrazi za novim i svježim prostorima koji se zaista otvaraaju samo uz pomoć lokalnog govora i naravno autorske imaginacije. Stoga se može zaključiti da Evelina Rudan prilično uspješno nastavlja dugi niz čakavske tradicije. Iako je vrlo teško forsirati dijalekt i biti u isto vrijeme «moderan».

Čakavski dijalekt Eveline Rudan zavodi arhaičnošću, no i neobičnim zvukom nekih novih riječi, na primjer: *vetura* (automobil) ili *eroplans*. Bajkovit ugodaj stvaraju none, vještice *štrige* i čaranja. Na taj način – ako zanemarimo određeni stupanj artificijelnosti i forsiranosti dijalekta upravo na onome mjestu gdje bi jezik trebao biti spontan – autorica nas idiom zavodi i uvodi u vlastiti prostor imaginarnog. Taj čakavski univerzum otvara toplinu svijeta u kojem su moguća svakavka zbivanja, od vratolomnih jezičnih igara, do markešovskih fantastičnih dogodovština, izmišljaja koje nam obećava jezik svojom nesvakidašnjom dijalektalnom egzotikom. I još nešto u vezi malog čakavskog rječnika koji je tiskan nakon svake pjesme, u obliku fusnote. Budući da vrlo dobro poznajem dubrovački dijalekt, za većinu riječi objašnjenja mi nisu bila potrebna, primjerice za riječi *riga, škatulja, kantati, obrnuti, vonjati* itd. No upravo one riječi koje su specifikum istarskog dijalekta često nisu objasnjenje, pa neke pjesme nisam mogao razumjeti u potpunosti. □

Multimedijalni centar d.o.o.
Rijeka, Kružna 6
tel/fax: ++385 51 215 063
tel: ++385 51 211 142
e-mail: palach@unbounded.com

Na temelju odluke Savjeta Galerije O.K. Multimedijalni centar d.o.o. – Rijeka raspisuje

NATJEČAJ

za program Galerije O.K. u 2001. godini

Na natječaj se mogu prijaviti studenti i diplomanti visokih učilišta i likovnih akademija iz Republike Hrvatske i inozemstva te autodidakti orijentirani k suvremenom umjetničkom izrazu.

Prijava mora sadržavati kratki životopis, popis izložaba i druge reference (nagrade...) te konцепцију izložbe (projekta, performansa...)

Potrebno je priložiti dokumentaciju kojom autor pojašnjava svoj rad (fotografije, videozapisi, tekstovi...).

Zaprimaljena dokumentacija se ne vraća.

Krajanji rok primitka prijave je **15. 01. 2001.**

Prijave treba dostaviti na adresu **MMC – Galerija O.K., Kružna bb, 51 000 Rijeka** s naznakom:
Za natječaj.

Prispjele prijave razmotrit će Savjet Galerije O.K. u sastavu:

Branko Cerovac, kustos Moderne galerije MSU Rijeka, MMC – Galerija O.K.

Damir Čargonja, direktor MMC-a

Tanja Dabo, likovna umjetnica

Branko Franceschi, voditelj Galerije Miroslav Kraljević

Melita Sorola Staničić, likovna umjetnica, MMC – Galerija O.K.

Sven Stilinović, MMC – Galerija O.K.

Ivica Župan, likovni kritičar

Rezultati žiriranja bit će objavljeni najkasnije do 01 .02. 2001. g. putem javnih glasila.

Za sve dodatne informacije možete se obratiti **MMC-u:**

Kontakt: Melita Sorola Staničić

Tel/Fax 051 215063, 211142

Srđan Rahelić,
Gioia-Ana Ulrich

Austrija

H. C. Artmann umro u Beču

Austrijski književnik H. C. Artmann, jedan od najznačajnijih poslijeratnih pjesnika njemačkog govornog područja koji je bio poznat po svojem jedinstvenom stilu, jeziku, upotrebi dijalekata i klišaja, umro je 11. prosinca u Beču. Artmann je jedan od osnivača nadrealističke književnosti, no proslavio se poezijom pisanim na različitim dijalektima, a objavio je sveukupno deset zbirki poezije. Neopterećeno je miješao razne žanrove koje nudi literatura. Umjetnički probor omogućilo mu je njegovo djelo *Med ana schwoazzn ditn*, zbirka priča na dijalektu o tamnim stranama Beča, koje je utjecalo na cijelu jednu generaciju autora, među kojima se nalazi i Raoul Schrott. Artmann je već kao petnaestogodišnjak počeo pisati detektivske priče, bio je fasciniran stranim jezicima te ih je već kao dijete počeo učiti, a tijekom svojeg života konfrontirao se s dvadeset šest jezika, među kojima i s asirskim i malezijskim. Uz mnoga druga priznanja dobitnik je i *Büchnerove* književne nagrade 1997. godine.

Francuska

Štrajk u pariškoj Operi

Tko ima namjeru pogledati neku predstavu u pariškoj Operi, koja obuhvaća Operu Garnier i Operu de la Bastille, do 21. će ih siječnja sljedeće godine gledati u prilično "amputiranom" dekoru zahvaljujući obustavi rada tehničkog i dijela administrativnog osoblja. U pismu upućenom predsjedniku francuske vlade štrajkaši ističu da su prisiljeni ukazati na katastrofalni odnos prema svom položaju u posljednjih pet godina. Sniženje plaće, nedovoljna stručnost i zaštita na radu te nesreće uzrokovanе umorom i radno vrijeme koje uništava privatni život samo su neki od problema navedeni u pismu. Štrajk će, naravno, dovesti u pitanje i sve premijere predviđene za prosinac i studeni. (S. R.)

Italija

Rekonstrukcija venecijanskog kazališta La Fenice

Venecija bez teatra La Fenice nije Venecija", tvrdi Paolo Costa, gradonačelnik grada u laguni, koji se angažirao da uzdigne

iz pepela ovaj osamnaestostoljetni dragulj u potpunosti uništen u požaru 29. siječnja 1996. Costa, inače i predsjednik vladina povjerenstva za obnovu kazališta, tvrdi da će kazalište svoja vrata otvoriti krajem 2002. godine. Iako su radovi u punom jeku, prošlog su tjedna novinarji imali prilike obići gradilište kako bi se uvjерili u složenost rekonstrukcije za koju je trebalo upotrijebiti i najsloženiju tehniku. Unutrašnjost kazališta, odnosno prostor koji je nekada predstavljao najakutniju salu na svijetu, trenutno je ogroman prazan prostor u kojem se nalazi dizalica visoka 25 metara. Autorica renovacije je Talijanka Gae Aulenti, poznata po preuređenju pariškog Musée d'Orsay, Papinskog konjušnica u Rimu te Palacio Nacional u Barceloni. Izgleda da je teatar La Fenice, za kojeg je Verdi komponirao operu *Traviata i Rigoletto*, kao što mu i ime kaže – feniks, a radovi vrijedni pedeset milijuna dolara Veneciji će, kao što kaže njezin gradonačelnik, konačno omogućiti da postane Venecija. (S. R.)

Švedska

Nobelova nagrada za književnost Gao Xingjianu

Nobelova nagrada za književnost ove je godine po prvi put dodijeljena piscu na kineskom jeziku. Kinez s francuskim državljanstvom Gao Xingjian, pisac, dramaturg, prevodilac književni kritičar i slikar smatra se pionirom kineske avangardne književnosti, pravca koji je Kulturna revolucija dugo sputavala. Nagrada je od službene Kine isprobocirala odgovor da se žiri vodio politikom, budući da u Kini postoji niz kvalitetnih pisaca. Xingjianova najpoznatija knjiga je *Planina duše*, a govor o hodočašću jednog etnologa u Južnu Kinu za vrijeme Revolucije u potrazi za manjinskim kulturama. Taj roman od oko 700 stranica "podsjeća na grandioznu ideju njemačkog romantizma i univerzalne poezije", objasnila je švedska akademija ocjenjujući ovu knjigu "magistralnom", dok za njegovo djelo općenito kaže da je Xingjian "jedan od rijetkih pisaca koji istu težinu daje ženskoj i muškoj istini". Za vrijeme kulturne revolucije (1966 – 1976) poslan je u logor za preodgoj, a između 1980. i 1987. objavljuje u Kini velik broj novela, esaja i tekstova za kazalište. U djelu *Znak za uzbunu* (1982) kaže da su propaganda i umjetnost dvije različite stvari, a zbog sljedećeg komada *Autobusna stаница* postaje glavna meta među intelektualcima u okviru borbe protiv "duhovne zagonetnosti". Kao slikar je sudjelovao na oko trideset međunarodnih izložbi te sam ilustrira naslovnice svojih djela. (S. R.)

Velika Britanija

Nagrada Turner Wolfgangu Tillmansu

Britanska nagrada *Turner*, jedno od najznačajnijih priznanja na području likovnih umjetnosti, ove je godine u Londonu dodijeljena trideset jednogodišnjem njemačkom fotografu Wolfgangu Tillmansu koji je ujedno i prvi dobitnik iz Njemačke. Nagradu, dotiranu uz iznos od 20.000 funti, londonska Galerija Tate dodjeljuje umjetniku mlađem od pedeset godina koji živi i radi u Velikoj Britaniji. Peteročlani žiri na čelu s ravnateljem Galerije Tate Sirom Nicholasom Serotom odlučio se za Tillmansa, budući da se njegovo djelo suprotstavlja suvremenoj umjetnosti te istovremeno dovodi u pitanje konvencionalnu estetiku kao i etablirane žanrove poput portreta, dokumentacije i mrtve prirode. Umjetnik rođen u Remscheidu studirao je fotografiju na koledžu za umjetnost i dizajn *Bournemouth and Poole* i od tada djeluje u Londonu, a popularnost je stekao svojim fotog

rafijama iz klupske i rave scene. Britanski mediji zamjerali su žiriju da trojica od četiriju kandidata za ovo-godišnju nagradu nisu Britanci, a Sir Serota izjavio je kako je povijest britanske umjetnosti nezamisliva bez stranaca (u 16. i 17. stoljeću u London su došli Hans Holbein i Anthoon van Dyck kako bi ondje radili). Javnost je također izrazila nezadovoljstvo zbog sastava žirija u kojem se nalaze povjesničari umjetnosti, kritičari, kustosi i "birokrati iz umjetničkoga svijeta", a nije zastupljen nijedan umjetnik. (G.-A. U.)

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.com

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: **Druga strana d.o.o.**

za nakladnika: **Boris Maruna**

poslovna direktorka: **Marcela Ivančić**

glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**

pomoćnice urednice: **Katarina Luketić, Iva Pleš**

redaktor: **Boris Beck**

redakcijski kolegi:

Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Nataša Ilić,

Rade Jarak, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Branimir Lazarin, Jurica Pavičić, Dušanka Profeta,

Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović,

David Šporer, Igor Štiks, Gioia-Ana Ulrich,

Davorka Vukov Colić

grafički urednik: **Željko Zorica**

lektura: **Marko Plavić**

tajnica redakcije: **Nataša Polgar**

priprema: **Romana Petrinec**

tsikat: **Novi list**, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica 4500 kn

1/2 stranice 2500 kn

1/4 stranice 1600 kn

1/8 stranice 900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**

12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**

12 mjeseci **170,00 kn**

Za Europu godišnja preplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

SUTRA!

JutarnjiLIST
365 puta bolji!